

Årboknemnd:
ASBJØRN DØRUMSGARD
MAGNUS RØED
KR. VIKNE

ROMERIKSTUN

ÅRBOK 1966
FOR
ROMERIKE HISTORIELAG
BIND VI

Redaktør:
ASBJØRN DØRUMSGARD

Radering på omslaget av Kristofer Eriksen Ganer.

UTGITT AV ROMERIKE HISTORIELAG
Lillestrøm Blads Trykkeri

Hilsener til Romerike Historielag

Fylkesmannen i Oslo og Akershus hilser

Ikke bare Eidsvolls plass på kartet, men også andre begivenheter i historien har gitt Romerike en sentral og interessant plass i historiegranskningen.

Det er gledelig at et aktivt organ som Romerike Historielag arbeider med å belyse de tider som svant, og stoffet synes å være så omfattende at det ikke ser ut til å være noen grunn til å tro at lagets virksomhet blir overflødig.

PETTER KOREN

En hilsen fra Riksantikvaren

Riksantikvaren har med stor glede fulgt det dyktige arbeid som Romerike Historielag har nedlagt på forskjellige områder for å øke forståelsen for og utdype kjennskapet til denne del av de brede bygders eldre kultur. Det er et arbeid som alle gode romerikinger bør støtte. Først gjennom å kjenne oss selv, kan vi lære å forstå andre.

ROAR HAUGLID

Helsing frå Landslaget for Bygde- og Byhistorie

Eg sit med hyggjelege minne frå siste årsmøtet i Romerike Historielag 5. juni i år, og frå årsmøte og 40-års jubileumsfest i laget tidlegare. Eg minnest særleg den siste møtestaden, Romerike folkehøgskole, Jessheim, ei perle av Austlandsnatur. Og eg minnest den store forsamlinga, og det store og gode program-

met, leidd med fast hand som eit Stortings-møte av formannen, Asbjørn Dørumsgard. Eg minnest denne rolege «breie Austland»-møtelyden med nesten Vestlandsk entusiasme i arbeidet for dei saker som har samla medlemene i Historielaget: Ynske om å berge det beste i den heimlege kulturen, feste det i dei faste historiske minne og i den skrivne historia for Romerike, til gagn for ungdomen og for framtida.

Landslaget for Bygde- og Byhistorie og eg med det takkar for velgjort hittil og ynskjer lykke til i arbeidet vidare. Vi ynskjer flest mogeleg velkomne til Landslagets årsmøte i Bergen St. Hans neste år! Vel møtt der!

Oslo, 17. juni 1966.

LARS REINTON

ROMERIKE HISTORIELAG

Formann: Asbjørn Dørumsgard, Rælingen.
Nestformann: Magnus Røed, Oppåker.
Kasserer: Kr. Vikne, Kløfta.

Formenn i lokallagene:

1. Aurskog historielag: Arnholdt Jørgensen, Aurskog.
2. Blaker historielag: Lars Stykket, Blaker.
3. Eidsvoll Museumslag: Jens Røkholt, Eidsvoll.
4. Enebakk historielag: B. A. Butenschøn, Ytre Enebakk.
5. Feiring historielag: Maja Tosterud, Feiring.
6. Fet historielag: Einar Fallar, Fetsund.
7. Gjerdrum historielag: Sigrid Bjørnsen, Gjerdrum.
8. Hurdal historielag: Georg Ruud, Hurdal.
9. Lillestrøm fortidsminnelag: Johan Medby, Lillestrøm.
10. Lørenskog historielag: Steffan Gjorvad, Fjellhamar.
11. Nannestad historielag: Anders Haga, Nannestad.
12. Nittedal historielag: Per Johnsen, Nittedal.
13. Nordre Høland historielag: John Moseby, Løken i Høland.
14. Raumnes historielag: Magnus Røed, Oppåker.
15. Rælingen historielag: Asbjørn Dørumsgard, Rælingen.
16. Setskog historielag: Johan Ørjasæter, Setskog.
17. Skedsmo historielag: Kristian Hauglid, Kjeller.
18. Søndre Høland historielag: Halvor Lund Halvorsen, Hemnes i Høland.
19. Ullensaker historielag: Arthur Lodding, Kløfta.

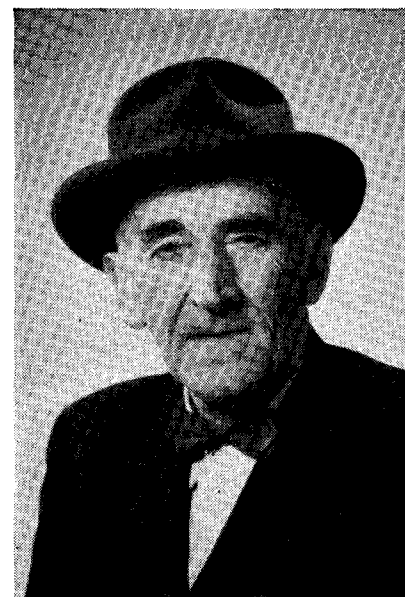
BLI MEDLEM AV HISTORIELAGET I DIN BYGD! DERVED
STØTTER DU DET LOKALHISTORISKE ARBEID OG
HEDRER FEDRENES MINNE.
MELD DEG INN I DAG!

INNHold

	Side
Hilsener til Romerike Historielag fra	
Fylkesmann Petter Koren	11
Riksantikvar Roar Hauglid	12
Statsstipendiat Lars Reinton	12
Asbjørn Dørumsgard: Syng mig en sang om Norge. Dikt	14
Erling Østerud: I Henrik Wergelands bygd	15
Kr. Vikne: Henrik Wergeland og Hulda Malthe	19
Olav Tvetter: En merkelig dagbok av Børger Jansen Rudstad i Hurdal	24
Anne-Berit Østereng: Antikvarisk registrering i Nes	31
Rolf Fladby: Hvem tok ledelsen i kommunene etter innføringen av formannskapslovene i 1837?	38
Per Hvamstad: Wergelandsgutten	44
Arvid Østby: Trønderslekten Løken fra Fet	50
Helge Refsum: Christian Stub, Kjeld Stubs sønnesønn	57
Hans Brataas: Karl XIIIs ferd gjennom Lørenskog	66
Einar Fallar: Gammalt om Fet og den store «Elva»	68
Eigil Prydz: Grønlandsprester på Romerike	74
Helge Refsum: Skisporten på Romerike	96
Asbjørn Dørumsgard: Dei gamle skiene. Dikt	104
Johan Ørjasæter: Tre dikt på Setskogdialekt	108
Birger Kirkeby: Jernverket i Hakadal	112
Hans Gunleiksrud: Rektor Petter Østbye — Grekeren fra Nittedal ..	125
Per Hvamstad: Hadeland og Skrukkelia	132
Asbjørn Dørumsgard: Kasper Næss, han som tenkte på ungdommen	139
Asbjørn Dørumsgard: Kr. Vikne 70 år	142
Asbjørn Dørumsgard: Lars Reinton 70 år	144
Asbjørn Dørumsgard: Minneord om Bjørn Halland	146
Roar Arne Fjellheim: Losby Bruk	147
Johan Ørjasæter: Tre historier fortalt av Axel Krogh	162
Johan Ørjasæter: Bygdetunet på Bråte	164
Asbjørn Dørumsgard: Bøker fra Romerike	172
Johan Ørjasæter: Spranget	174

Asbjørn Dørumsgard: Sjuk mor. Dikt	174
Asbjørn Dørumsgard: Rønnaug i skogen. Dikt	175
Romerike Historielag i arbeid og fest 1963—1966	177
Årsmøtet i Eidsvoll 1964	179
Årsmelding 1963	180
Regnskap 1963	182
Arbeidsprogram 1964	183
Budsjett 1964	184
Høstmøtet i Fet 1964	185
Årsmøtet i Lørenskog 1965	185
Årsmelding 1964	187
Regnskap 1964	189
Arbeidsprogram 1965	190
Budsjett 1965	191
Høstmøtet i Gjerdrum 1965	192
Årsmøtet i Ullensaker 1966	193
Årsmelding 1965	196
Regnskap 1965	197
Arbeidsprogram 1966	198
Budsjett 1966	199
Livsvarige medlemmer	199
Æresmedlemmer	200
Bidragstere til årboka	201
Rettelse i årbok 1964	205
Annonser	207

STYRET 1959—1967

Asbjørn Dørumsgard.

Magnus Røed.

Kr. Vikne.

Syng mig en sang om Norge

Av ASBJØRN DØRUMSGARD

Syng mig en sang om Norge,
landet med hav og fjell.
Syng den i stille stunder,
syng den ved gry og kveld.

Syng mig en sang om Norge,
syng den i storm og sjø.
Syng den i lyse netter,
Norge skal aldri dø.

Syng mig en sang om Norge,
syng om de tunge år.
Nevn mig de harde strider,
trengsler og trellekår.

Syng mig en sang om Norge,
syng om hver seir vi vant.
Syng om de store stunder,
syng om hver dåd som brant.

Syng mig en sang om Norge,
sangen om blomst og løv.
Skogenes sang la suse
engang over mitt støv.

Syng mig sangen om Norge
alle som syng kan.
Syng den sangen jeg elsker,
om Norge, mitt fedreland.

Skrevet 5. desember 1940.

I Henrik Wergelands bygd

*Tale ved Carsten Ankers monument under Romerike Historielags
stevne i Eidsvoll 1964 av Erling Østerud.*

Romerikinger!

Som så mange institusjoner, organisasjoner, lag og enkeltmennesker har Romerike Historielag stevnet til Eidsvoll denne grødesvangre forsommeren, da sol og regn har vekslet livgivende, og klædd våre gamle bygders fagre jord- og skogvidder i sin grønneste sommerprakt. En fristes til å syng med dikteren:

«Her er sedejord nok!»

Nest Konge og Riksmakter står ingen gruppe nordmenn nærere — berettiget og forpliktet — til samling på Riksbygningens tun enn Romerike Historielag i dette for vårt folks *livsvilje* så minneverdige jubileumsåret.

Grunnlovsverket i 1814 har vært behørig minnet og feiret for en måned siden — i Rikssal og utenfor — av Regent og Statsmakter. Litteratur, presse, kringkasting og fjernsyn har gitt sine bidrag. Det er neppe noe å legge til eller trekke fra her og nå.

Men det vil være all grunn til å markere i denne forsamlingen og på dette stedet at det som samler oss, er *det lange perspektivet* i et tallmessig lite folks saga — kontinuiteten gjennom hundreårene, sammenhengen fra slektledd til slektledd, kausalitet fra det som *var*, til det som *er*, mot det som *vil komme*.

Med særegen intensitet inspireres vi til slike betraktninger i Henrik Wergelands egen bygd.

Henrik Wergelands relativt kortvarige, gigantiske livsverk maner fram på en slik dag og på dette sted de grunnleggende idealer vi bygger vårt liv på, — slik de finnes ufortapelig fundamentert i Grundlovens Aand, — i Constitutionens Prinsipper:

Frihet — humanitet — menneskeverd.

På disse idealene er vi forpliktet, — nå som før, — alltid like aktuelt — for mange generasjoner før 1814 — for fedrene på Eidsvoll — for oss i dag — og for dem som følger. Selve slutt-målet ligger alltid foran:

*Ung må Verden endnu være
Slægtens Sagas lange Lære
endnu kun dens Vuggesange
og dens Barndoms Eventyr.*

Rolv Thesen har kalt den *Wergelandslinjen* i det norske folk: Vi er forpliktet på visse absolutter, der vi ikke har lov å gå på akkord. Det skulle en okkupasjon til før vårt eget slektledd erkjente dem. Vi kan nok begrunne disse absolutter historisk og teoretisk, vel også filosofisk. Men etter lange år mellom 9. april og 8. mai trenger vi egentlig ingen dypsindig begrunnelse, neppe heller definisjon.

Arnulf Øverlands genialt enkle tolking av den uskrevne lov i vårt indre sier det nødvendige i et eneste vers:

*Han vet det ikke slik med ord
hva denne ting kan være
Han bar det fra sin far og mor
det er en arv fra hjem og jord
en lov, men ingen lære
Den er der som en indre sans
for selv-respekt og heder
Hans eget liv skal være hans
om det er armt på gleder*

I siste instans er det vel de fundamentale idealer for menneskeverdige liv vi jubilerer for i 1964, — og de samme grunnleggende elementer for fullverdige tilvære all kulturell målsetting søker å nærme seg:

*«sinnets eget kongerike»
«fører for sin egen skjebne»
«høvding i sitt eget sinn»*

for med andre ord å sitere den samme oppgave av den samme forfatter.

Såvidt mine kunnskaper om 1814 rekker, bør vi ikke tale altfor høyt om Eidsvollsmennenes selvstendighetspolitikk.

Men om *fribetsreisningen* var enigheten ubestridelig, og *det* er vel hovedsaken i Eidsvollsverket.

«Fader Grundtvig» samlet alt om frihet innenfor hva han kalte *person-*

lighetens rett. Og den kan ikke gjennomføres improvisert. Det er en langsom prosess å bygge rettsstaten for bevisst frie og selvstendige enkelt-mennesker. Det kan bare skje trinnsvis gjennom indre vekst i generasjoner. På historisk bakgrunn i lange linjer modnes en nasjon til et folk.

Slik kommer *Historielaget* inn i rikssammenheng — harmonisk og nødvendig. Det byr den enkelte sjanse til utgangspunkt — noe fast å stå på.

Personlighetskravet er omfattende. Av hver og en forlanges sans for sammenheng, respekt for tradisjon og pietet, erkjennelse av det forgangnes verd, — men også åpenhet for egen tids muligheter og vilje til å tilpasse seg i framtidens.

I et individualistisk folk som vårt er det en svær oppgave å innarbeide slike kvaliteter, — og det tar tid.

Men det er nødvendig, — for bare på denne måten kan vi bygge vestens samfunnsform — demokratiet. Langt borte skimter vi det.

Innholdet i to begrep — to uoversettelige fremmedord — viser målet: *Integritet og identitet*, — målet for fullverdige liv. Makter vi å bygge samfunnet slik at hver yrkesgruppe og hvert enkelt menneske i gruppen er sikret hel valgfrihet, har vi nådd integritetsmålet. Dette er politikernes oppgave.

Men så identiteten. Vi må vite hvem vi er. Vi må kjenne vår bakgrunn — våre aner — våre relasjoner. Vi må vite hva vi representerer — hva vi står for. Vi må kjenne vårt kulturgrunnlag — vårt særpreg — vårt fellesskap — vårt utgangspunkt.

Her har historikerne oppgaven — ikke minst lokal- og ættehistorien.

Vi kan bygge vårt tilvære fullverdige, bare dersom vi evner å stille oss forpliktende til de verdier slektleddene foran oss har skapt. Det må bli kontinuitet i vårt personlige liv som i nasjonens.

Vi må ikke bli *historieløse mennesker!*

Den dypsindige svenske folkehøgskolarektoren på Brunsvik i Dalarne — Alf Ahlberg — kanskje nutidens største filosof i Norden — har beskjeftiget seg mye med dette og engasjert seg i disse problemene.

Alf Ahlberg sier om det historieløse menneske at det er et individ utlevert til teknikken — et hastverksmenneske, som rastløst, aldri hvilende jager ukritisk etter alt nytt. Det fører til rendyrket materialisme i ordets mest odiøse betydning.

Det blir et fattig liv i et moderne velferdssamfunn — et strømlinjet, polert, tomt, platt og ensrettet latmannsliv. Mon tro om det ikke er her det moderne ordet «pop» har sin rot, om det har noen.

Historien lærer oss om verdier — gir oss forståelse av og respekt for hva alt av varig verd har kostet. Det gir åndsliv, og åndsliv blir aldri antikvert. Shakespeares og Ibsens dramaer er moderne, Beethovens musikk likeså. Maihaugen, Folkemuseet på Bygdøy og Eidsvoll Bygdetun er livgivende grønne oaser i en asfaltid, som uten bevisste motforholdstiltak for mange kan bli faretruende gold.

Dagens ten-åringer er på mange måter å beklage. Det er ikke bare deres egen skyld når det går galt. Miljøet de går ut fra, blir bestemmende. Og det har *vi* — de eldre — ansvaret for.

Etterkrigstiden er mer spenningsfylt enn noen tidsepoke før. Klimaet er labilt — brått skiftende mellom svarte skyer og lyseblå himmel. Vi lever som om vi hadde et kjempemessig dragsug truende foran oss — svingende mellom frykt og håp: fortsatt materiell framgang eller katastrofe.

Nye ord i vårt dagligspråk er blitt selvfølgelige. Vi snakker om «velferdsstat», «forbrukergenerasjon» og «utdanningsamfunn». Alle viser de realiteter i en såkalt «velstandsutvikling».

En gløse har fått et faretruende vidt innhold, om den ikke er helt ny: *urbaniseringen*. I sin ytterste konsekvens betyr den bygdekulturens forsvinnen.

Rikets hovedstad er blitt til Stor-Oslo — opprinnelig Raumernes idylliske by ved Alna-øset. I en halvsirkel omkring den vakre Oslo-gryta lå inntil begynnelsen av dette hundreåret de 40 ærverdige «vin»-gårdene i Aker — fra Skøyen i øst til Skøyen i vest. — De er alle borte — og storbyen eter seg for hvert år lengre og lengre opp gjennom våre eldgamle bygder på Romeriks-sletta. 25 m brede motorveger skjærer seg snorrette, biologisk døde strimer bit for bit av bygdefolkets egentlige kulturgrunnlag. Bulldosere, vinsj, sement og asfalt ordner slikt i en fart. Og så blir det såkalte «sovebyer» tilbake av det gamle Raumarike.

Ikke tror jeg at vi kan stanse denne såkalte «utviklingen». Men vi må være våkne.

Naturen har sine lover. Det koster å gjøre vold på dem. Det tar 100 år å lage 1 cm muld! — og av muld er du kommet!

En bok om Carsten Anker heter «På ytterste post».

Romerike Historielag står i våre dagers forsvarskamp mot tidens teknisering og Romerikeskulturens urbanisering på ytterste bastion. Lagets oppgave er å verne og bevare. Kampen gjelder vår eksistens som bygdefolk. Måtte oppgavene lykkes!

Henrik Wergeland.

Hulda Malthe.

Henrik Wergeland og Hulda Malthe

Av KR. VIKNE

På Wergelands tid levde det på garden Risebru i Ullensaker en familie med navnet Malthe. Den bestod av mann, kone og åtte barn. Mannen, Christopher Malthe, var av dansk-norsk ætt og foged på Øvre Romerike. Kona, Alexandrine f. Bretteville, var av fransk adelsætt. Både fogden og kona hans var elskverdige mennesker og godt likt på Romerike. *Han* var en interessert og dyktig embetsmann, *hun* ei flink husmor, som ved *sia* av husstellet hadde levende interesse for litteratur og kunst og alt som smakte av ånd.

De hadde, som sagt, åtte barn, to sønner og seks døtre. Den ene av sønnene hette Johan. Han ble jurist og en stor kunstsamler. Den andre hette Nestor. Han ble arkitekt og en dyktig byggmester. Den ene av døtrene ble gift med general F. W. Sørensen, den andre med statsråd S. A. E. Sørensen, den tredje med statsråd W. W. Haffner, den fjerde med soren-skriver R. Borchsenius, den femte med kaptein H. Øvergaard, og den sjette, Hulda, kunne ha blitt gift med Henrik Wergeland, hvis hun hadde villet; men hun ville ikke. Det var en annen hun hadde i tankene.

Av alle barna til Alexandrine og Christopher Malthe er det Hulda som interesserer oss mest. Hun har fått et udødelig navn i vår litteraturhistorie.

Henrik Wergeland har flettet henne inn i sin diktning under navn av «Stella», og mange av disse Stella-diktene hører med «til det skjønneste og sublimeste i verdenslitteraturens lyrikk.» Hulda Malthe var den kvinne som kom til å spille den største rolle i Wergelands liv. Hans elsk til henne var så sterk at den gikk på livet løs, og den satte så djupe merker i hans ungdomsdiktning at det er vanskelig å skjønne den fullt ut uten at en har kjennskap til forholdet mellom disse to.

Første gang Henrik Wergeland møtte Hulda Malthe, var i et juleselskap i Kristiania i 1826. Han var da 18 år, hun 16. Hun var så å si bare barnet ennå, men vakker (mye vakrere enn portrettet viser). «Hun var mørkhåret med store, strålende øyne som Emilie Selmer, men samtidig med det solskjær av blomstrende ungdom som gav Ida Haffner sin charme. Hun var inntagende, livlig, munter og morsom, frisk og naturlig.»

Wergeland hadde ikke før fått øye på henne før han går bort og engasjerer henne til dans. Og så danser de da sammen, han strålende glad over det nye bekjentskap, hun, derimot, bare så måtelig. Wergeland ble ved første øyekast forelsket i Hulda Malthe, og la ikke skjul på det. Han gjorde seg straks kjent med hennes familie, og fant flere ganger vegen til Risebru i juleferien. Og der ble han vel mottatt av Huldas foreldre. Etter hvert som dagene gikk, ble Hulda Malthe mer og mer lik det kvinneideal som han bar på i sin sjel. Han syntes ikke han kunne leve henne foruten. Han måtte vinne henne, han måtte ha hennes ja. Han måtte ha svar før han drog inn igjen til Kristiania etter juleferien. (Han gikk på Universitetet da.) Men dette frieriet gjorde han på en slik klosset måte at det ble et alminnelig samtalce-mne i bygda. Folk lo til det. Og Wergeland sjøl ler godt da han 18 år senere — på dødsleiet — skriver ned denne historien.

Han hadde bestemt seg for å reise en tur til Risebru og tale med Hulda. Men så får han greie på at hun var på besøk i Ullensaker prestegard hos familien Bøyesen. Hva skulle han nå gjøre? Han kunne ikke godt reise dit ut, syntes han. Han fikk heller skrive. Og han skriver et langt brev. Dette var en fredag. I tilfelle hun svarte straks, kunne han få svaret tirsdag.

Lørdagen gikk, og han tenkte bare på Hulda. Skal tru hva hun vil svare? Han begynner å bli nervøs. Nei, han kunne ikke vente til tirsdag, han måtte ha svar før. Og tidlig søndag morgen står han opp, seler hesten, spenner den for «pulken» og kjører av gårde sørover Trondheimsvegen i rasende fart. Nå vil han reise direkte til Ullensaker prestegard og få Huldas svar. Hvordan det videre gikk, kan en lese i «Hasselnødder» («Et helvedes Jevndøgn»).

Nå er det det å merke at det svar Hulda gav, ikke var helt avvisende. Det gav Wergeland et lite håp, og til dette håp klynget han seg resten av vinteren. Da han kom inn igjen til Kristiania etter juleferien, la han vinn på å leve et vakkert ungdomsliv og gikk opp i det teologiske studium med liv og sjel. Av og til skrev han til Hulda, og hver gang han reiser heim til Eidsvoll, er han innom Risebru og hilser på henne og hennes familie.

Vinteren og våren gikk, og sommeren kom. Universitetet sluttet semesteret, og Wergeland reiste heim for å feriere. Hans elsk til Hulda Malthe er like sterk, og rett som det er, tar han seg en tur til Risebru. En gang var han der en hel dag, og Hulda og søstrene hennes gikk turer med ham og viste ham alle de idylliske stedene langs Hersjøen og Risa. Dagen var fager: Sola skein, fuglene sang, sjøen og elva glitret, naturen var kledd til fest. Wergeland kjente seg umåtelig glad og lykkelig den dagen, og før han drog heim igjen den kvelden, hadde han skrevet et dikt til Hulda.

En annen gang — samme sommeren — var Hulda og søstrene hennes m. fl. gjester på prestegarden i Eidsvoll. Prost Nicolai Wergeland hadde fått i stand en «blomsterfest» der — med dans og annen moro. Hulda ble valgt til «blomsterdronning». Som sønn i huset syntes Henrik han hadde førsteretten til å åpne dansen med henne. Men Hulda var av en annen mening. Var hun valgt til blomsterdronning, måtte hun også ha rett til å velge den beste danseren, og Henrik var den — dårligste. Hun nektet derfor å danse med ham, og lot seg føre til dans av en annen. Da hun også etter dansen nektet å tale med ham, ble det for mye for Wergeland. Med et skrik springer han på dør og kaster seg utfor ei fem alen høg låvebru. I bevisstløs tilstand blir han båret inn i stua igjen og stelt med, og han kom seg etter hvert, og den pompøse blomsterfesten til Nicolai Wergeland ble fullstendig spolert. («Hasselnødder»: «1 % fornuft og 99 % galskap.»)

For Wergeland var dette andre avslaget fra Hulda Malthe et tungt slag, et hjertesår. Han var mye nedfor den sommeren. Men nå kom dikterevna hans til hjelp. Han diktet ut si sorg. Smått om senn vinner han igjen ro og jamvekt i sinnet, og han begynner å tenke mer nøkternt over saka.

Noen dager etter spranget fra låvebrua sender han et langt brev til fru Malthe, der han prøver å forklare for henne hvorfor han oppførte seg slik som han gjorde på blomsterfesten. Og i slutten av ferien (26. aug. 1827) våger han seg til å skrive et brev til Hulda. Det slutter slik: «Dersom jeg eiede 10 000 Daler, gav jeg de 9 999 bort for at tale med Dem 2 Minutter, før jeg reiser. — Aldrig kan jeg oppgive Tanken om at De og jeg godt vilde kunne harmonere. — — — Og det ved jeg, det ved jeg vist, at jeg elskede

Dem — o endnu, endnu og bestandig. — — — Tretallet er et helligt Tal: Jeg vil arbeide, jeg vil samle meg Fortjeneste og, naar jeg har en god Eksamen og et Navn, vil jeg endnu en gang — den sidste — dersom Huldas Haand og Hjerter endnu er fri — bede den ædle om at gjøre meg lykkelig — ja i en Grad jeg ikke kan tænke mig uden at svimle. — Jeg vil vel bede håbløs, — men jeg vil ikke gaa bort uden den gode, ædle Huldas Agtelse og Velvilje. Jeg kan ikke glemme Dem, ikke udslette det indtryk De har gjort paa min Sjæl. — — — Lev evig vel! Jeg maa stedse erindre Dem med Ærbødighed og Æmhed og Vemod.»

Et par dager etter at han skrev dette brevet, reiser han inn igjen til Kristiania for å realisere sine planer. Han får greie på at det siste brevet hadde gjort et godt inntrykk på Hulda, og et enda bedre inntrykk på mor hennes. Han tar derfor en tur opp til Risebru for å få nærmere greie på om det virkelig var så. Hulda sier da til ham at hun slett ikke var sint på ham, at hun hadde tilgitt ham alt, og dersom han greide å holde sine løfter og realisere sine planer, så var det ennå et håp.

Glad og lykkelig reiser han inn igjen til Kristiania og tar fatt på arbeidet. Hele vinteren er han i byen; ikke engang i juleferien er han i Eidsvoll. Han arbeider så å si både natt og dag. Ved sia av det teologiske studium er han sterkt opptatt med litterært arbeid. Således skrev han to farsere, gjorde ferdig mye av «Brestes og Beines Saga», begynte på det store diktverket «Skabelsen, Mennesket og Messias» og skrev en hel masse med dikt, som han året etter samlet og gav ut under navnet «Digte. Første Ring». Og det er tydelig at det er elskeren til Hulda Malthe som har inspirert ham til alt dette.

Denne vinteren skriver han ikke mindre enn sju brev til Risebru. Av disse er — merkelig nok — bare ett til Hulda; de andre er til mor og bror hennes. I ett av brevene til fru Malthe sier han: «Jeg hilser Hulda, min ædle Hulda! Jeg lever og virker blot i Hulda! Hun er min atmosfære, min elektrisitet, mit alvidende, guddommelige Princip. Jeg beder Dem sige Hulda at jeg er det lykkeligste Menneske i Verden ved Bevidstheden om at Hulda ikke hader mig, men er mig velvillig, er min Ven.»

Så kom sommeren og Henrik reiser opp til Eidsvoll. Her får han en sølvsmed til å lage ei sølvkorg. Nedi den legger han noen jordbær, et rugaks, ei rose og et brev. Slutten av brevet lyder slik: «Lev vel! Tag mine Jordbær, min Rosenknop, mit Aks, som simple Æmhedstegn. O, var jeg Deres Fridtjof som De er min Ingeborg. Lev vel!»

Dette var det siste brevet Hulda Malthe fikk fra Henrik Wergeland.

Wergeland fikk korga tilbake og det tredje og siste nei. Hulda var kommet til det resultat at hun og Wergeland ikke passet sammen. Dette siste avslaget ble ikke så vondt for Wergeland som de to første. Han skjønner nå at han ikke kan vinne henne i dette livet; men han holder fremdeles på den tanken at de to er bestemt for hverandre og hører hinannen til. Engang — i himlen — skal hun bli hans brud. I ett av Stella-diktene sier han:

*«Engang bag rullende Aar,
din Sjæl jeg ventende møder,
Stella! Stella!*

*Den vil jeg kjende blandt tusind,
tusind blegnede Aander,
Stella! Stella!*

*Se, lig et flagrende blegrødt Slør
den kommer i Luften,
Stella! Stella!*

*Ha, jeg vil glemme de Aar, som
svandt i Graad, naar jeg ser den,
Stella! Stella!*

*Eia, min Sjæl i sin Regnbu-
kappe ryster af Fryd da,
Stella! Stella!*

*Da vore Sjæle, og da vor
Skjønbed smelter tilsammen,
Stella! Stella!*

Hermed ender denne kjærlighetshistorie. Som vi vet ble Wergeland elleve år senere gift med Amalie Sofie Bekkevold. Hulda Malthe forlovet seg med sønn til sokneprest Bøyesen i Ullensaker, men noe ekteskap ble det ikke. Hun kom til å leve ugift all sin dag. (Hun døde i 1892).

Det går en historie om at Wergeland en gang, etter at han var gift, møtte Hulda igjen på et ball. Wergeland hadde kona si med. Han går bort til Hulda, og de begynner å prate sammen om gamle dager — således om den gangen oppe i Eidsvoll da Hulda nektet å danse med ham og å tale med ham. Da de har talt sammen en stund, sier Hulda: «Nå er det visst vår tur til å danse.» — Og så danset de.

En merkelig dagbok

av *Børger Jansen Rudstad, omgangsskolelærer*
i *Hurdal fra 1815 til 1860*

Av OLAV TVETER

I 1952 fikk jeg denne dagbok oversendt fra en slektning av Børger. Etter å ha lest igjennom Børgers «optegnelser» forstår jeg at denne dagboka fortjener å bli kjent utover Romerike. Her er mange gode opplysninger om skolene, om lærerne, hans eksamen og hans arbeide, om en av de første lærerforeninger i Norge og dens virke, og om lærerkurs. Men det var ikke bare skoleforhold Børger Rudstad interesserte seg for. Han skriver om vær og vind og om «merkelige hendelser» både i Hurdal og i nabobygdene. Jeg skal her forsøke å ta noen utsnitt fra denne dagboka.

D A G B O K

over merkelige hendelser eller tildragelser som ere passerte i min levetid

Anmerket av

B. J. Rudstad

skolelærer

1801

Den 17 desember om Morgenen Klokken 6 saa jeg første gang Verdens Lys, og blev født til denne møisommelige og kummerfulde Verden af Foreldrene John Børgersen og Ingeborg Frantsdatter boende paa Gaarden Lille-Rudstad, som de eiede. Denne Gaard var ikke min Faders Odels gods, ti han kjøbte denne av Peder Jonsen Lynna paa Hadeland, der var gift med Anne Gundersdatter, hvis Fader Gunder Mathisen og Farfader Mathis (Mathis var finne) hadde beboet samme Gaard. Men min Farfader var Børger Evenesen Ømark her i Prestegjeldet. Min Morfader var Frants Enersen Rognstad her i Hurdal.

Juledag 25 desember 1801 blev jeg døbt i Hurdals Hovedkirke av Sognepresten Herr H. C. Moltzau og givet det navn: *Børger*. Dette var også den første Juledag denne Prest var her, ti han kom i efteraaret 1801 til Hurdalen. Hans formand var Søren Bigum der døde her i Prestegjeldet. Dennes formand var Herr Erik Leganger, der var den første Sogneprest i Sognet

EN MERKELIG DAGBOK

efterat Hurdal var separert fra Eidsvold, der forhen kun var ett Prestegjeld. (Hurdal ble eget prestegjeld fra 1777.)

I dette aar havde ogsaa Dannemark Krig med England i hvilken Krig den ulykkelige Ildebrand opstod i Kjøbenhavn. (1802 til 1806 noteres intet videre.)

1807

Nu havde Danmark Krig med England igjen, og Norge mod Sverige, som ogsaa vedvarede i 1808.

1808

I foraaet 1808 havde jeg de naturlige Kopper.

1809

Om Sommeren 1809 blev jeg bidt av en giftig Slange i min høire Fod, og da jeg ingen Legemidler fik herfor stod mit Liv i største Fare. Jeg lå dødssyg i 3 a 4 Uger. Endelig fik man middel hos en Halvor Brathevald i Ullensager, hvorav jeg blev hjulpet til mit fuldkomne Helbred igjen, skjønt først efter lang Henstand.

1810

I dette aar laa min Moder og Broder Gullik i en sterk forraadningsfeber. I disse aar var ingen Fred mellem Sverige og Norge. Den 18 oktober ankom Fyrsten av Ponte Corvio, Sveriges Kronprinds, til Fredriksberg Slot. Den 20 reiste han over Øresund til Helsingborg, den 2 november indtraf han i Stokholm.

1811

I Desember døde min kjære Fader John Børgersen Lille Rudstad i sin alders 55 aar, efter 3 Ukers sykeleie og efterlod Kone og 4 Sønner hvoraf jeg var den yngste og end ikke 10 år gammel.

1812

Antok min eldste Broder Gaardens Brug, og jeg indgik hos ham på meget ufordelagtige Hyrdevilkaar. I dette aar laa min eldste Broder i Kongetjenesten på Kongsvinger indtil i efteraaret, da han i November maaned kom Hjem, og indtraadte da i Egteskab med Inge Augustinusdatter nordre Rudstad. Dette aar var et ualmindelig Vædeaar. Det første man fik saatet noe Høi var Larsok Dag, 10 August, I det hele blev Aargangen slet, Høsten meget slet og Avlingen liden og svag. I dette aar døde den gamle Mand Lars Rudstadbakken. Jens Rudstadstuen erindrer jeg også, men som var død nogle aar tilforn. Saaledes ogsaa Iver Jeppedal.

1813

Nu utbrød Krigen atter mellem Sverige og Norge. Aargangen var meget svag, Avlingen meget liden. Over hele Landet brugte man Fyrebark. En Tønde Korn paa Landet kostet 260 rd. I Staden (Oslo) var den ei at faa. Om Høsten kostet en Slagtokse 1000 rd. For en Ko var 400 rd. For en god Hest 1 a 2000 rd, En Tønde Rug 500 rd, men det var nu ei Varer at faa. For en Pot Brendevin 6 a 8 daler. For en Rull Tobak 22 rd.

1814

Den 17 Mai 1814 blev Norges Konstitution given på Eidsvold Wærk. I dette Aar sluttedes Krigen mellem Sverige og Norge, da Kongerigerne forenedes, nærmere bestemt 4 Novem. Mine 2 eldste Brødre var i Batalje med Svensken, den ene ved Kongsvinger, og den anden ved Fredrikshald. I dette aar brukte man ogsaa Fyrebark paa mange Steder.

I dette Efteraar søgte stedets Sogneprest Velærværdige Hr. H. C. Moltzau om at entlediges fra Embedet imod at erholde en aarlig Pensjon og Preste-enkesetet (Ødemark) paa sin Levetid, hvilket ham blev bevilget, og Her. Joacim Gamborg, residerende Kapeland i Nannestad, kom samme Efteraar i hans Sted.

1815

Blev Skolelærer Peder Johansen Kirkesanger i Niels Davidsens sted, da denne formedels Alderdom ikke længere kunne forrette Tjenesten, thi der hadde endnu ingen anden Kirkesanger været her i Prestegjeldet, siden det blev et eget Sognekall. I dette foraar begynte jeg at gaa til Konfirmationens forberedelse, og Søndag efter Mikkelsdag blev jeg av Pastor Gamborg konfirmeret med Titel: Udmerket god og udvalgt til Skolelærer. Neste Søndag var jeg første Gang Gjest ved Herrens Bord, og blev da ansat som Skolelærer i Hurdals Omgangsskole i Kirkesanger Johansens Sted. Endnu havde her aldrig været andet end Omgangsskole her i Sognet, Wærkets skole undtagen, der bestandig har været fast og for seg selv. Nu blev opprettet en fast Skole ved Gjødingsaug, paa en Plass under Prestegaarden, Gjødingsmoen kaldet, til hvilken Skole de omliggende Gaarde søgte, som var: Gjøding, Lundby, Fagerli, Sand, Ruud, Knain, Buraas, Brustad, Brattli og Gjødingseteren. Læreren ved den faste Skole blev P. Johansen som tillige er Kirkesanger. Det øvrige av Hurdalen, Skrukkelien unntagen, skulle betjenes av en omgaaende Skolelærer. I anledning av skolelærervalget gik jeg hos Læreren i den faste Skole i nogle Dager til foreløbig Undervisning.

Den 16 Oktober begynte jeg allerede at holde Skole, skjønt jeg endnu ikke var 14 aar gammel. Min Helligdagskost hadde jeg hos min Broder.

I dette foraar døde min Broderkone Inger, likesom der i 1814 døde et Barn for henne. Nu efterlod hun seg et Barn, som om 12 Dager fulgte hende efter.

1816

Min eldste Broder giftet seg igjen i Juli Maaned med Pigen Ingeborg Hansdatter Ruud. I Efteraaret holdt Her Høilærde Velærværdighed Hr. Prost Finkenhagen Visitats her i Hurdalens Kirke, og ved Skolekommissionen han holdt, ble Skolen i Skruklien lagt til Hurdalens Skolehold.

1817

I Februar var jeg første Gang i Skruklien at holde Skole. Den 7 Septbr. holdt Hr. H. Hr. Biskop Bech og Hr. H. W. Her Provst Rynning visitats her ved Hurdalens Kirke. Jeg traadte da ei frem til Katekisation, og heller ingen mærkelige Forandringer blev (det) i Skolevesenet.

Den 23 Oktober flyttede jeg fra mitt Fødested Lille Rudstad til Gjødingsmoen. Den 31 Oktober helligholdtes med megen Jubel den Lutherske Reformationens 3dje Jubelfest i Hurdalens Kirke, den 1 Nov. i Feirings Kirke, den 2 Nov. i den faste Skole, den 3 Nov. i Glaswerkets Skole og i Omgangsskolens 3dje Rode på Gaarden Solsrud. Et meget godt Aar.

1818

I dette Aar et Misvekstaar. Især en skadelig raa og kald Høst. I dette Efteraar var jeg i et 3die Gilde i min Ynglingsalder på Gaarden Hoel i Eidsvold i Hans Olsen Klauseie og Anne Kathrine Isaksdatters Bryllup.

1819

Den 18 Januar kom Sneen og blev liggende. I Februar falt stor Sne. Den 25 Marts tok jeg Eksamen av Prosten Hr. E. Rynning, der bestod i Orto-grafi, Kalligrafi, Geografi, Regning og Religion. — Den 16 Juni (var jeg) første Gang i Christiania. Den 26. Juni er vel Kongsberg falden en stærk og usedvanlig Hagel og Regn, saa Staden nær forgik. Ved Vandets og Gadene at Stene av 1 Punds tyngde fulgte med. Følgelig blev Akre og Enge Hagelets Løsning blev det dog frelst, og det drev da saaledes gjennom fordærvede. — I dette Foraar døde Mannen Lars Enersen Knain. På samme Tid laa Klokkeren syg, hvorfor jeg utrettede Klokkertjenesten samme Dag. — Hele Sommeren hadde overmaade godt Veir, til Sytemes(?) skjød Akeren mangstedes.

Dette aar fik en særdeles rig Høst av alle slags saa at der allesteds manglet Husrum til Avlingen. — Det 4de Gilde havde jeg i Peder Johansens kones Gravøl, hvor jeg første Gang sang for Lik. — Det 5te Gilde i Klokker Niels Davidsens Likbegjængelse den 21 Mai. — Den 23 Oktober flyttede jeg fra Gjødingsmoen efter 2 Aars Ophold til Hans Olsen Ruud. Den 24 Oktober Confirmation. Samme Dag et haardt Snevær, ligesom det længe over Høsten vedholdt.

1820

Avlingen blev i dette Aar langt fra ikke saa stor som i forrige Aar, men den blev dog ei aldeles svag. Den 28 Sept. viste Sneen sig første gang i Høst. — Det 6te Gilde havde jeg i Ole Olsen Vigen av Nannestad og Marie Gulliksdatter Rudstads bryllup den 19 Oktober, og blev paa samme Sted udmerket for Vittighed i Spøg og Skjemt.

1825

Den 27 Nov. var det Folketelling, som ble holdt af Sogneprest Paul Winsnes, Klokker Peder Johansen, Sognets medhjælpere og mig. Antallet av indvaanere i Hurdalen, Feiringen, Skrukkelien og Totens Feiring til sammen var 2420. Ved denne Folketælling blev jeg valgt til at føre Hovedbogen og skrivningen. — Presten talte da ogsaa Tysk med meg, og da jeg svarte ham efter hans Tykke, skrev han med egen Haand en Vise til meg med Anmodning om at jeg skulle synge den for andre.

Hos Sogneprest Winsnes har jeg jevnlig været og skrevet for ham, saasom Formue- og Næringskattens Forretning, afskrivning av fattig- og skolecommisionen o.s.v.

1826

Rognlien 11 Juli: I Nat kom et ualmindelig Størtregn ledsaget med en forfærdelig og forskrækkelig Torden og Lynild. Lynstrålene oplyste fuldkommen Nattens dunkelhed, som om Solen hadde skinnnet. Husene syntes tid efter annen at staa i lys Lue og brende. Den hele Horisont syntes at være fuld av Ildstraaler der idelig fulgte tet til hinanden. Næsten altid fulgte 3 sterke Lynild paa hinanden forud for Tordenen, og imellem den og hin, ophørte Regnen ganske. Aarsaken hertil formodes at være Lynildens sterkhed der afholdt Regnen. Dette gyselige væir, er efter senere erkyndelse gennemgaaet hele Norge.

Rud 29 Sept: Potatosaflingen er bleven god. Fredag 28 juli holdt biskop Sørensen visitas i Hurdal hovedkirke. Kirkesanger P. Johansen og jeg fremtraadte til katekisasjon. Den mig av biskoppen givne Materie var: Om

Christi Person og hans Vandring her på Jorden. Ved Visitasen var ogsaa Prost Wergeland tilstede. Baade med Presten, Skoleholderne og Ungdommen var baade Biskoppen og Prosten særdeles vel fornøiede.

1835

17 mai, idag feirer man Norges Constitutions-fest på Gaarden Lundby.

1844

28 juni. Prosten gav os Underretning om at et Sangkursus for Lærere skulde blive holdt i sept. Måned i Ullensager av Sanglærer Roverud. Det blev besluttet at Lærerne fra Hurdalen skal møde den 4 sept. i Ullensager. — Kurset begynte på Frogner Store kl. 3 med disse 16 Elever: Fra Hurdal: Børger Rudstad og William Pedersen. Fra Feiring: Andreas Solberg og Ole Langgaard, alle omgaaende Skolelærere. Nannestad: Hans Hof, Kirkesanger og fast Lærer, Fredrik Hof, Hans Engelstad, omgaaende Skolelærere. Holter: Christopher Holter, Ole Andersen, Kirkesanger, Hans Halvorsen, alle omgaaende Skolelærere. Ullensaker: Haagensen, Kirkesanger ved Hovin, fast Lærer samt Seminarist, Anders Iversen, Ole Pettersen, begge omgaaende Skolelærere. Gjerdrum: Lars Tormodsen, Kirkesanger og Lærer. Jens Larsen, Seminarist og Omgangsskolelærer, Erik Hilton, Omgangsskolelærer.

1848

24 November stiftedes her i Hurdalen en Skolelærerforening, bestaaende af efterfølgende:

1. Her Pastor O. S. Olsen, som Ordfører og Formand, dernest Skolelærerne efter deres embedsalder således:
2. Klokker P. Johansen,
3. Børger Jonsen Rudstad,
4. Ole Larsen, 5. Andreas Solberg, 6. Joakim Johansen, 7. Gulbrand Olsen.

Møtene ere uvisse. Kontingenten er aarlig 1 Spd. der dels anvendes til uvisse udgifter og resten til et Bibliotek for Foreningen.

1849

Ifølge tagen beslutning af Skolelærerforeningen kan Skolelærerne holde Husandakt på forskjellige Steder. Idag 10 Juni holdt jeg Andakt på søndre Rudstad.

1850

I dette Aar sees at ogsaa Eidsvollslærerne har sluttet seg til skolelærerforeningen.

26 August: Sterkt Regn. Idag Skolelærerforeningsmøde for Eidsvold og Hurdals Skolelærerforening, i Eidsvold Wærks Hovedbygning, hvor Medlemmene av disse Prestegjeldes Forening vare forsamlede. Til ordfører blev valgt Eidsvolds Sogneprest P. S. Krag. Foruden samtlige til Foreningen indtrådte Skolelærere vare ogsaa tilstede: Pastor Olsen fra Hurdalen og 2 teologiske Candidater, nemlig Eilert Sundt og Wexelsen, samt 3 Skolelærere fra Ullensagers Skolelærerforening, item endel Hørere fra Eidsvold. De spøragsmaal som her blev overveiede vare:

1. Hvorledes tilveiebringes og vedligeholdes paa beste maate Lov og Orden i en Skole?
2. Hvilke fordele har en Omgangskole for en fast Skole. Og denne for hin?
3. Hvilke bestemmelser bør finne sted med hensyn til straffe og belønninger i en Skole?
4. Om skolelæreren ved siden av Skoleundervisningen bør og kan virke noget på Børnenes øvrige Opdragelse?
5. Er vaare Lærebøger Saxtorjeks Udtog og den omarbeidede Forklaring hensigtsmessige, eller hvem av dem er den mest hensigtsmessige?

Forhandlingene ble begynt med en Bøn og sluttet med en passende Tale av her Prosten, og endelig blev af alle medlemmene afsjunget en Salme.

1851

27 Mai. Idag holdes Skolelærerforeningen Møde på Eidsvold Wærk, men Giktsmerter hindret mig fra at møde.

26 Oktober: Idag er Skolelærerforeningens medlemmer beordret til at møde i Eidsvold, men ingen gaar, saasom man derved overtredet Statutterne, der bestemmer at møder holdes vekselvis i Eidsvold og Hurdalen, og nu er det det fjerde møde i Eidsvold, og her bare et.

1854

22 Sept. Klart vær. Idag reiste jeg med Jernbane fra Eidsvoldbakken til Dal. — Dampskibet Dronningen saa jeg ankomme til Eidsvoldbakken.

17 Juni. Høi varme, sterke Tordenslag. Paa Bjerkeseteren i Nannestad blev ihjelslaget 2 Hester og 1 Ko. Og det er kommet efterretning om at Nes Hovedkirke er brendt ned på grund av Lynild. Enkelte Inventarium blev reddet.»

Børgers dagbok inneholder ca. 300 sider, og kan bli en aktuell bok for historikere på Romerike, som søker etter opplysninger mellom 1815 og 1860, når den bare kunne bli trykket.

*Detalj av kiste i eik med blanke siselerte beslag.
Beslagene har innføring av messing.*

Antikvarisk registrering i Nes 1963—1965

Av ANNE-BERIT ØSTERENG

Sommeren 1963 ble de første praktiske skritt tatt til en omfattende antikvarisk registrering på gårdene i Nes på Romerike. Forhistorien før tiltaket var kommet så langt som til den egentlige utførelsen er lang og skal ikke behandles nærmere her. Men i 1963 var man altså kommet fram til en avtale mellom Raumnens Historielag og Institutt for Folkelivsgransking ved Universitetet i Oslo. Instituttet skulle stille kyndige folk til registreringen mot en viss godtgjørelse fra historielagets side. Dessuten stilte historielagets formann, Magnus Røed, og frue sitt hjem åpent for Instituttets representant(er) under registreringen. Det omfattende etterarbeidet som følger sommerens registrering skulle utføres av personalet ved Institutt for Folkelivsgransking i Oslo.

I de tre årene dette arbeidet har vært drevet, har forskjellige personer vært knyttet til selve registreringsarbeidet. De to første somrene utrettet

stud. philol. Åsne Tanga et stort arbeid i Nes, siste sommer ble registreringen overtatt av vit.ass. Anne-Berit Østereng. De to siste somrene har dessuten tegner og fotograf Ingrid Lowzow deltatt for å skaffe til veie et omfattende bildemateriale.

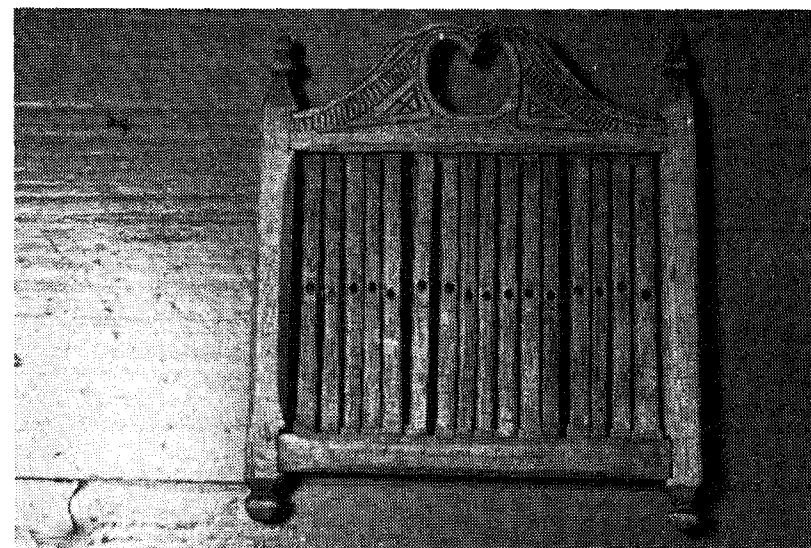
Hvordan foregår så en antikvarisk registrering? Da arbeidet ble satt i gang i Nes var det innlysende at for å komme fram til de beste arbeidsmetodene og de beste resultatene, måtte man prøve seg noe fram i begynnelsen, — bli kjent med bygda, miljøet og kulturen. Man måtte med andre ord etablere et slags mønster for hvilket utvalg av gjenstander registreringen skulle omfatte.

Fra historielagets side ønsket man å få en oversikt over de kulturhistorisk verdifulle og interessante gjenstander som fremdeles er bevart i Nes. Denne oversikten skulle ikke omfatte sølv, da dette allerede er registrert i denne bygda, og dessuten ble det bestemt at man heller ikke skulle ta med glass og tekstiler. Registreringen ville følgelig i første rekke gjelde møbler og annet innbo. Dessuten ble det fra Instituttets side ytret sterke ønsker om at man ved en slik anledning skulle forsøke å få en oversikt over hvor meget som fremdeles måtte eksistere av gammel redskap rundt på gårdene. I tillegg til dette var man interessert i å få opplysninger om hvordan gjenstanden var bevart i miljøet, om den var i bruk, hvordan gamle møbler eventuelt var plassert i et mer moderne interiør osv.

Allerede dette gir jo en ganske omfattende arbeidsplan. Men etter en tids arbeid kom man imidlertid fram til at dette allikevel ikke var helt fyldestgjørende, og det ble bestemt at man så langt det overhodet var mulig skulle tegne og/eller fotografere hver enkelt gjenstand, og dessuten tegne planskisser hvor man fant mer eller mindre «hele» interiører.

Hvordan arter så selve registreringsarbeidet seg i praksis? Formålet med «å registrere en gjenstand» er at man skal lage en såvidt nøyaktig og entydig beskrivelse som mulig av vedkommende gjenstand, slik at man, dersom denne skulle komme bort, eller man ikke har gjenstanden for hånden, ved gjennomlesning av beskrivelsen kan danne seg et klart bilde av hvordan gjenstanden har vært eller ser ut. Følgelig må man først og fremst ta nøyaktige mål av gjenstanden, og man følger her visse faste prinsipper, slik at man alltid måler stoler på samme måte osv. Ved å gjøre dette kan man f. eks. lett sammenligne gjenstandenes størrelse uten først å undersøke om man har det rette høyde- eller breddemål foran seg.

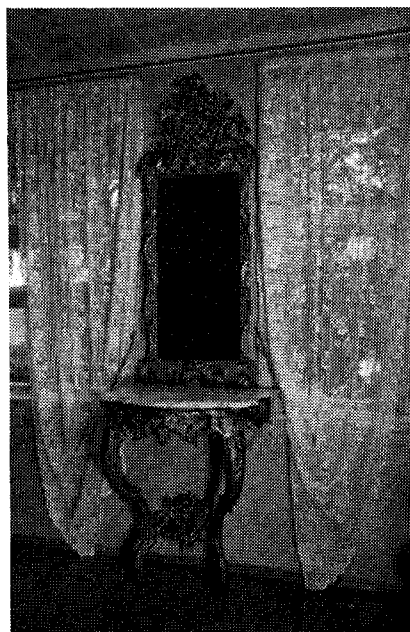
Deretter skal man i ord, så nøyaktig som mulig, skrive ned hvordan gjenstanden ser ut. Beskrive materiale, teknikk, form, farge og dekor, dessuten

Båndvev. Skåret i bjerk, umalt.

Detalj av sengebimmel. Sjablonmalt i grått, blått og sennepsgult på hvit bunn.

Konsollbord med speil. Forgylt.

notere spesielle kjennetegn, såsom innskrifter og merker, foruten den tilstanden gjenstanden er i.

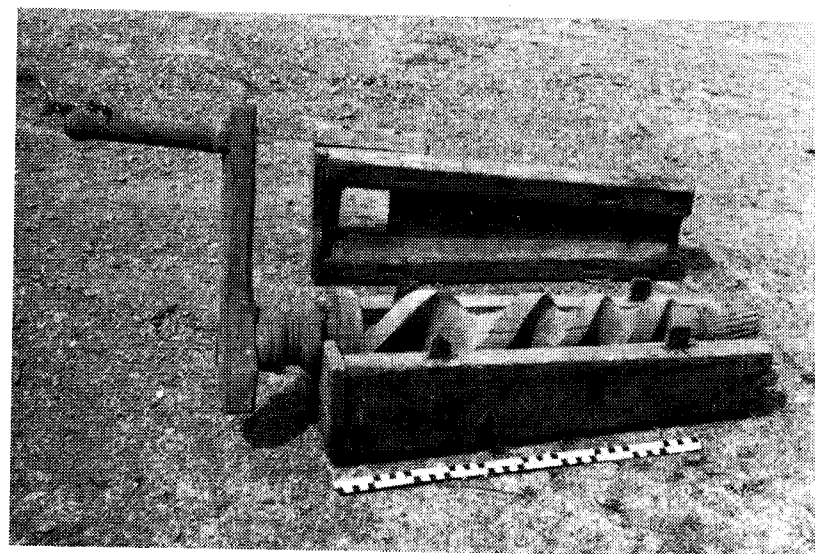
I tillegg til dette er det av interesse å få opplysninger om gjenstandens bruk og om det finnes noe spesielt navn på denne i den lokale dialekt. Forøvrig vil man gjerne ha nedtegnet hvor på gården gjenstanden er oppbevart, hvem som eier den, hvor og av hvem den eventuelt er laget, og dessuten så mye av gjenstandens historie forøvrig som man overhodet kan få tak i. Som man ser er det nødvendig å få ganske meget i detalj med hver enkelt gjenstand, og for å få så mange opplysninger som mulig, er det av stor viktighet å få intervjuet den person på gården eller

i familien som har best kjennskap til de gjenstander som registreres.

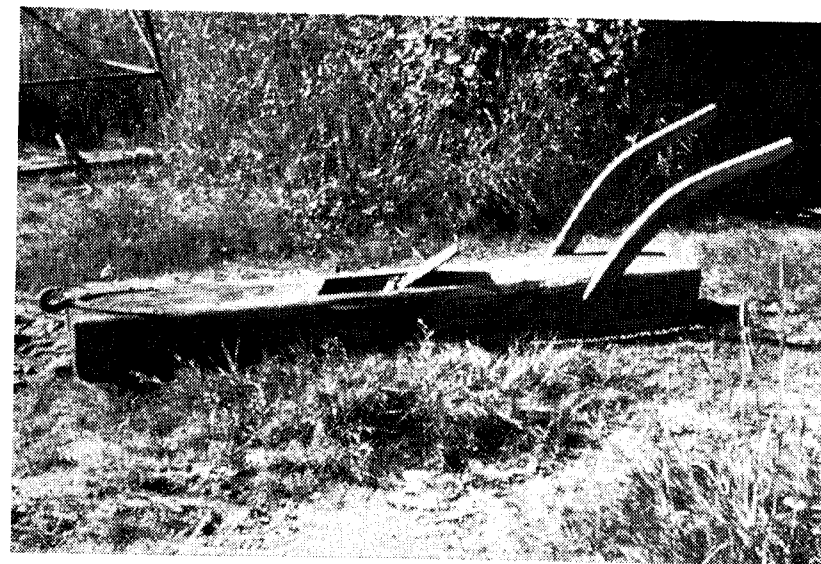
Når det gjelder planskisser av såkalte «hele» interiører blir dette gjort ved at man måler rommets størrelse, tegner en rask skisse av rommet og avmerker dører og vinduer og disses mål, og dessuten tegner inn møblenes plassering. En kort notat om rommets materialer, tekstiler og farger er også av stor verdi.

Tegnerens og fotografens oppgave (i vårt tilfelle har begge disse vært utført av en person) — består først og fremst i å lage nøyaktige detaljtegninger, dessuten raske skisser. I mange tilfelle viser det seg mer hensiktsmessig å fotografere gjenstandene, og selvsagt må interiører illustreres ved hjelp av fotografier.

I mange tilfelle kan utførelsen av dette arbeide medføre tildels store vansker, da gjenstandenes plassering og kanskje særlig lysforholdene kan gjøre det vanskelig å komme skikkelig til både for tegning og fotografering, samt måling og beskrivelse. Men hittil har ingen hindring vært større enn at den kunne overvinnes, og selv de vanskeligste tilfeller har som regel gitt gode resultater.

Potetkvern.

Sponhovel.

Hva gjøres så videre, når man etter noen korte hektiske sommeruker er tilbake i Oslo, med dette veldige materiale av beskrivelser, tegninger og filmer?

Først og fremst blir filmene kopiert og bildene sortert, — dette arbeidet forsøker man forøvrig også å gjøre etter hvert, *mens* man holder på med registreringen, slik at man er sikker på å identifisere nettopp det ene spesielle fotografiet av en rokk f. eks. med den ene av de fem rokkene man fant på loftet på akkurat *den* gården. Slike ting er det forståelig nok ikke så lett å holde orden på, la oss si en måned etterat registreringen er avsluttet. Alle skisser og tegninger skal tegnes ut og eventuelt kopieres, — og sist, men ikke minst, beskrivelsene av hver enkelt gjenstand skal skrives ut på hullkort. Bare dette er et meget omfattende arbeide, når man husker på hvor mange hundre gjenstander som blir registrert hver sommer. (I løpet av tre år er det blitt registrert vel fem tusen gjenstander.)

Hvert kort blir skrevet i fire eksemplarer, slik at historielaget får ett eksemplar til oppbevaring i kommunen, hver gård får sin kopi, og Institutt for Folkelivsgransking bevarer to eksemplarer av hvert kort for sine arkiver, som med tiden vil komme til å omfatte store deler av landet.

Når det gjelder fotografiene og tegningene, har historielaget anledning til å bestille kopier, og de som er interessert rundt om på gårdene har også anledning til, gjennom historielaget, å bestille fotografier av sine gjenstander.

Som man forstår har Instituttets personale en omfattende oppgave når det gjelder en antikvarisk registrering. Arbeidet er nemlig *ikke* ferdig utført når man trekker seg tilbake fra felten om sommeren. Man er derimot i store deler av vinterhalvåret opptatt med utarbeidelsen og klargjøringen av materiale fra registreringer, og dette er både anstrengende og tidkrevende.

Men foruten det arbeidet som har vært nedlagt av de som har vært direkte knyttet til registreringen, må man også nevne det store arbeide som blir nedlagt i Nes av Raumnæs Historielags trofaste tjenere og venner. Hvert år driver de sin ihverdige kampanje for å gjøre saken kjent og skaffe midler til veie, —dessuten er de våre stadige sjåførere, håndlangere, introdusører og guider. Uten dem kan man trygt si at registreringsarbeidet ville vært temmelig umulig.

Den interesse som har vært vist denne saken i den lokale presse, har også medvirket til å gjøre arbeidet lettere for alle dem som har hatt med registreringen å gjøre. Arbeidets art og formål er blitt understreket, og den enorme betydning en bevaring ikke bare av bygdas verdifulle kulturhistor-

iske gjenstander har, men også dannelsen og bevaringen av et arkiv hvori man har oppbevart nøyaktige opplysninger om disse gjenstandene. Dessverre må man regne med at gjenstandene selv ikke alltid vil være tilgjengelige eller vil finnes i bygda, men for ettertiden vil man altså kunne vende seg til et arkiv enten i Nes kommune eller i Institutt for Folkelivsgransking, enten det gjelder private, lokale eller landsomfattende undersøkelser.

Folk i Nes har vist stor forståelse for dette arbeidet, og de har møtt oss som har vært knyttet til det, med så stor imøtekommenhet og interesse at det sporer til stadig større innsats. Arbeidet på hver gård blir som en liten skattejakt hvor stedets folk blir minst like ivrige som oss som kommer utenfra, og uten denne entusiasmen fra gårdens folk, ville registreringen vært langt mindre vellykket enn den nå er. Mange er de virkelige «skatter» vi har funnet rundt i bygda, og det er gledelig å merke det ansvar folk føler ved å ta vare på disse tingene.

I det hele har det vist seg at Nes er så rik på gjenstander av kulturhistorisk interesse, at denne undersøkelsen vil ta lenger tid enn opprinnelig antatt. De tre årene den foreløpige avtalen først og fremst gjaldt er nå gått, og i løpet av dette tidsrommet har man besøkt ca. 100 steder. Disse stedene befinner seg først og fremst i Nes hovedsokn, i området rundt Vormsund, i Skogbygda og i Fenstad. Den sørlige delen av bygda er lite belagt, og dessuten har man på østsiden av Glomma kun besøkt en gård foreløpig. Ofte er det bare små, praktiske tilfældigheter som fører til at vi ikke får besøkt enkelte gårder, men la oss håpe at vi i den kommende tid kan få bort disse inntil nå hvite flekker på kartet, og således få en såvidt gjennomført registrering som mulig av de store kulturhistoriske verdier som fremdeles er bevart i Nes.

Hvem tok ledelsen i kommunene etter innføringen av formannskapslovene i 1837?

Av ROLF FLADBY

De to menn som hadde mest å si i Romeriksbygdene i 1830-åra, var uten tvil kammerråd Christopher Malthe på Øvre Risebru i Ullensaker og Knud Qwigstad på Brånås i Skedsmo. Den første var fut på Øvre Romerike 1825—1839, og den andre var fut på Nedre Romerike 1830—1842. Under seg hadde de sine hjelpere i de enkelte prestegjeldene, lensmennene. Futenes overordnede var stiftamtmanden i Akershus stiftamt; i åra 1831—1837 innehadde Niels Arntzen Sem (1782—1859) dette høye embete. Han var forøvrig stortingsrepresentant en rekke perioder og var president både i Lagtinget og Stortinget.

Etter at Norge i 1814 hadde fått sin grunnlov, hadde landet den frieste forfatning i Europa. Men dette betydde ikke at det var folket som hadde overtatt den politiske makt i landet. Det var bare en liten del av folket som foreløpig hadde fått rett til å øve politisk innflytelse. Ikke mer enn 5—6 % hadde rett til å delta i valg av stortingsmenn. Enda mindre innflytelse hadde folket i det lokale styre. De som gav grunnloven på Eidsvoll, måtte konsentrere seg om det vesentligste, og de fikk ikke tid til å fastsette hvordan lokalstyringen skulle foregå. Både i byer og bygder var det derfor i mange år også etter 1814 fortsatt det apparatet som var bygd opp under eneveldet, som stod for styret.

Disse gamle organene for lokalstyring var blitt til som redskaper for et sentralisert statsstyre. Hele forvaltningsapparatet var skapt for det formål å sette riksstyrets vedtak i verk, og for å skaffe riksstyret skatter og avgifter fra undersåttene. De viktigste leddene i dette lokalforvaltningsapparatet var stiftamtmennene, amtmennene og futene.

Selv om disse embetsmennene egentlig skulle være riksstyrets tjenere, så førte de lange avstander, de manglende kommunikasjoner og saksmengdene til at riksstyret umulig kunne ha kontroll med embetsmennene i alle saker. I mange saker kunne eller måtte disse embetsmennene ta selvstendige avgjørelser. Av den grunn var embetsmennene i begynnelsen av forrige århundre ikke bare redskaper som utførte riksstyrets oppdrag; embetsstanden var i seg selv en makt i samfunnet. Den øverste lokale embetsmann, stift-

amtmanden, kunne opptre med så stor autoritet at det ikke var andre enn de aller største trelastkjøpmennene som til sine tider våget å opponere.

Det var likevel behov for et bindeledd mellom det lokale styringsverk og bøndene. Stadig oftere måtte embetsmennene søke kontakt hos bøndene for å drøfte nye saker som skulle tas opp og som krevde utlegg av bøndene. Det var nemlig slik at bøndene aksepterte de tradisjonelle utgiftene uten videre, men til nye krav stilte de seg avvisende. Og det var blitt mange nye krav etter 1814. Men hvem av bøndene skulle de vende seg til? Embetsmannen kunne riktignok kunngjøre saken på kirkebakken eller på bygdetinget, men selv om dette skjedde uten at noen protesterte, kunne det ikke være bindende for alle bøndene i bygda. I realiteten fantes det intet organ som representerte bøndene. Det var særlig embetsmennene som følte behovet for et slikt organ. Derfor var det først og fremst de som gikk inn for en ordning med valgte representanter.

Begynnelsen til arbeidet med formannskapslovgivningen var ikke lovende. Formannen i lovkomiteen, Christian Krogh, stilte i 1818 dette målet:

«En anordning, hvori det fornødne kunne samles angående kjøbstedernes bestyrelse» og «en anordning om innretning av bygderepresentantskaber eller for hvert tinglag eligerede menn, der — — — skulle betraktes som organer gjennom hvilke almuens ønsker innhentes, da det ellers ved mange leiligheter er så godt som juridisk umuligt at innhente almuens mening med nogen pålitelig virkning.»

Det var altså på ingen måte tale om å gi kommunene et organ for selvstyre, men om et organ hvor man kunne forhøre seg om almuens ønsker. Vi ville kalle det et kontaktorgan. Det viste seg da også at bøndene på Stortinget var svært lite interessert i et tiltak med et slikt formål, og da det første lovforslaget kom opp på Stortinget i 1821, ble saken utsatt.

Men nå var arbeidet med saken kommet i gang, og det ble etter hvert ført videre. Når denne saken først var reist, måtte den tvinge seg fram med stor tyngde nettopp fordi den var i pakt med de prinsippene som lå til grunn for selve grunnloven. Gjennomføringen av et lokalt selvstyre kunne derfor stå som en videreføring og fullending av det verket som var gjort i 1814.

Ut gjennom 1820-åra kom likevel formannskapssaken ikke stort lenger. Det var først etter 1830 saken kom inn i et nytt spor. Kanskje kan begivenhetene ute i Europa ha betydd noe i denne sammenheng. Sikkert er det i hvert fall at statsråd Collett hadde mye av æren for dette. Han la i 1831 fram et utkast til tillegg til formannskapsloven for bygdene, og her finner

vi for første gang tanken om at ordførerne en gang årlig skal møtes til behandling av amtets felles saker og utgjøre et amtsformannskap. I og med dette tillegget blir det snart klart at formannskapslovene innebærer noe mye viktigere enn et kontaktorgan; da forslaget ble lagt fram på Stortinget i 1833, oppdaget stortingsmennene at det var vegen fram til et regulært selvstyre som her var staket opp. Da fikk de mange bøndene som møtte på dette stortinget, øynene opp for at dette var en sak av den største betydning nettopp for den samfunnsgruppe de representerte. Saken gikk gjennom i Stortinget. Men forslaget fikk ikke kongens sanksjon.

Formannskapslovene ble nå gjennomarbeidet på ny. Nå kom det for første gang med en bestemmelse om at det ved siden av formannskapet skulle velges et representantskap, mens det tidligere hadde vært tale om allmannamøter ved siden av formannskapet. De mest vidtgående forslagene fra 1833 ble noe revidert. Derpå ble lovforslagene vedtatt av Stortinget i 1836, og den 14. januar 1837 sanksjonerte kongen loven om formannskaper i byene og loven om formannskaper på landet.

Loven fastsetter at det i hvert prestegjeld skal velges formannskap og representantskap av de stemmeberettigede, og den inneholder detaljerte bestemmelser om disse nye organenes plikter og oppgaver. Ledelsen av alle kommunale saker overlates til de nye organene med bevilgningsrett, med revisjonsmyndighet og med rett og plikt til i det hele tatt å opptre og handle på kommunens vegne overfor den lokale øvrighet og overfor sentrale organer. Endelig får formannskapet gjennom sin representant, ordføreren, del i ledelsen av amtet ved bestemmelsen om at alle ordførerne i amtet skal holde samlet møte til behandling av felles saker for hele amtet en gang årlig. Her må nå amtmannen legge fram og få avgjort saker hvor han tidligere selv hadde kunnet ta avgjørelse alene. Det er med andre ord en radikal maktforskyvning som skal foregå.

Hvem var det så som overtok ledelsen i bygdene våre? Formannskapslovene selv utelukket store grupper av embetsstanden. I formannskapsloven for landet heter det at amtmenn, futer, sorenskrivere og lensmenn ikke kan være formenn i sine egne embetsdistrikter. Hensikten var selvsagt å hindre at embetsmen. med administrativ myndighet også skulle få politisk innflytelse i sine embetsdistrikter.

Den største innskrenkning m.h.t. deltaking i det lokale styre innebar stemmerettsreglene som bestemte at bare embetsmenn, bønder, byborgere eller menn som eide gard og grunn til 300 spd. verdi, skulle ha stemmerett. Prof. Edv. Bull har fastslått at av de 5—6000 mennesker i Eidsvoll, var

det bare 300 eller 5—6 % som hadde stemmerett. Forholdet må ha vært noenlunde det samme i de andre Romeriks-bygdene. Dette innebærer at blant dem som fikk tillagt politisk myndighet i bygdene, var bøndene totalt dominerende tallmessig sett og prosentvis. Det er også uten videre klart at bøndene kom til å dominere tallmessig både i formannskapene og representantskapene fordi andre stemmeberettigede og valgbare var ytterst fåtallige i det hele tatt. Men er dette ensbetydende med at bøndene helt overtok ledelsen av styret i bygdene? Eller kom embetsstanden fortsatt til å ha en betydelig, eventuelt avgjørende innflytelse?

Et åttømmende svar på dette ville blant annet kreve en undersøkelse av saker som var oppe til behandling og hvor embetsmannssyn eventuelt støtte sammen med bondesyn. Det kan jo tenkes at det gamle forvaltningsapparatet med fut og amtmann hadde så sterk posisjon at kommunestyrene ikke maktet å hevde seg overfor dem. Det er ikke anledning til å gå inn på dette her. Men det kan være av interesse å se hvem som kom til å sitte som ledere i de enkelte kommunene. Besatte bøndene selv disse plassene eller overlot de dem til de såkalte «kondisjonerte», d.v.s. forretningsmenn og de av embetsmennene som ikke var avskåret fra å sitte i formannskapene, som f. eks. prester og offiserer?

I enkelte av bygdene kunne bøndene finne selvskrevne ledere blant sine egne. Det gjaldt Eidsvoll med stortingsmann Lars Torstensen Tønsager, Nes med stortingsmann Ole Christensen Walstad, og Skedsmo med stortingsmann Lars Petter Selboe. Alle tre hadde kjennskap til formannskapslovene fra den langvarige behandlingen i Stortinget, og for alle tre måtte den erfaring de hadde fra Stortinget og den autoritet de hadde som stortingsmenn gjøre dem til selvskrevne ledere i det nye lokalstyret. Alle tre kom til å sitte som ordførere i sine hjembygder i flere perioder, om ikke sammenhengende. I enkelte bygder ble det i det hele tatt ikke valgt andre enn bønder til ordførere i de første ti-årene etter 1838, som i Gjerderum hvor Christopher Laache satt som ordfører nesten sammenhengende i 1840—50-åra, i Nannestad, i Høland og i Aurskog. Vi kan også ta med Hurdal og Nes her, for kirkesanger Johansen i Hurdal og standartjunker Berg og fanejunker Bodding i Nes var vel stemmeberettigede i egenskap av bønder. Man kunne også nevne Vestby, hvor gardbruker Caspar Skade Erlandsen var ordfører det første ti-året, men han var riktignok også cand. jur.

Likevel var det langt fra bare bønder som ble valgt til ordførere. Bøndene var riktignok stadig i flertall i Akershus amtsting, men en stor gruppe

av ordførerne hørte ikke til bondestanden. Særlig var geistligheten sterkt representert, og ellers møtte det nesten alltid en enkelt offiser eller to. På det første amtstinget i 1838 hørte 11 av de 21 ordførerne til bondestanden, mens 10 av ordførerne tilhørte de «kondisjonerte» grupper. I 1840-åra tilhørte gjennomsnittlig 13 av ordførerne bondestanden og i 1850-åra var oftest 15 ordførere av bondestand mens 6 ordførere tilhørte de «kondisjonerte» grupper i samfunnet. Bondeordførerne utgjorde altså vel 50 % i det første amtstinget i Akershus. Det kan nevnes at av hele landets ordførere i det første året amtsformannskapene møtte, utgjorde gardbrukere og andre av bondestand 43 %. Det ser altså ut til at bøndene i Akershus gikk noe mer bevisst inn for å velge sine egne som ordførere enn bøndene i landet som helhet. I de to følgende ti-åra steg prosenten av bondeordførere i Akershus amt til henholdsvis ca. 65% og 75 %.

Det foreligger ikke oppgaver over hvordan de stemmeberettigede i Akershus amt fordeler seg på sosiale grupper i denne periode. Men det kan som nevnt neppe herske tvil om at bøndene her som i andre landdistrikter var i overveldende flertall, og at de «kondisjonerte» utgjorde en meget liten gruppe. Dette innebærer at selv mot slutten av den perioden som her behandles, hadde embetsmenn og andre «kondisjonerte» en langt større andel av ordførere enn deres prosentvise andel av de stemmeberettigede og valg-bare skulle tilsi.

Hvordan skal vi tolke dette? For det første bør vi kanskje vise noe større varsomhet enn det som har vært vanlig med å ta gjennomføringen av formannskapslovene som et uttrykk for at nå kunne endelig bøndene velte av seg det forhatte embetsmannsveldet. Hvis det hadde vært en bevisst og sterk opposisjon blant bøndene på dette tidspunkt, ville de neppe i nesten halvparten av kommunene i amtet ha valgt embetsmenn og andre kondisjonerte som ordførere i første omgang. Det ser heller ut til at de første formannskapene valgte den som naturlig pekte seg ut til leder, enten det var en vanlig bonde, en bondestortingsmann hvor slike fantes, en prest eller en offiser. Noen bevisst bondepolitikk synes ikke ordførervalgene i amtet som helhet å røpe. I denne forbindelse kan det også være verd å minne om at det første initiativet til formannskapslovene kom fra embetsmenn som følte behovet for et kontaktorgan i bygdene; det var ikke en sak som var reist i opposisjon mot embetsmannsveldet. Og det var ikke før på et seint tidspunkt i arbeidet med denne loven at bondestortingsmennene oppdaget hvilke muligheter den bød for bøndene kontra embetsmennene.

Det andre forholdet som det er grunn til å understreke, er at gjennom-

føringen av formannskapslovene ikke innebar en total maktforskyvning over til bøndene med en gang. Det er opplagt at reformene innebar en reduksjon av den makt som embetsmennene i lokalstyringsverket hadde. Men for det første er det neppe trolig at de gav fra seg mere av sin myndighet enn høyst nødvendig, selv om dette er et forhold som trenger nærmere undersøkelse for å kunne vurderes trygt. For det annet betyr, etter det vi har sett, det nye systemet at en ny gruppe embetsmenn, særlig prestene, og forskjellig andre «kondisjonerte» får makt på det politiske plan. Med den autoritet disse grupper hadde, er det grunn til å anta at de også i amtsformannskapet gjorde seg relativt sterkt gjeldende. Dermed må vi nok regne med at embetsmennene og de «kondisjonerte» i det hele tatt fortsatt hadde temmelig stor innflytelse i kommune- og amtsstyre i Akershus også etter at formannskapslovene var innført. Men i motsetning til tidligere blir ikke bøndene lenger holdt utenfor lokalstyringen. Og ettersom opplæring og trening i kommunalt arbeid øker, inntar de en stadig bredere plass i lokalstyringen, slik at vi fra omkring midten av hundreåret kan regne med at det satt bønder på 3 av 4 ordførerplasser i Akershus amt.

Kilder: Akershus Amtsformandskabs Forhandlinger 1838—1860.

Wergelandsgutten

— *Geni eller omstreifer*

Av PER HVAMSTAD

Det er mye som tyder på at originaler er en utdøende rase. Det er ikke plass til slike personer i vår rastlause, travle tid. Men enda er det heldigvis igjen noen få, som ikke er slukt opp av massen. En original er en særpreget, oppriktig og eiendommelig person. Når vi snakker om originaler snakker vi nettop om personer som ikke er like alle andre, oss som tilhører massen. Det er noen som bor, tenker eller lever anderledes enn skikken er.

En skal ikke mange år tilbake i tida før en finner mange originaler. Overalt i byene og i bygdene var det særegne personer. Enten var de bofaste, eller vandret om fra bygd til bygd, som en eller annen slags handverker, musiker, handelsmann eller noe liknende.

På Hadeland levde det så og si hele det nittende århundre en original kar som ble kalt Wergelandsgutten. Men kjært barn har mange navn, og slik er det også med Wergelandsgutten. Hans opprinnelige navn var Anders Larsen Langbråten, men på grunn av høgda eller skal vi kanskje heller si, på grunn av mangel på høgde, ble han kalt Vesle-Anders, og seinere altså Wergelandsgutten.

Omkring 1830-åra var Henrik Wergeland sammen med en ung venn på julebesøk hos onkelen, Jens Gram Thaulow, som var sorenskriver over Land og Hadeland. Han bodde på garden Velo i Jevnaker. Sorenskriveren var bror til fru Wergeland, Henriks mor. I «Hasselnødder», som kom ut

*Wergelandsgutten.
Tegning av Diriks.*

noen år etter Wergelands død, forteller han om denne turen til Hadeland, det er en skisse som han kalla «Hadelandsreisen. Med «Veslebrunen» og pulk kom de over «fjellet», som skiller Hadeland og Romerike. Wergeland antyder at hele skissen burde ha hatt navnet «et fjeldeventyr», da dens ferd tildels bare foregår i det vilde fjellet. På turen kom de fram i et forrykende uvær, og det var bare så vidt de klarte å finne fram til hus og folk.

Mens Wergeland var på Velo gjorde onkelen han oppmerksom på en original og særegen gutt, som for tida var på en gard i nærheten. Mora som gutten hadde vandret sammen med fra gard til gard, helt fra han ble født, låg nettopp lik på samme garden, og nå var han en fjorten—femten år gammel, og helt aleine her i verden. Wergeland forteller at guttens trekk var aldeles «æsofiske», hans bygning nesten «mongolsk». Det gikk fort opp for Wergeland at det var ikke noen alminnelig gutt han hadde foran seg. Gutten var rett og slett et geni, slo Wergeland fast. Han hadde hørt at gutten kunne messe bedre enn mange prester, og han hadde en godt utviklet kritisk sans og tenkeevne. Wergeland ga han et bibelord å preke over. Anders såg ned en stund, og så kom en preken, så storslagen og suveren at Wergeland, som jo sjøl var prest, ikke hadde hørt eller kunne gjøre det bedre. Wergeland var klar over at Anders kunne ha fått dette bibelordet å preke over en gang før, eller han kunne ha hørt det i kirken. Han prøvde han derfor mange ganger og med høgst forskjellige bibelord, men resultatet var og ble samme. Anders kunne verken lese eller skrive på dette tidspunktet, så han kunne ikke ha lest seg til sin lærdom. Lesekunsten og skrivekunsten lærte han seinere. Men det var ikke bare innen religionen at Anders hadde sin «force». Han var også noe utenom det vanlige musikalsk. På ei fele, som han hadde laget sjøl, med hestetagl til strenger, og like eins ei heimlaga bue, spilte han valser og marsjer. Det var både unge og gamle, kjente eller ukjente, og ting som han hadde komponert sjøl. Det er lett å forstå at Wergeland ble henrykt over å møte dette geniet og at han gjerne ville hjelpe det fram til det beste for han sjøl og landet. Da Anders nå var heilt aleine i denne verden, spurte han om Anders ville være med til prestegarden på Eidsvoll, — og det ville han. I en pulk med «Veslebrunen» foran, drog de avsted. På Harestuvatnet var ulvene litt for nærgående, men Anders spilte litt på fela si, og disse låtene likte nok ikke ulvene, og Wergeland og Wergelandsgutten fikk fortsette videre i ro og mak, og de kom vel fram til prestegarden på Eidsvoll.

Nå så alt lyst og godt ut for Wergelandsgutten. Norges største dikter og velgjører hadde tatt seg av han. Og en skulle tru at Wergelandsgutten med

sin gode hukommelse og klare tankeevne skulle kunne gjøre det godt i boklig retning, men slik gikk det altså ikke.

Anders var født i 1816 på en liten plass, Langbråtan, som ligger like ved Lunner kirke. Mora hette Marja og faren Lars. Faren hører vi lite eller ikke noe om. Det er mora som har med seg gutten fra gard til gard etter som hun arbeider. Anders eller Vesle-Anders som han altså ble kalt, skilte seg snart ut fra de andre barna i flokken. Han var liten av vekst, men hadde et uforholdsmessig stort hode. Han visste snart at han var svært musikalsk, og han kunne tidlig gjenfortelle hele samtaler fullstendig. Noen skolegang fikk han altså ikke mens han var ung. Han fulgte mor si og hjalp henne litt. Således fant Wergeland han, ene og alene, etter mor hans var død.

På Eidsvoll gikk Henrik igang med å undervise funnet sitt. Faren Nicolai var også svært interessert i geniet som sønnen hadde kommet heim med. Sammen gikk de igang og skulle lære han opp til skoleholder. Men det gikk ikke, det ser ut som han ikke var mottakbar for boklig lærdom, kanskje det ikke var plass til mer, sjøl om hodet var aldri så stort. Han var rastlaus og trivdes ikke med å bo stille på prestegarden. Mens han var på Eidsvoll ble han hemmelig forlovet med ei jente i naboskapet. Men heller ikke på denne måten kunne Wergelandsgutten binde seg. Så en aften da de vandret over brua til Veiket fortalte Anders at de ikke kunne være sammen lenger. Dette kom så brått på jenta at hun hoppet rett i elva, og der ble hun borte for Anders' øyne. Dette gikk svært inn på Wergelandsgutten, og nå kunne han ikke under noen omstendigheter slå seg til på prestegarden. Han måtte vekk. Det var om våren, lauvet spratt og snøen brånte. En dag i vårløysinga kom det et fantefølge inn på prestegarden, og da det skulle dra videre, tok Wergelandsgutten det vesle han eidde her i verden og fulgte med, det var bare ei fele. Det er mange som heller til den oppfatning at Wergelandsgutten var av taterslekt, men det er det ingen beviser for, Marja, mor hans, var nå i hvert fall ikke av slik slekt. Det var mange som gikk fra bygd til bygd i gamle dager og tagg, derfor behøvde de ikke å være tatere. Wergeland sørget svært over gutten som han hadde hatt så store tanker om. Det var sikkert i den tida at han skrev dette vesle verset:

*«Hvilken uendelig Rigdom af Evner gaar
ikke tilgrunde i Armodens Masser, indtil
Staten erklærer det fattige, Gjenfødte Barn
for sit og tager sig av dets Oppdragelse.»*

Wergeland hadde strevd mye med gutten den vinteren han var i prestegarden, det gikk både med rykk og napp, og litt pryl fikk han også en gang i mellom, men det hjalp altså ikke. Han var en stor jentefut og var av svak karakter. Så fort han så en sjanse til det, stakk han bort dit det var dans, fyll og jenter. Det er fortalt at han engang av Wergeland fikk å velge mellom et glass med vin og et ny testamente. Wergelandsgutten tømte vinglasen i en slurk, og dermed hadde han så altfor tydelig vist hva han ville her i verden. Han hadde det nok godt på prestegarden, for første gang i sitt liv fikk han godt stell og regelmessig med mat. Om natta sank han ned i en mjuk, god seng, og ble nesten borte under ei stor edderdunsdyne, så bare den svarte luggen stakk opp.

Etter at han hadde forlatt Wergeland, flakket han om på Romerike og hadde hus under hver busk, eller stein. Men det var alle steder noen som syntes synd på han, og da han fortalte at han hadde vært hos den store dikteren på Prestegarden, fikk han både mat og sengerom for natta. Flere ganger ble han på sine vandringer satt bort på gardar av fattigvesenet, men han ble aldri lenge, det var ingen andre enn han sjøl som skulle bestemme over hans ferd. Så om morgenen var fuglen fløgi igjen, han kunne ikke være i ro.

En gang mens han vandret om på Romerike var kong Karl Johan på Gardermoen. Denne folkekjære kongen hadde hørt om geniet, Wergelandsgutten, og han ville tale med og se gutten. Med fela under armen ble han godt mottatt av kongen. Han spilte og sang sin egen kongesang. Sangen har mange vers, men det første lyder slik:

*«En sang som her fremføres
Ifra mit ringe Bryst,
Den Landet skal frembæres
i Kjærlighet og Lyst.
Et minne frembær' denne Sang
Om vores Konge Karl Johan,
Et hjertens Ønske bæres
for hele Norges Land.»*

Etter at Wergelandsgutten hadde blitt gammel og delvis slått seg til ro, fortalte han ofte om besøket hos kongen. Mange soldater og offiserer hadde stått i stiv giv akt for han, og på kongens fang hadde han sittet og spillt og søngi.

Han flakket nå mye om, for det meste var han på Romerike, men han var og en god del inne i hovedstaden, og det eneste han hadde med seg var fela. Det er ikke noe som forteller at han oppsøkte pleiefaren sin på lang tid, sida han rømte fra han på prestegarden. Men da Wergeland lå på sitt siste i «Hjerterum» var Wergelandsgutten en av de mange som sto utenfor. En sterk kar lettet han inn gjennom glasset slik at han skulle få se Wergeland. Det er fortalt at Wergeland bare så på han og smilte blidt, nå var det ikke noe han kunne gjøre for pleiesønnen sin. Wergelandsgutten hadde kommet helt av seg sjøl inn fra Opplandene, der hans vandringer gikk nå, og inn til Kristiania, da han hadde hørt at Wergeland var sjuk. Det forteller jo klarere enn noe annet at Wergelandsgutten var glad i Wergeland, sjøl om han ikke støtt viste det i handling. Men i et dikt som lever etter Wergelandsgutten, uttrykker han jo helt klart sine meninger:

*«Som Norges Gran, saa rank var denne Mand,
Som Norges Fjelde, saa fast stod Wergeland.
Han var som Fossen, rivende og strid,
Han var som Blomsterengen, lysende og blid.»*

Videre sterk var nok ikke Wergelandsgutten, og med sitt seige og utflytende liv, var det nok mange som ikke trudde han skulle bli så svært gammel. Men han levde opp trass i mange vansker og slit. Han levde nesten hele det nittende århundre og så vidt inn i det tjuende. Men av utseende ble han tidlig gammel, tennene fallt ut, og ryggen ble lut, og slik var han til sine siste dager. Før århundreskiftet trakk han seg mer til heimlige trakter, til Hadeland, hvor han ble en velkjent og mange steder velsett gjest. Han slo seg ned på en liten plass, Nordmarka, ikke så langt fra fødestedet, Langbråtan. Fra Nordmarka la han ut på mange turer med fela under armen, nordover Hadeland. Det er sagt, om han var en velsett gjest, så hadde han etter Wergelands død bare to virkelig gode venner, det var landevegen og fela. Han kjente da også hver krok, sving og dump på Hadelandsvegen fra Kristiania og oppover, ja på Toten var han og godt kjent, foruten Romerike. Og landevegen kjente Wergelandsgutten. Vegene kjente han på gangen, litt slepende og tung, og da han ble gammel drog han staven etter seg i stedet for å støtte seg til den. Fela bar han alltid med seg.

Men dit han kom var han velsett. Det var ikke bare det at de syntes synd på han, men de likte at han kom. Han var god til å fortelle historier og en

grepa god spellemann. Ofte spelte han i brylluper og konfirmasjoner. Men han klarte ikke å holde seg vekk fra brennevinet. Det hele endte derfor som oftest med at han ble helt full og sovnet, eller han begynte å gå berserkergang, og da rev han i stykker alt han hadde på seg, men fela reddet han støtt. Men da han vaknet dagen etter, eller gjerne flere dager etter, angret han seg, og med de han traff da prekte han om brennevinets forferdelige virkning som den beste avholdsmann. Han bestemte seg for å holde seg unna brennevinet og andre sterke saker, men han klarte det aldri lang tid om gangen. Om han ødela klærne sine i fylla, ble han dresset opp igjen dñt han kom, og det er ikke rent få gamle konfirmasjonsdresser han har fått på Hadeland opp igjennom tida. Han ble ikke bare dresset opp, men han ble og vasket rein. Om plassene var aldri så små, var de ikke så små at det ikke var rom for Wergelandsgutten. Nede ved peisen hadde han en god og varm plass i mange stuer. Selv om han vandret mye ute både sommer og vinter, ble han aldri liggende ute i vondt vær.

Det var mange som kom til Nordmarka for å treffe Wergelandsgutten, de ville høre han tale og spille. Særlig på hans eldre dager kom det mange som ville male eller tegne han. Enda i dag, over seksti år ettr hans død, er det mange her på Hadeland som husker Wergelandsgutten, der han vandret fra bygd til bygd. Han var årviss, og det kunne hende at han kom flere ganger om året. Men dersom han ikke kom, forsto folk at det var noe galt, og de lengtet etter han, og det ble spurt etter han. Det ble derfor stille og stusslig 28. november 1903, da han døde ensom på plassen Nordmarka. Han var blitt 87 år, han som folk ikke hadde trodd kunne vokse opp.

Wergelandsgutten ble aldri gift, men han hadde likevel en sønn inne i Kristiania, som var snekker. Også han likte best å drive med fela og diktekunsten. Han hadde ikke fått noen jernhelse i arv etter far sin. Han vandret om i det gamle Vika i en rød, stripete jakke og spilte og sang. Han emigrerte til USA, og der døde han på et hospital av tæring. Han hadde ikke noen barn, så Wergelandsgutten har så vidt bekjent ikke noen direkte slektninger etter seg.

Trønderslekten Løken fra Fet

Av ARVID ØSTBY

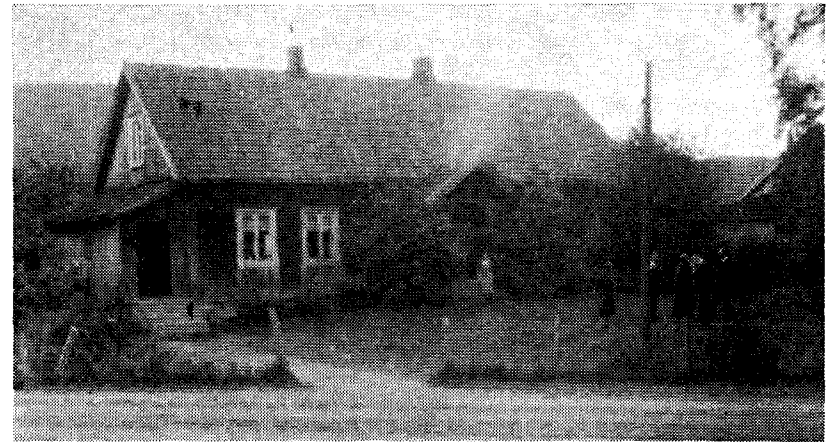
Trønderslekten Løken som har fostret så mange landskjente personligheter, stammer fra gården Nordre Løken i Fet, som mange formodentlig kjenner til. Årboken ønsker en artikkel om denne slekten, og det skulle vel være en oppgave for meg, da jeg har skrevet gårdens historie.

De opplysninger jeg her gir om gården og om slektens opprinnelse er fra mitt kjennskap til gården og fra tidligere arkivstudier. Når det gjelder trønder-grenens historie etter at den var flyttet ut fra Fet, så har jeg ikke gjort noen arkivstudier før. Men da jeg skulle skrive denne artikkelen så syntes jeg at det viktigste for denne årboken måtte være å redegjøre fylldigst mulig for de slektledd som ligger mellom utflyttingen fra Fet og innflyttingen i Trøndelag, og det er det jeg har arbeidet med nå, så de fleste av disse opplysninger er nye. Opplysningene om slekten etter at den hadde slått seg ned i Trøndelag har jeg fått av høyesterettsadvokat Rolf Løchen og frue. Dessuten er de supplert etter trykte kilder.

Helt fra 1600-tallet har det vært to gårder Nordre Løken og to gårder Søndre Løken, som alle ligger ved siden av hverandre oppunder Åsveien. Den ene av Nordre-gårdene ble forresten delt i to for omtrent hundre år siden. Idet jeg skriver dette gjør jeg den morsomme oppdagelsen at på det flotte turistkartet som Cappelen's forlag nylig har gitt ut er dette stedet forsynt med tegnet for «særlig vakkert utsiktspunkt». Og det er riktig. Herfra er det et enestående utsyn over Fetsund, Glomma og kirken, med Øyeren blånende i bakgrunnen. En kan forstå at stedet har fått navnet Løken (Leikvin). For kanskje et par tusen år siden var det lekeplass, samlingsplass her for alt folket.

De to gårdene Nordre Løken går under navnene Nordgarden og Arstun. Det er Arstun vi har med å gjøre her. Den ble i 1870 delt i to gårder som har gått fra far til sønn uavbrutt fra 1771 til i dag. I 1771 ble Arstun kjøpt av Ole Olsen fra Vilberg, født 1731 i Fet, død 1781. Han var gift med Kari Christofersdatter Guttarsrud, født 1731 i Fet, død 1792, søster til den bekjente madam Bjørnerud i Kristiania som Kristofer Eriksen Ganer har skrevet om i annet bind av Romerike ættehistorielags årbok.

Ole og Karis eldste sønn Christen Olsen Løken, født 1754 i Fet, overtok gården. Det var hans sønn Ole Christensen Løken som før sin død i 1870

Løken, Arstun, fotografi 1932.

delte gården mellom to av sine sønner. Ole og Karis nest eldste sønn Even Olsen Løken, født 1757 i Fet, døpt 2/7, død 1833, 31/10 i Aker, flyttet hjemmefra og ble stamfar for trønderslekten Løken. Han var gift to ganger, første gang 1790, 27/9 i Fet med Mari Jensdatter Løken, født 1759 i Fet, døpt 24/6, død 1804, 24/1 i Aker, foreldre Jens Hansen Løken (Nordgarden) og Anne Jacobsdatter Løken (også Nordgarden, da Jens Hansen som var fra Blesa i Fet var svigersønn til gårdens forrige eier). Det er nokså pussig at både Christen og Even og to av deres søstre var gift med fire søsken fra Nordgarden.

Annen gang ble Even Løken gift 1804, 7/8 i Aker med enken Mads Madsdatter Thaasen, født Moe, som døde 1821, 25/7 i Aker, 64 år gammel. Hun var søster til dikteren Jørgen Moes bestefar, og det medførte en del samkvem mellom familiene. Barna besøkte gården Mo på Ringerike, og «student Jørgen Moe» var fadder for et av Løken-barna i 1830.

Mads Madsdatter hadde før vært gift med gårdbruker Hågen Sørensen Thaasen i Aker. Hun var også *hans* annen kone, men de hadde en datter sammen som hette Karen. I første ekteskap hadde Thaasen en sønn Søren og en datter Randine Margrethe. Disse tre barna ble Even Løken stedfar til, og Randine Margrethe ble hans svigerdatter.

Etter hva Håkon Løken forteller i en avisartikkel fikk Even Olsen Løken en fylt kramkarskreppe av sin far, og han tjente så godt på handelen at han kunne nedsette seg som landhandler eller høker i Østre Aker, det vil

si det nåværende Grønland, nær Vaterlands bru. I folketellingen for 1801 er han oppført som høker i «Grønlands Storgade no. 6». Det fortelles at han ble eier av flere gårder nær Drøbak, men at han mistet pengene sine ved reduksjonen i 1815—16. Senere bodde han mange år i «Smalgangen», hvor både han og hans annen kone døde.

Han hadde fem barn, alle i første ekteskap, og alle født i Aker og døpt i Garnisonsmenigheten:

1. *Karen Evensdatter Løken*, født 1791, dødt 27/5. Hun ble gift med klokker Nils Olsen i Aker. Skifte etter ham ble holdt 1831, 12/8 i Aker.
2. *Ole Evensen Løchen*, født 1793, døpt 22/3, død 1857, 14/9 på By i Stjørdal. Se ellers nedenfor.
3. *Jens Evensen Løken*, født 1795, døpt 16/1. I 1820 flyttet «Ungkarl Jens Evensen, 23½ år» fra Aker til Kristiania for å arbeide hos garver Olsen. Det var formodentlig ham.
4. *Catrine Evensdatter Løken*, født 1797, døpt 19/5. Hun flyttet 1833 fra Aker til Fet og var da ugift. Hun kan ikke sees å være død i Fet, men er heller ikke oppført blant utflyttede.
5. *Hans Evensen Løken*, født 1799, døpt 27/11, død 1877, 5/7 i Fet. Gift 1826, 7/10 i Fet med Marthe Tostensdatter Svindal, født 1802, 17/1 i Fet, død 1865, 2/12 i Fet, foreldre Tosten Hansen Svindal og Marthe Bårdsdatter. Hans Løken ble ved testamente 1834 fra enken Aagot Christoffersdatter eier av en av Bleikegårdene i Fet. På denne gården fikk han to ganger lån av Herman Løchen på Inderøy, så det var da litt forbindelse mellom Trøndelag og Fet. Ved skylddelingsforretning 1868 ble gården delt i tre like store parseller mellom Arne Olsen Bjanes, Thorvald Olsen Bjanes og Hans Løkens sønn Erik Hansen Bleike, som var født 1827, 11/1.

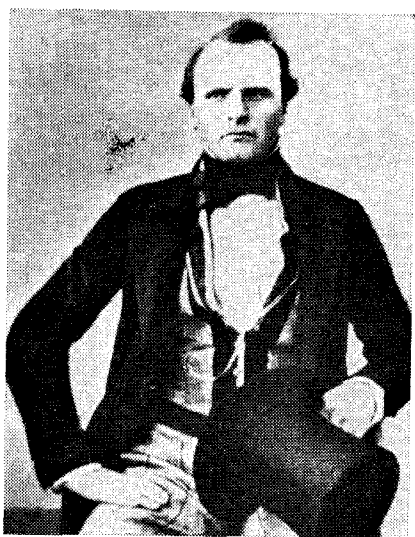
Ole Evensen Løchen (1793—1857) var først i butikken hos sin grandtante, den før nevnte madam Bjørnerud, som hadde en god handel ved Stortorvet i Kristiania. Så flyttet han til Moss og senere til Drøbak, hvor han anla et brenneri. Men han ble ikke lenge der før han flyttet tilbake til Kristiania, hvor han ble medeier i Hauges brenneri som han selv grunnla. Han hadde studert spritfabrikasjonen rasjonelt, blant annet i Tyskland. Omkring 1840 flyttet han til Trøndelag som bestyrer av By brenneri i Stod, men kjøpte 1848 gården By i Stjørdal, hvor han grunnla et brenneri som fikk svært stor betydning for distriktet. Han drev også stor trelastomsetning og handelsvirksomhet. Gift med sin pleiesøster Randine Margrethe

Thaasen, født 1790, i Aker, døpt 25/7, død 1834, 13/11 i Aker, foreldre Hågen Sørensen Thaasen og Marthe Ellefsdatter. De hadde 7 barn:

1. *Edvard Martin Løchen*, født 1818, 15/10 i Moss, død 1877, 20/8 i Kristiania. Han var juridisk kandidat og ble overkontrollør ved brennevinstilvirkningen på Opplandene, senere i Kristiania. Gift med Anne Elisabeth Grøtting, 1823—1902. Blant deres barn var: Olaf Strøm Løchen, 1848—1920, borgermester i Trondheim, gift med sin kusine Antonie Løchen fra Sundnes, Arne Løchen, 1850—1930, professor i filosofi ved Universitetet i Oslo, Einar Løchen, 1850—1908, høyesterettsjustitiarius i Oslo, Hjalmar Løken, 1852—1932, advokat, redaktør av «Norske Intelligenssedler» i Oslo, gift med sin kusine Olaug Marie Løken fra Sundnes, Sigurd Løchen, 1854—1936, forretningsmann i Paris, Helene Margrethe Løchen, 1858—1931 (forfatterinnen Helene Lassen), gift med sogneprest Carl Lassen i Sollia, Torvald Løchen, 1861—1944, fylkesmann i Hamar, Kalle Løchen, 1865—1893, maler og skuespiller.
2. *Martine Marie Løchen*, født 1820, 9/8 i Drøbak, død 1896, 12/11 på By i Stjørdal. Ugift.
3. *Herman Løchen*, født 1822, 24/8 i Drøbak, død 1876, 2/5 på Sundnes i Inderøy. Han gikk i lære i sin fars brenneri, og kom i 1840-årene til Trøndelag som brenneribestyrer, sist til Vinje brenneri i Mosvik. Det var godseier Anton Jenssen som eide dette brenneriet, og han ble Herman Løkens svigerfar. I 1847 kjøpte han Sundnes i Inderøy, og her satte han i gang en storstilt virksomhet. Sundnes var på 1400 mål, medregnet utmark og myr. Av dette dyrket Løchen opp flere hundre mål, slik at det dyrkede areal i hans tid kom opp i 1100 mål, foruten 22 husmannsplasser. Han tok opp nye driftsmåter og gjorde gården til et mønsterbruk, og i sine siste år begynte han med anlegget av den første

Ole Løchen 1793—1857.

Herman Løchen til Sundnes 1822-76.

dampsag ved Steinkjer. Endelig hadde han det store brenneri som produserte den landskjente Sundnesakkevitten. Dranken brukte han til å fore opp okser som han utførte til England. En enkelt vinter kunne han ha 425 voksne naut på båsen. Han fikk også tid til å være ordfører i bygda i ti år og stortingsmann i to år, og gjorde meget for utvikling av distriktets kommunikasjoner. Gift med Anna Margrethe Jenssen, 1826—1911, av den kjente trønderslekten. Blant deres barn var: Antonie Løchen, 1850—1933, gift med sin fetter, borgermester Olaf Strøm Løchen, Olaug Marie Løken,

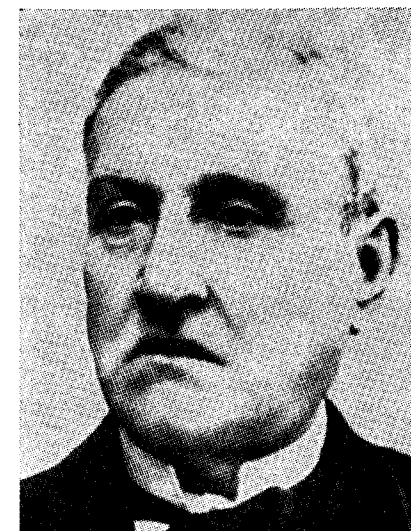
1854—1925, kokebokforfatterinne og fremskrittsskvinne, gift med sin fetter, advokat og redaktør Hjalmar Løken, Ragna Løchen, 1856—1930, gift med oberstløytnant Fredrik Christian Lassen, Håkon Løken, 1859—1923, redaktør, senere fylkesmann i Oslo, Gudrun Løchen, født 1867, gift med ingeniør dr. Viggo Drewsen, Inga Løchen, født 1871, gift med ingeniør Eivind Schibsted.

4. *Eveline Christense Løchen*, født 1825, 29/8 i Kristiania, død 1866, 1/2 på By i Stjørdal. Ugift.

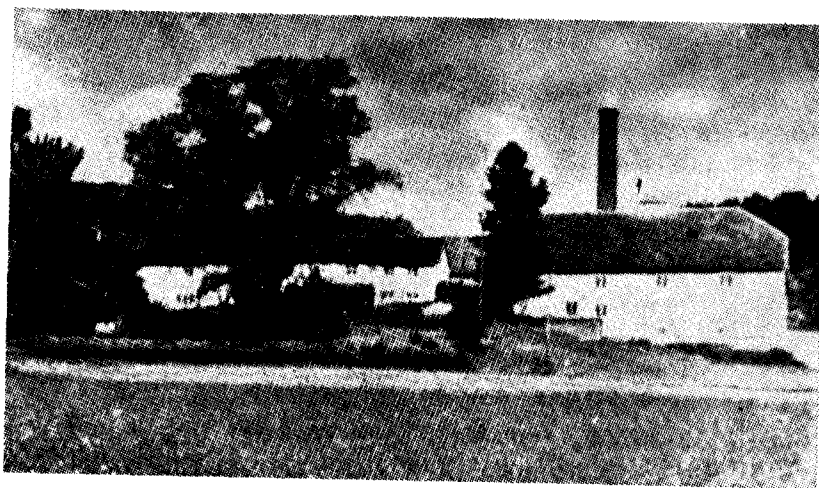
Sundnes i Inderøy 1796.

5. *Karl Nicolaus August Løchen*, født 1827, 5/8 i Kristiania, død 1894, 12/3 på By i Stjørdal. Han overtok brenneriet på By etter sin far og drev virksomheten enda mere opp. Dessuten hadde han landhandel på Stjørdalshalsen og drev stor skogsdrift. Det er fortalt om ham i en bok av Søren Folvik om Stjørdal potetmelfabrikk (1957), og her får man inntrykk av at hans virksomhet har vært nesten like stortilt som Herman Løchens på Sundnes. Karl Løchen var meget radikal. Det fortelles at han var så begeistret for den franske revolusjon at han flagget hver 14. juli, dagen for stormen på Bastillen, og det begynte han med før franskmennene selv begynte å feire dagen. Og da brukseieren flagget, så flagget hele bygda. Gift med Caroline Aagaard fra Hognes, 1830—1893.
6. *Ole Randin Løchen*, født 1830, 29/3 i Kristiania, død 1850, 31/5 på By i Stjørdal. Ugift.
7. *Anna Mariane Nathalie Løchen*, født 1832, 9/9 i Kristiania, død 1921, 3/9 i Stockholm. Gift med den svenske kunstmaler Axel Wilhelm Nordgren, 1828—1888.

Karl Løchen 1827—1894.

Håkon Løken har skrevet en rekke bøker («Anne Kathrines ungdom» og flere) som skildrer livet på Sundnes i hans fars tid. De er skrevet nærmest som romaner, og alle navn er forandret, men forfatteren har selv opplyst at han har holdt seg til virkeligheten. Familien har en fortegnelse over de riktige navnene. Bøkene gir levende bilder av den store virksomheten på Sundnes, både dagligliv og selskaper med politiske diskusjoner og selskaps-sanger som blir gjengitt. Mange berømtheter kommer på besøk, P. Chr. Asbjørnsen, Jørgen Moe, Ole Bull og Aasmund Vinje. Det var et gjestfritt hus, hvor man interesserte seg for alle tidens spørsmål, både politiske og litterære.

By i Stjørdal.

Gudrun Løchen Drewsen har også skrevet en bok («Man minnes mangt») som for en del handler om hennes barndom på Sundnes og By. Det er rene erindringer med de riktige navnene.

Christian Stub, Kjeld Stubs sønnesønn

En embetsmann i Bergen kritiserer Ludvig Holberg som historiker for overdreven lokal-patriotisme

Av HELGE REFSUM

Jeg tror at Christian Stub ikke bør helt glemmes. Hans brev gir interessante momenter, som kaster lys over åndslivet og forholdene i Kongeriket Danmark og Norge i somme byer og bygder.

En kan gjøre seg mange refleksjoner om de mer allmene slutninger, man vil kunne våge å dra av det han forteller, f. eks. om slikt som den vest-europeiske påvirkning som Stubs rettshistorie bærer spor av. Hans kontakt med svenske og andre lærde menn kan peke i samme leid.

Stub var av ætter som hadde lidt økonomiske tap, og hadde vært meget aktive og offervillige under grensekrigene med Sverige. Men dette syns ikke i hans miljø å ha gjort større skår i vennskapene mellom nordiske venner og lærde. I trelastdistriktene på Sørlandet og Østlandet syns folk å ha tatt del i krigene med for det meste stor og effektiv lojalitet mot sin Konge i København, men uten særlig individuell og varig uvilje mot Sverige og svenskene.

Opplysningene om utgaven av Egills saga og Sørums prestegård, viser at den gang var somme prestegårder på sett og vis ikke bare et lokalt kultursentrum, men og et sted for bøker og boklig kultur.

Det ser ut til at det i somme bygder på Romerike må ha funnes leseføre bønder.

En kan kanskje stille seg spørsmålet om sansen for gammelnorsk litteratur og norrøne minner kan være inspirert både av en felleseuropeisk åndsstrømning og et lærd innslag fra Vest-Europa. Tendensene kan stundom være blitt styrket av synlige minner og av en virksom ættekjensle hos f. eks. familiene Torstensen, Blix og Colbjørnsen. Det var slekter som hadde ætterøtter og tilknytning til gamle norske ætter. Det feudale tankemønster i tiden har ikke gått imot denne strømning. Men alt dette kan være tilfeldige synspunkter uten sikre siktemål.

Jeg gjengir i knappest mulig form somme data fra Christian Stubs levnetsløp. Måhende en ung forsker fra Romerike en gang ville kunne komme til å granske emnet nærmere med større hell.

Christian Stub, embetsmann, rettshistoriker, f. Christiania 1693 var sønn til justissekretær i Overhoffretten, Mathias Stub d. 1696 og Gunhild Blix d. i barselseng 1693.

Christian Stub voks opp i Halden hos sin farbror Nils Stub og i Sørum på Romerike hos sin faster Catharina Kjeldsdatter Stub, som var gift med sognepresten i Sørum og Frogner, Colbjørn Torstensen, f. 24/8 1629 d. 31/10 1720.

Hun var datter av Ullensakerpresten Kjeld Lauritzøn Stub, f. 1607, d. 20/4 1663.

Fra barneårene av var Christian Stub nær knyttet til sin fetter Peder Colbjørnsen, f. 5/7 1683, d. 1738 (Se Norsk Biografisk Leksikon b. 3 s. 76—78) som kostet hans studier og hjalp ham økonomisk hele hans liv. Christian Stub ble student fra fødebyens katedralskole 1714, tok baccalaureusgraden i 1715, og var alumnus og inspektør ved Elers Kollegium i København fra 1716 til 1720. I 1728 ble han stiftsfullmektig hos stiftamtmann W. A. von der Osten i Bergen og generaltollforvalter samme sted i 1731 uten å ha søkt embetet. I november 1728 fikk han ventebrev på viselagmannsambetet i Bergen. Da dette embete ikke ble ledig søkte han forjeves i 1734 ventebrev på viselagmannsambetet i Trondheim og midlertidig om 300 riksdaler i ventepenger av ettermannen i generaltollforvalterembetet. Han fikk avskjed fra embetet 7/1 1735, med 300 riksdaler i pensjon av sin ettermann. Generalfiskalen reiste tiltale mot ham for gjeld på over 3700 riksdaler til den Kgl. Partikulærkasse i 1735. Stub døde i Bergen 18/12 1736 og ble begravet der i Nykirken uten likpreken. Han var ugift og hans fetter Peder Colbjørnsen betalte gjelden til partikulærkassen. Det var trolig andres uferd Stub fikk svi for.

I København sto han i nært vennsforhold til sin privatpreceptor, rector magnificus, professoren, historikeren Hans Gram (1685—1748), som var hans inspirerende hjelper og velynder. Arni Magnusson (Arne Magnussøn) (1663—1730) var også en av Stubs venner, som han beundret og lærte mye av. En del brev til disse to er i behold, og somme av dem er trykt. Det kan være passende å nevne dette nå da stridsspørsmålene om de norrøne håndskrifter og den Arnamagnæanske samling er så aktuelle. Disse brev viser at Stub var en meget lærd, kritisk og belest rettshistoriker med store juridiske kunnskaper. Han ga ut «Dissertatio I—IV historico-juridica de lege et legislatoribus Danorum, Hafnia 1716—1719».

Bornholmeren professor Peder Koefoed Ancher (1710—1788), den store jurist og grunnleggeren av en virkelig rettshistorisk forskning i Dan-

mar Norge sir i «En Dansk Lovhistorie fra Kong Harald Blaatands Tid til Kong Christian den Femtes» (1769):

«Ingen har gjort sig mere fortient af vor Danske Lovhistorie end Christianus Stubæus med sine 4 rare Disputatzer . . .» «Arnæ Magni Haandskrifter har været ham til god nytte . . .».

Men den idérique og produktive Ancher tar det forbehold: «Med alt dette er det ikke af stor Betydenhed hvad han har bragt til Veye; hans Hensigt i disse akademiske Disputatzer maa vel heller ikke ha gaaet videre end til at give en Kort Fortegnelse over vore Danske Love og Lovgivere. Siden den Tid er intet kommet for Lyset som er værd at nævne vores Lov-Historie til Lys . . .».

«Thi hvad Baron Holberg har skrevet om den Danske Rets Oprindelse og Fremvekt i det 12te Capitel af Dannemark og Norges Beskrivelse, er meget lidet, da han efter sit Øyemed sammesteds meste deel har ladet det bero ved et Udtog af Stubæus.»

I et brev fra Bergen 3. april 1731 til professor H. Gram forteller Stub at han har lest prof. Holbergs Beskrivelse («Dannemark og Norges Beskrivelse» (1729), fordi det ellers ikke er «noen bøker at see i Bergen». Men særlig mye utbytte har Stub ikke hatt av dette «thi hans (Holbergs) Historische Capitler ere meget ufuldkomne og troede ieg snart at sige, at da ieg gick i mine første studenteraar paa det runde taarn, vidste ieg snart mere deraf end hand har skrevet. Hans gamle Sager ere saa taabelige, at dersom vores gode *Arnas Magnusen* endnu var i live, tror jeg vist han toeg sin død over at læse dem. Da jeg kom til det 12. Cap. som skal være *Historia Juris Danici*, tenckte jeg at finde noget, men da jeg ret eftersaa det, fornam at det ikkun er en smule Dansk translation af mine Latinske Disputat: ieg holdt i Colleg. Elers de Lege et Legislatoribus Danorum, og at deri fast ej et ord er forandret, saa at hand endog har beholdt de errores, hvilke jeg i de 2de første Disputat som en ung Student begick, og derfor i mit Manusc. efter Arnas Magnusens advarsel havde corrigered; paa saadan maade kand ieg og giøre bøger, hand burde have satt for ved Capit. utsat af Latinen paa Dansk ved L. H. . . .»

I samme brev trekker Stub fram de grove geografiske feil Holberg gjør seg skyldig i, enda det gjelder områder Holberg som lokalpatriot burde vite noe om.

Holberg «har og viist alt for store Kjerlighed til Bergens Stift, som hans fødested».

Han har f. eks. «lagt Nordlandene og Stavanger amt her til Stiftet. Stav-

anger hører til Christiansands Stift, derimot har han taget Sundmør fogderie fra os (som dog er det beste fogderie vi har og derfor ej vel kunde undvære).» . . . «Det er rettelig at være Hospes in Patria» — d.v.s. ukjent i sitt fedreland. I 1733 leser Stub i Bergen «2den Part af den danske Historie (L. Holberg «Danmarks Riges Historie») som han har fått «efter prænumeration». Stub «seer den ej heller an for at være noget opus eruditum, thi han (Holberg) betjener sig af Huitfeldt i de fleste ting (som og var fornøden), dog citerer ham sielden uden naar han vil refutere ham. Stub mener at Holberg er lite metodisk og ukritisk i sitt forhold til kildene, og påtaler at han ikke har gransket alle tilgjengelige kilder grundig nok. Holberg kunne ha funnet dem i «Bibliotheca Reseniana og endnu mere accurat i hr. Arnas Magnusens, men det synes, hand ej har patience eller leilighed til at søge mange Documenter».

Holberg har dog ikke tatt noe som helst hensyn til Stubs kritikk, for de åpenbare donatbommerter er ikke rettet i de senere utgaver av verket, hverken i 2. utgave (1749) eller i 3. utgave (1762).

I et brev av 30. januar 1734 til Gram tar Stub atter fatt på Holberg. . . . «Det er mig kjert, at mine ringe judicia om hr. professor Holberg og Bussæus finder hr. Justis-Raadens approbation, der kunde endnu mere skrives om dem begge, især remarquerer ieg hos Holberg at han i sit opus oftere er en Comicus og ligesaa Satyricus, som langt fra en Historisk Stil, men han bliver ved sin genie.»

Borgermesteren i Helsingør Anders Buss (Andreas Bussæus) (se Norsk Biografisk Leksikon b II s. 422—424) hadde i 1733 gitt ut en utgave av Are Frode (se Norsk Biografisk Leksikon B. I s. 216—218). Utgaven var forsynt med imprimatur av Holberg og var tilegnet den franske greven ambassadør eller envoye Louis-Robert-Hippolyte de Bréhan de Plélo, som hadde kostet utgaven. Stub beklager i brevet til Gram at denne første utgaven i Danmark av en gammel islandsk tekst er så dårlig, og at denne gamle bok er tilegnet en fransk patron. Hadde Arne Magnussøn vært i live ville han enten ha «hindret denne edition eller givet den ud paa en anden maade». Den ordliste over gammelislandsk som står i utgaven er «overmaade slet, thi deri er ej andet end ordinaire Islandsk, som nesten enhver Bonde-dreng der i Landet forstaar, saa det har ej minste Smag af antiquitet».

Stubs harde kritikk av Holberg som historiker vil på oss i dag kanskje virke som noe småskåren. Stub har lagt vekt på at den som vil skrive historie om gamle tider må gjøre seg kjent med alle kilder og sømfare dem kritisk, før han gir seg til å felle dommer om hendinger og personer. Et

mislig og ufullkomment materiale har man ikke lov til å supplere med innfall, ironi og skjemt. Stubs syn på vår gamle historie var preget av dyp respekt for fortiden motsatt Holbergs. Han kunne ikke som Holberg feie bort de «mørke og uvisse Ting, hvorudi man efter mange Aars Examen dog ingen Vished kan faa».

Hele sitt liv var Stub en iherdig samler. Det hadde han lovet sin beste venn Arne Magnussøn å være. Forgjeves prøvde han i 1728 å få tak i arkivet («kistene» som han skriver) på Akershus slott. Dette lykkes ikke på grunn av rådmann Nissens uvilje, for han var dødssyk, enda kanselliråd Rasch var velvillig stemt. Fra Bergen forteller Stub til Arne Magnussøn at så snart han får sine bøker og «kommer i rolighed at studere noget» vil han «optegne de merkeligste Stæder her i Stiftet, som i Snorre Sturlesen nevnes, for at kjende mig igjen naar ieg kommer en og andensteds her».

Stub forteller i et brev til Arne Magnussøn at han hittil (1729) ikke har funnet noen antikviteter i Bergen, men han har bare hørt trolig meget upålitelig snakk om slike saker. Dog er han på spor etter «Halsnø Closters Sager», og venter beskjed om de «ere til in rerum natura». Derimot har han i 1729 fått tak i to gamle brev, ett av biskop Olav *Harniksson* fra 1449 og ett fra lagmann Erland Andersen fra 1419.

Snorre-manuskriptet i Johannes Bryggers (byskriver Johannes Brøgger) dødsbo kan han ikke få se, «thi Brevskaberne ere ej endnu aabnede».

Men han vil undersøke om det er en kopi eller original som i sin tid var kommet til Arne Magnussøn. Hans omgangsvenn mecklenborgeren, artillerioffiseren, major, senere oberstløytnant Nicolai Christian Bærenfels de Warnau, gift med Megtele Margrethe Tormøhlen, har ofte fortalt Stub om et Snorre manuskript på pergament med forgylte bokstaver. Stub tror at det bare eksisterer i vennens fantasi. Likevel har Stub gjort alt han kunne for å skaffe det frem, for Bærenfels hevder at det «skal være her i Stiftet».

Bærenfels er ellers næsten «den eneste ieg kand tale noget fornøyligt med i re literaria». Folk i Bergen er meget høflige og tar vel imot fremmede, men visittene og selskapene er helst en plage for Stub, fordi hans helse tåler dem ikke. Likevel faller tiden ikke lang for ham, enda om hans gjøremål ikke alltid er de behageligste.

Han venter på å få sine bøker fra København, men han ville heller vært hos dem der. — «sed forsitan fata obstant. Jeg lærer nu dette at: Hæc vita alios mores postulat, alia studia. Dog finder jeg mig deri endskjønt ieg gjerne ville blive ved de gamle studia som ieg ej saa let kand glemme.»

Hans beste venn i Bergen var den gamle lagmann Niels Knagenhielm (se Norsk Biografisk Leksikon b. VII s. 427—429).

Knagenhielm er ellers regnet «for at være en vanskelig og selsom mand», men Stub og han er som far og sønn. Stub må følge med ham i selskapene og det er ikke greit, for «lagmanden kan drikke overmaade og ieg taaler kun lidet», skriver Stub til Arne Magnussøn. På én uke kunne lagmannen drikke ham ihjel og selv være like kjekk. En kveld hadde lagmannen drukket 5 flasker rhinsk vin og 2 kander godt øl uten å bli påvirket. Mellom lagmannen og viselagmannen er det dødelig fiendskap. Viselagmannen, som Stub skulle følge etter i embetet er nå i 1729 nesten like så frisk som Stub. Dette til tross for at viselagmannen var så syk at likkisten alt stod ferdig. Utsiktene for Stub til å bli viselagmann er derfor små og hans inntekter likeså. Han klager i brevene over sin store fattigdom og over at fetteren Peder Colbjørnsen stadig må underholde ham.

Stub synes ikke å ha hatt noen som helst evne til å gjøre sitt embete som generaltollforvalter til en inntektskilde. Han har vært for rettskaffen og fin til dette.

Hans regnskaper var dog i så formell god orden at de omstridte mankoene var lette å finne fram til. Regnskap har han nok lært hos v. Osten.

Det mest overraskende resultat av Stubs arbeide som samler er vel at Truid Nitters (Trude Nithers) oversettelse av «Eigill Skallagrimssons Historie» kom for dagen.

Stub forteller i et postscriptum på et brev av 20. des. 1728 til Arne Magnussøn om hvordan dette hendte da han var på besøk hos sin faster Catharina Torstensen på Sørums prestegård.

«Imeden ieg har været her på Sørums ankom en blind bonde-dreng, som har stor lyst til at lade lese Bøger for sig og begjerede Seneca paa Danske som han havde hørt skulle være her at finde, hvorimod hand tilbød min gamle faster til laans Eigill Skallagrimssons Historie, som hand meget berømmede, ieg var meget curieux for at faae den at see, og har nu faaet den her. Titelen paa Bogen er denne: En Historie om Eigill Skallagrimssøn, Udsat af Islandsk paa latin og af latin paa Dansk, og nu forbedret med nogle vers og Riim, af T. N. Trykt i dette år.» Enda boken var «sine loco et Consule» (uten trykkested og årstall), slår Stub fast at boken må være et «Christianiatryk». Og det har han sikkert rett i og, for Bergensstrykket av utgaven er av 1760, og et dansk trykk ville nok Arne Magnussøn ha kjent.

Denne episoden har sin lokallistoriske interesse i sammenheng med

biskop Nils Simonsen Glostrups (se Norsk Biografisk Leksikon b. IV s. 509—511) bemerkning i 1625 «kun paa et eneste Sted i det Store Stift haver jeg kunnet finde Anledning til at notere enkelte Børn som kan lese i Bog nemlig i Sørums». Det er sannsynlig at Stubs interesse for den gamle norske historie fra først av kan være inspirert av miljøet i hans barndoms bygder og byer. Colbjørn Torstensen har eiet bøker og på somme av storgårdene fantes det bøker både hos kondisjonerte og hos storbønder. Professor Sigurd Kolsrud (se Norsk Biografisk Leksikon b. VII s. 548—49), nevner i Sørums bygdebok b. 2 at presten Colbjørn Torstensen m.a. i 1666 «Tydeleg har lagt for dagen vilje til å sjå etter det norske på samme måte som versonen presten Jonas Ramus» (se Norsk Biografisk Leksikon b. XI s. 289—295).

Gjennom Stubs velskrevne brev får en inntrykk av at han var en medlevende og interessert tilskuer til dagens hendinger som han gjerne sier sin mening om av og til.

Han gir også stemninger og opplysninger om personer og forhold i Norge og andre land som om f. eks. den uheldige Grønlandsekspedisjonen, da 42 mann døde, alle håndverksfolkene og de «kostbare heste», og morsomme småtrekk om flere embetsmenn. Brevene vitner om Stubs sterke tilknytning til ættemiljøet i Halden og Sørums. Et eksempel på dette er brevbyttet med Grønlandsmisjonæren, den senere sogneprest i Blaker og Aurskog, den lærde Ole Lange (f. 7/1 1703, d. 1766), sønn til stiftsprosten i Oslo, Peder Willumsen Lange. Ole Lange, har i svarene på kansellispørmålene i 1743 levert svært gode skildringer fra Aurskog og Blaker med fyldige historiske og antikvariske opplysninger. Lange ble entlediget 19/6 1750, og flyttet da til Sørums der han gikk presten til hånd ved hans embete.

Stubs bryllupsdikt 9/10 1720 til fetteren Peder Colbjørnsen i Halden og den fjorten år gamle Hilleborg Sørensdatter Dund fra Arendal er et konvensjonelt leilighetsdikt i tidens stil. Det viser at fantasi og noen poetisk åre har han neppe hatt. Dette ekteskap førte ellers siden bare til ulykker og prosesser. Det var et fornuftparti som ble ordnet av den rike og forretningsdyktige og lærde onkel Niels Stub.

Derimot kan Stub i brevene stundom med få ord skildre og referere en person han har møtt, som f. eks. når han forteller om samværet i Göteborg med den senere erkebiskop Eric Benzelius d. y. (1675—1743). Benzelius var et av de kjente svenske lærdomsnavn i mange vitenskaper og en stor og aktiv samler med gode kontakter i Vest-Europa, særlig til lærde ved Oxford universitet; og tilmed en ledende politiker en tid var han.

I et brev til Arne Magnussøn beretter Stub: «Jeg glemte uden tvivl i mit siste at melde at jeg paa min rejse igjennem Gottenborg taledede med Hr. Biscop Benzell som discuterede med mig den heele Aften jeg var der i byen, han er en liden Mand med sort haar, er behagelig nok i conversation, jeg syntes vel nok om Hans Studia, men har dog kjendt dem som langt overgaaet ham, jeg sagde ham at min visite hos ham var fornemlig for at avlegge Hr. Assessors helsen til ham, og at berette ham den estime hr. Assessor bærer for hans Studia og Person, hvormed hand var usigelig vel fornøyd og bad mig paa det flittigste at helse og forsikre at Hand altid hafde haft stor veneration for Hr. Assessor . . .» Hand sagde mig at have 2de Opera, som hand havde været sindet at edere sc. Historia Svecia (trolig Corpus scriptorum Sviogothicæ), (hvilken uden tvivl vil blive ham for voksen), — (det ble den da også) — Philo Judæus som han mest bemøjet sig med og Ulphilas som hand agtede at udgive med Commentar Philolog: for at vise at Sproget er Svensk af Etymolog: men som hans Biscopelige Embede betager ham den meste del af tiden saa ventede hand ej andet end at hand joe maatte lade samme MSS henligge til efterkommnerne. Han er og nu nesten totus Theologus . . .»

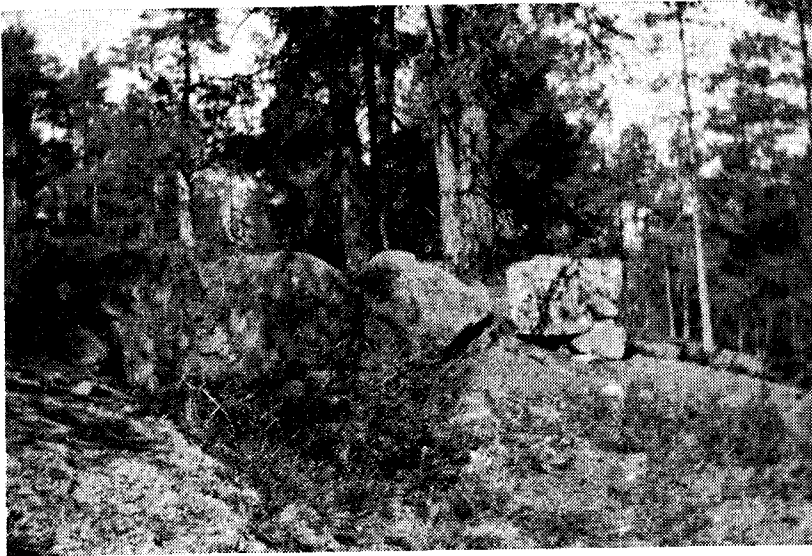
Stub var en evnerik representant for de miljøer på Østlandet, stundom av menn i krevende embeter og i store foretagender, som særlig søkte fagkontakter med de forskere i Sverige og Vest-Europa, som syslet med gammel norsk historie. Han er kanskje den første norske jurist som har en våken sans for verdien av en omhyggelig kilde- og tekstkritikk. Han synes å ha hatt kjennskap til vest-europeiske kildeforskere som Jean Mabillon (1632—1707) og belgieren J. Bolland. Han har ikke latt trykke annet enn de før nevnte ungdomsarbeider. Disse er skrevet på et pregnant digestlatin. Hans juridiske tankemønster følger, som sentensene i hans corollaria viser, den lutherske kirkerett. Men denne holdning er noe modifisert av naturrettslige synsmåter. Hans interesse for de lokale opplysninger som konkretiserer problemene vitner om at somme miljøer på Østlandet og Sørlandet, tør ha mottatt sterke impulser fra vest-europeiske forskere.

Stub var og interessert for etnografi. Det ser ut til at det på prestegårdene og i byene på Østlandet i trelastdistriktene på hans tid, har funnes miljøer som har følt seg knyttet til en gammel kulturtradisjon og til de relikter som ennå minnet om den gamle norske storhetstid.

Men Stubs brev viser oss også hvor tungvint og ugreit det var å drive forskning utenfor universitetsbyen København.

LITTERATUR OG KILDER

- Olaf Bjørke*: «Sorum herred» bind I. (Oslo 1942).
Gunnar Rudie: «Sorum herred» bind II, (Oslo 1961).
H. Nesten: «Ullensaker» bind I, (Oslo 1927).
Th. Bull: «Slekten Colbjørnsen i Sorum. Særtrykk av Sorum herred, B. II (Oslo 1941).
Anders Heyerdahl: «Urskogs Beskrivelse», (Kristiania 1882).
Eivind Lillevold: «Aurskog og Blaker». (Hamar 1961).
Didrik Arup Seip: «Forskningen av vårt språk og forutsetningene for dem». Skandinavisk kulturforlag. (Oslo 1947).
Arne Magnusson: «Brevveksling med Torfæus (Tormodur Torfason)» Udgivet af Kr. Kålund, København. Kristiania 1916.
«Arne Magnussons private brevveksling. Udgivet af Kommissjonen for Det Arnemagnæanske Legat. København. Kristiania 1920.»
Bryllupsdigt til Kapt. Peder Colbjørnsen og Hilleborg Sørensdatter Dund 9/10 1720 opptrykt i «Haldensia» I hefte (1878).
C. E. A. Schøller: «Slægebogsoptegnelser om Familien Schøller.» s. 237 i «Personalhistorisk Tidsskrift» 5. b. (1890). «Norsk Slektshistorisk Tidsskrift B. III (1932) s. 98.
Bertil Boëtius: «Svensk Biografisk Lexikon», 3. b. s. 256—262, (Stockholm 1922).
Worm: «Lexicon over lærde mænd» (1773) pag. 441.
Edvard Holm: «Danmark—Norges Historie» (1720—1814), (Kjøbenhavn 1891).
Francis Bull og Fredrik Paasche: «Norsk Litteraturhistorie», b. 2 (1924).
O. A. Øverland: «Illustreret Norges Historie» (Folkeutgaven) b. 7. s. 31, 8. bind s. 223, s. 227, s. 467. Medlemmene av ætten er ofte hyldet i poesi og prosa, sist av Jacob Breda Bull i «Af Norges Friheds Saga» (1897).
Brev i statsarkivet i Bergen.
«Dictionaire de Biographic Française».

Rester av skanser på Bakaas.

Karl XII ferd gjennom Lørenskog

Av HANS BRATAAS

12. mars 1716 marsjerte Karl XII fra Høland og til Fet. Underveis fikk han melding om at passet ved Bakåsen var besatt og sterkt befestet. Neste dag gikk svenskene over Glomma til Lørenskog, hvor kongen gav general v. Schlippenback ordre til å angripe stillingen på Bakåsen. Generalen forsøkte å bryte igjennom to steder, men ble slått tilbake. (Utdrag av major R. Holtermann i Lærebok i Norges krigshistorie.)

Lørenskog Museumsnemnd har kanonkuler som er funnet ved Røykås og Rastad. Disse gårdene ligger slik til at det var passende angrepsstillinger mot Bakåsen. Det har gått sagn om at det skal ha falt en høyere svensk offiser ved Røykås.

En må anta at svenskene har oppholdt seg flere dager i Lørenskog siden de fikk herjet så ille som de gjorde. Samtlige gårder unntatt 4, ble skadelidende, og 3 gårder, Hammer, Nordre Hauger og Røykås, ble brent med både husdyr, avling og løsøre. Ingen bygd på hele Romerike ble i forhold til størrelse og folketall, så hardt rammet som Lørenskog. Svenskene krevde «brannskatt» av gårdeierne forat gården ikke skulle bli brent eller plyndret for mat og for.

KARL XII FERD GJENNOM LØRENSKOG

Brannskatten varierte fra 5 dlr. opp til 100 dlr. Den samlede sum for bygda var 390 dlr. Men tapene på det svenskene tok ved plyndringene var adskillig større. Taksten for dette var på 160 dlr. for Paul Haneborg, 140 dlr. for Anders Nordby, 100 dlr. for Karen Hammer. Taksten for plyndringene var på i alt 800 dlr., og i tillegg kom de 3 brente gårdene og det som ble tatt fra husmennene. Vi tar neppe for hardt i om vi setter summen til 2 500 dlr. i alt. Til sammenligning kan nevnes at Høland hadde en skadetakst på 1 500 dlr., mens Fet og Rælingen led skader for i alt 1 200 dlr.

De 3 bøndene som fikk gårdene sine brent, gikk sammen om å søke kongen om å bli fritatt for skatt. Denne skatteansøkingen finnes i Stiftsarkivet i Oslo, og den lyder slik:

S K A T T E A N S Ø K N I N G

fra tre bønder på Lørenskog da svenskene i 1716 hadde brent deres gårde.

Stormektigste Allernaadigste Arveherre og Konge.

For Deres Kongelige Majestæts Naades Trone, nedlegger vi underskrevne fattige Skattebønder fra Skedsmo Prestegjæld paa Nedre Romerige denne vor allerunderdanigste Ansøgning, tillige med vedlagte Bevidnelse fra Tinget, hvoraf Deres Kongelige Majestæt allernådigst skal kunne se og fornemme hvorledes vore Hus og Hjem med alt det ringe Løsøre vi eiede, af Fienden næstavvikte Vinter er blevet opbrænt, saa vi er kommen i stor Armod. Altsaa er vi allerunderdanigst bedende Deres Kongelige Majestæts av høiest kongelige naade og mildhed, allernaadigst ville forunde os noget aars Skattefrihed, saavel som hvad videre Naade Deres Kongelige Majestæt til vor Hjælp og Opkomst os allernaadigst tillegge vil. Saadan Deres Kongelige Majestæts store Mildhet og Naade mod os fattige Arveundersaatere vil den allerhøieste Gud Rigelig belønne Deres Majestæt med lykke og Seier over sine Fiender.

Hvorom vi inderlige vil bede Gud. Med Liv og Blod til Døden forbliver vi Deres Kongelige Majestæts tro Arveundersaatere og Skattebønder.

Hammer i Skedsmo Prestegjæld den 21de Januari 1717.

(Navn og Segl)

Kristian Hauer Peder Hammer Ole Røgaas

Et dokument fra Løken Thingstue i Skedsmo datert 25. november 1717 viser at disse bønder har fått følgende summer ettergitt i sine skatter:

Kristian Hauer:	5 spesiedaler 1 mark 3 skilling
Peder Hammer	6 spesiedaler 1 mark 9 skilling
Ole Røgaas	1 spesiedaler 1 mark 5 skilling

Gammalt om Fet og den store «Elva»

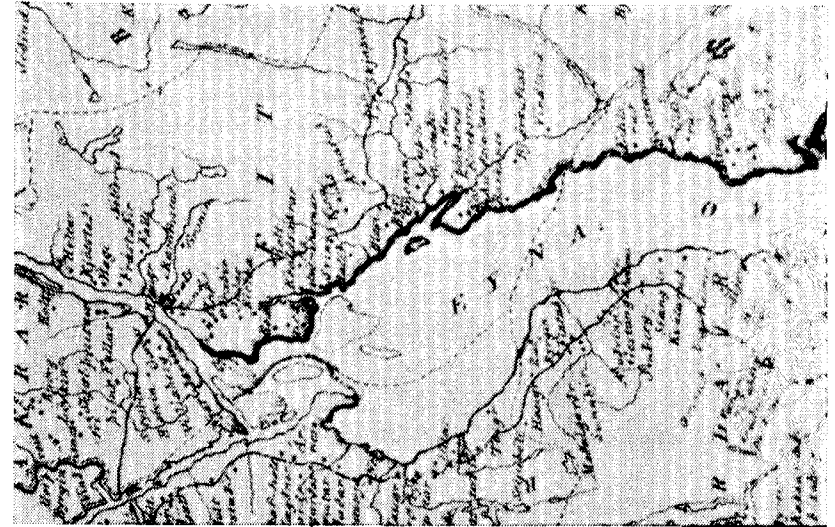
Av EINAR FALLER

Det er to bygder på Romerike som utmerker seg ved sine korte navn, nemlig Nes og Fet. Begge er sterkt berørt av den elva som er opphavet til navnet Romerike. Det forklares enkelt nok ved at navnet på Glåma i gammel tid var Raumelfr av ordet raum, som betyr noe som durer og kommer av alle fossene i elva. Jeg viser til Eivind Vågslids utgreiing herom i Romerike Historielags årbok 1961. Det må være det historisk riktige at folkeferda romerikinger har navnet sitt etter elva.

Elva ja, det heter i ynglingesagaen av Snorre, oversettelse av G. Storm, om Olav Tretelja, sønn av den siste ynglinge-konge i Sveariket som dro mot Norge, at de kom til den elven som kalles Elv (Klaraelven i Värmland). Fra riksmøtet i Tunsberg 1273 heter det «fra Elven til Rygjabit» i forbindelse med skipreidene i det gamle Viken. Det er den samme elva som nedenfor Väneren heter Götaelva, det gamle Gautelfr. En fristes til å tru at Elv var den opprinnelige betegnelse også for Raumelva, som omfattet elveløpet fra Odalen til sjøen. Begge elver skiller seg ved sin storleik ut fra alle andre elver i det gamle Norge. Det er en kjent sak at elver ellers her i landet opprinnelig har et selvstendig usammensatt navn som Lågen, Otra m. fl. Riktig nok heter elva nedenfor Selbusjøen i dag Nidelva, men dette er samme elva som ovenfor sjøen heter Nea, hvis eieform og elveos har gitt oss Nidaros, og for å nevne et annet mer nærliggende eksempel, Nitelva på Romerike hette en gang Nitta. Så fetsokningene kan godt si Elva med stor E og tykk l og gladelige «arbe på Elva».

Av de to foran nevnte bygder er det Fet jeg etter anmodning fra redaktøren av årboka skal prøve å greie litt ut om. Bygden har ved tidens kommuneregulering unngått å bli slått sammen med en annen kommune. Det eneste som er skjedd er at Enebakkeset er overført til Fet fra 1/1 1962. Fet grenser altså nå til Trøgstad i Østfold mot syd. Nabokommuner forøvrig er Aurskog-Høland, Sørums, Skedsmo, Rælingen og Enebakk i det fjerne på andre siden av Øyeren. Vel, det er nok å stille med og innbyggertallet er pr. 1/8 1965, 5 740, hvilket tall regnes med å øke fort til hva?

Det skal man prøve å finne ut i Fet som i andre kommuner ved granskning, en slags historieutlegging inn i framtida, som går som en mare over

Utsnitt av gammelt kart over Raumariki ok Osloar sysla, jfr. vedlegg til Romerike Historielags årbok I.

hele landet. Prognose kaldes det og når det gjelder en enkelt bygd blir det en region og det hele en regionalplan. Det eksakte man har å bygge på er bygda med sine grenser som den ligger der i dag og utviklingen i vår moderne tid slik som den skjer i raskt tempo. Er det nok, kanskje? Naturlig nok vil denne — får en si — nye bygdetenkning uvilkarlig føre til assosiasjon i videre forstand tilbake til den fortid en vil undre seg over og lure på, rett og slett som et fotfeste til å stå på. La oss se litt på dette fotfeste.

Som kjent er bosetningen i vårt land gammel. Vi snakker om steinalderens veidefolk, bronsealderen med sitt varme og tørre klima, og den eldre jernalder — og da særlig de første 4—5 århundrene i vår tidsregning — da jernet ble tatt i bruk og en virkelig rydning ble mulig. Det er i denne tida det forbund eller «rike» oppstår som blir Romerike. I et verk fra omkring år 550 e. k. omtaler den gotiske sagaskriver Jordanes et folkeferd Raumaricia (romerikinger) og da må det også finnes et Romerike. Raknehaugen, nord-europas største gravhaug, vitner om det samme.

Det gamle Romerike var delt i tre parter eller tridjunger, nemlig Ullinshov, Nes og Sudreim. Fet lå inn under den søre tridjungen. Inndelingen er eldre enn kristendommen og var tuftet på gamle gudehov av

særlig høg rang. Sudreim manglet et slikt hov og det gjettes på at sentret for denne tridjung kan ha vært lengre sør i Åkre i Fet der Hovin og Njardarin ligger jamsides. Når hovedkirken i sin tid ble bygd i Sudreim (Sørum), kan det henge sammen med at garden var et høvdingsete.

De bygdene som laga seg på Romerike i denne tida var mindre enn i dag. Det som satte grenser var naturlige hindringer som vassdrag, store skogstrekninger og fjellområder. Inndelingen bygget på religiøse og rettslige forestillinger som ga seg uttrykk i lovområder og for de enkelte bygder tinglag. *Fit* var navnet på den del av det nåværende Fet som ligger øst for Glåma, mens delen vest for elva hørte til den gamle bygda Akrrar (Åkre), som omfattet hele strøket sønnafør Sørum mellom Glåma, Leira og Nitelva langs Rælingslandet også kalt Nykjua, også den delen som i dag hører Skedsmo til (Asak og Skogbygda).

Navnet *Fit* er opprinnelig et bygdenavn, det kan ikke påvises at det har vært noen gard med dette navn. Om betydningen av navnet sier O. Rygh: en frodig grasmark beliggende ved sjø eller elv. En eldre professor i faget nevnte for nedskriveren herav at det i en strofe fra håvamål forekommer uttrykket «fitjons synir (sønner)» brukt i overført betydning om bøndene i motsetning til jeger- og krigerfolket.

Intet navn på Romerike er blitt sjonglert slik med etter fellesskapet med vårt sørlige naboland som dette vesle ordet: *Fit* til *Fiit*, *Ffeith* og *Feedt* for å nevne noen. Refleksjoner gjør seg sjøl.

Hver av de gamle bygder hadde et sentrum for gudsdyrkelse i en eller annen form. Vi finner således i *Fit* vikingetidens hov (gln. *hof*), som var et langhus med en forlengelse innerst, avhuset, der alteret med gudebilder og blautbollen sto, bygget etter mønster fra det kristne Europa. Men også *Løken*, det gamle *Leikvin*, der de møttes til leik og idrett, hadde religiøst innhold. Vi har *Løken* både i *Fit* og *Akrrar*. I *Fit* som nabogard til prestegarden, hvis navn er gått tapt. O. Rygh opplyser at *Byrgini* etter R. B. (røde boken) skal ha vært prestegard i middelalderen, i så fall vil det si at en får samme mønster i *Fit* som i *Akrrar* der *Byrgini* (*Borgen*) er nabogard til *Løken*. Og det er trulig, for det må en vingard til for å forstå *Løken* som leikeplassen ut fra et hovedbøl.

Akrrar var ei bygd for dyrking av det livsviktige kornet, det kan vi se av navnet som minner om *Aker* med sine mange vingarder. *Akrrar* har i alt 6 vingarder, deriblant *Borgen*, *Løken*, *Hovin* og *Nerdrum*, hvis gamle navn er *Njardarin* etter guden *Njård*, som ved siden av *Ullin* ble dyrket mye på Romerike. En står faktisk overfor et hellig senter i den gamle bygda

Akrrar. Det er da heller ikke uten grunn når det gjettes på, som før nevnt, at sentret for den gamle Sudreim tridjung kan ha ligget i *Akrrar*.

Dette at ordet prestegard har slått ut det gamle gardsnavnet er ikke noe eget for Fet. Det går igjen over hele landet. Det samme kan sies om gardsnavnet *Hov*. I Fet er *Øverby* nabogard til *Hov*. Det sier oss at det må være et hovedbøl som *Øverby* er gått ut fra. *By*, det gammal-norske *Byr* som betyr gard, er det gamle navnet på *Hov*.

Vi har et ana'ogt tilfelle i *Klepp* på *Jæren* der prestegarden har som nabo *Øvregarden* utgått fra selve garden som er *Bø*, det gln. *Bær*, den vestlandske form av *Byr*.

Med kristendommen kom en kirkelig inndeling i sokn. Det nåværende Fet hadde således på 1300-tallet 3 sokn, nemlig *Hofs* sokn for den gamle bygda *Fit* med kirke på garden *Hov*, der gudchovet hadde vært. *Falla* sokn med kirke på *Faller* og *Byrginar* sokn med kirke på *Borgen*. Begge de sistnevnte i den gamle bygda *Akrrar*, der det også var kirke på *Asak* for Skedsmodelens vedkommende (Gudleif Asaks k. til skildnad fra *Ingeridar* Asaks k. i *Sørum*).

Kirken på *Faller* skal etter den meget reisende biskop *Jens Nilsson* ha bestått i 1598. Dette er tvilsomt, da den ikke er nevnt i den 20 år eldre stiftsbok. Det er meget mulig den en tid kan ha vært opprettholdt som gravkapell. På denne tid var det på *Faller* bare en gard, hvis boplass svarer til søre *Faller*. Ved graving av vannledning til begge gardene i 1901 over tunet på nordre *Faller* kom man gjennom kirkens gravfelt der kistene avtegnet seg i leirjorda, og da gravene etter skikken den gang kunne ligge like opp under kirkens takskjegg, må den ha ligget nær innpå der gardens hovedbygning ligger i dag. Ennå kalles et jorde på garden for *Kjørkejorde*. Kirken på *Borgen* var øde på *Jens Nilssøns* tid og er trulig nedlagt ved reformasjonen, mens den på *Asak* betegnes som et øde kapell. Av soknene var det bare *Hof* og *Asak* som hadde prest med prestegardsjord til.

Etter svartedauen var det skort på prester og tallet på prestegjeld minket. Omkring 1400-tallet var de 3 sokn i *Akrrar* lagt under presten i *Fit*. Det samme gjaldt *Rælingen* og *Leirheimskog* (*Lørenskog*).

Navnet *Fit* sokn forekommer ikke før henimot 1500-tallet. Det er i denne tida det nåværende Fet er blitt prestegjeld med *Rælingen* som anneks.

Kirkene var reist av bøndene fra gammalt av og var menighetens eiendom. I 1724 ble de av Kongen solgt ved offentlig auksjon for å dække krigsgjelden etter den store nordiske krig. Eksempelvis kjøpte biskopen kirkene i *Nannestad*. Han hadde motstrebende anbefalt salget. De gikk så

på flere hender, men ble i 1793 kjøpt tilbake av almuen. Omtrent samme skjebne hadde alle kirker på Romerike, de gikk fra hånd til hånd ved salg, arv eller gave som privatformue. Fet kirke eides således i 1820-årene av klokker Ole Wennevold i Ullensaker, som hadde fått den i bryllupsgave.

Tinglag ser ut til å ha fulgt de gamle bygder. Således kjennes fra 1528 Akier tingho, gardar i Akrar både Fet-delen og Skedsmo-delen. Hvor i bygda tinget ble holdt vet man lite om. Et par mannsaldre senere ble prestegjeldta tinglag.

Etter en lengre utvikling i åra etter reformasjonen kom det en fast ordning med fogderier og fogder, som et viktig ledd i forvaltningen. De fikk som hjelpesmenn de såkalte bondelensmenn. Navnet bondelensmann bruktes for å skille dem fra Kongens lensmann. Landet var nemlig delt i len med en lensherre som styringsmann på Kongens vegne. Romerike hørte til Akershus len, etter enevoldsmaktens innførelse i 1660 Akershus amt.

Fet fikk egen lensmann i 1591, det var da 8 lensmenn på Romerike og fra 1610 ble det en lensmann i hvert prestegjeld.

I 1929 ble Rælingen utskilt som egen kommune.

Da det ved formannskapsloven av 1837 ble innført kommunalt selvstyre var det prestegjeldet som ble formannskapsdistrikt (communalbestyrelsesdistrikt). Herredsnavnet kom først i 1863 i forbindelse med loven om den nye matrikkel.

Som foran nevnt ble Enebakkneset fra 1/1 1962 overført til Fet fra Enebakk. Om denne bygda ble det i gammel tid brukt to navn, nemlig Ignarbakki og Ignardalr, og først ut mot slutten av 1400-tallet ble Ignarbakki, det senere Enebakk enerådene. Dette forklarer at det gamle navnet på grenda øst for Øyeren er Neset (gln. Nesit). Det var naturligvis manglende ferdselsveg på østsida som gjorde at Neset kom til å sokne til Enebakk. Men det er også det ene tilfelle at vassvegen har vært den eneste mulighet, og får en si en naturlig sådan som Øyeren i eldre og nyere tid har hatt stor betydning som ferdselsåre. Ellers ser vi at Glåma kløyver de gamle bygder. Sørumsand hørte således til Blaker.

Til slutt kan det være av interesse å ta med litt om folkemengden i bygda gjennom tidene slik som det er gitt uttrykk for i verket Romerike I av Asgaut Steinnes, hvorfra mye av dette stoff er hentet. Men først finner jeg grunn til å innskytte litt om den katastrofe som rammet de gamle bygder i 1349, nemlig den store farsotten som blir kalt Svartedauen (mannedauen). Den artet seg dels som en byllpest som medførte døden etter et par dagers lidelse, dels som lungepest med 50 % dødelighet innen en uke. Den kom

til Bergen med et engelsk skip sommeren 1349 og nådde Østlandet ut på høsten og vinteren etter.

Islendingene — som selv ble spart for pesten fordi de stanset forbindelsen — mente at bare en tredjedel av Norges befolkning forble i live. «En lang rekke autentiske talloppgaver om økonomiske forhold i Norge før og etterannedauen viser at denne i og for seg løse antagelse neppe har vært overdrevet», sier Andreas Holmsen i sin Norges Historie fra de eldste tider.

Det ble for lite folk igjen til å dyrke jorda og stelle med husdyra, slik at 50 år etter katastrofen var det knapt så meget som 2/5 av den gamle åkeren på Romerike under dyrking. «De forskjellige oppgaver over økonomiske forhold i Norge etterannedauen bygger sammenlagt opp et virkelighetsbilde så uhyggelig at en helst vil nekte å tro på det: hele bygder fullstendig avfolket, tusenvis av forlatte og tilgrodde gardar overalt, halvparten eller mer av den gamle innmarka udyrket på de gardene som var i bruk, eiendomsverdien svinnet inn til en brøkdel av tidligere. En møter slike tilstander i store deler av landet opptil to hundre år eller enda mer etter det opprinnelige sammenbruddet.»

Jordbruksproduksjonen og gardtallet kom først opp i mot det gamle nivået etter en sterk nirydningsperiode i slutten av 16. og begynnelsen av 17. århundrede.

Om de gamle bygder i Norge før 1349 kan en si at de etter tidens vilkår var fullt utbygget og nærmest i høy grad overbefolket. Også en gang før — i vikingetiden — blø folkeoverskuddet desimert og da ved utflytting til Vesterhavssøyene og især til Island, dit det i løpet av et par mannsaldre flyttet 15—20 tusen mennesker. Det skulle gå nye 500 år etter 1349 og vi finner en liknende situasjon da utvandring til Amerika tok ved overskuddet, som nedenstående tabell fra Romerike I viser i tida før 1890.

Tabellen refererer seg til prestegjeldta.

	1514	1577	1665	1769	1801	1865	1890
Høland	564	816	1380	3121	3534	6493	5685
Fet	546	582	1000	2091	2360	4110	3665
Sørum	360	444	960	1686	2056	3088	2463

kan fortelles, at det fantes 17 kirker og 2 klostre der. Og ikke mindre enn 278 gårder, hvorav mange var meget store og omfattende.

Domkirken på Gardar står i en særklasse på flere måter. Den var 27 m. lang og 16 m bred. Det kan noteres at Olavskirken i Nidaros bare var 2 m lenger.

Så inntraff omkring 1500 en katastrofe som ingen ennå har kunnet gi noen fyldestgjørende forklaring på. Grønlands befolkning, noen sier 5 000 andre antyder 2 000, forsvant. Og ingen vet hvorledes eller hvorhen eller hvorfor.

Man fant i 1892 i Vatikanets arkiv et brev fra Paven til Grønlands biskop i 1492 i anledning barbarenes overfall på Grønland. Mange mener at dette brev ble skrevet på løse antagelser og ikke har noe med faktiske opplysninger fra Grønland å gjøre.

Det siste kjente dokument fra den første Grønlandstid er undertegnet av sira (prest) Peder sammen med den Grønlandske biskop Bertold. Men etter 1500 finnes ingen historisk forklaring, hvor hele den norønne befolkning av landet ble av.

Hans Egede skriver i 1723, etter å ha vært inne i en gammel kirkeruin:

«Jeg har siden spurt de Wilde om de har saaledis forferdet denne Steen-Bygning, men de svarer at de Norske har self gjort dette, da de drage av Landet — videre veed de ikke at berette os herom.»

Slik endte den første kolonisasjon. Så oppstår det et slags tomrom fra 1500 til 1721, hvor landet blir besøkt som jakt- og fiskefelt av flere nasjoner — kanskje mest av hollendere.

Deretter kommer Grønlands annen kolonisasjon, som helt og ubetinget skyldes prest Hans Povelsen Egede.

Hans liv ble et eventyr fullt av dramatiske hendelser, skuffelser og håp. Og dette eventyret har fortsatt like frem til våre dager, og det synes som om Grønland makter å forbause verden med uventede rikdommer av mange slag. Og mulig kommer også den så ettertraktede olje med i denne forbindelse. For ikke å snakke om den betydning verdens største øy har fått for samferdselen rundt jorden for de som stikker benveien tvers over polhavet.

Hans Egede ble født 21. januar 1686 i Trondenes og var sønn av daværende sorenskriver i Senja, Povel Hansen Egede.

Hans Egede var norsk av fødsel og av norsk avstamning på morssiden, mens faren var en prestesønn fra Vestre Egede i Syd-Sjælland som hørte til en gammel presteslekt. Det var et fattig hjem hos sorenskriveren på Senja og det fortelles at sorenskriveren måtte skaffe seg det nødvendige tilskudd til

inntekterne ved jakt og fiske og tildels ved sagbruk og skipsfart. Først kom Egede i huset til sin onkel, presten Hind, deretter til presten Schelderup på Hammarøy og derfra ble han sendt til universitetet i Kjøbenhavn med god attest. Som 17-års student tok han fatt på studiene, og allerede i 1705 — 19 år gammel — fikk han «teologisk attest» med karakter «non contemnemdus», hvilket utlagt betyr «ikke å forakte».

Han fikk ved siden av en attest for sin store flittighet og sin hurtige oppfattelse, som hadde skaffet ham teologisk utdanning på 2 år. Han reiste hjem til Nordland, og da faren døde året etter, var det om å gjøre å få et geistlig embede. Men dertil var han for ung, han var ikke 20 år enda. Men allerede 15. april 1707 ble han ord. til res. kapellan i Torsken og 25. juni samme år til res. kapellan i Vågan.

Det innskytes her at vår første kvinnelige prest, fru Ingrid Bjerkås i 1961 ble utnevnt til sokneprest i Berg og Torsken på Ytre Senja. Embedet betjener 8 kirkesteder.

Egedes prestetid i Vågan ble ganske særlig spennende og preget av forhold fra den tid — forhold vi i dag har vanskelig for å fatte og forstå.

Men enken etter den tidligere prest, Dorothea de Fine, bodde fremdeles på stedet og var prestegårdens nærmeste nabo. Hun var ikke mer enn 44 år da Egede ble kapellan, og hun hadde regnet fast sikkert med ekteskap.

Presten Schelderup som hadde undervist Egede, roste ham for hans rene seder. Det sagdes om Egede at han lot «den enke ligge ene med sin kammerdør på Hæld». Men et par måneder etter sin ankomst til Vågan giftet Egede seg med sin barndoms venninne Gjertrud Rasch som var 13 år eldre. Dermed ble presteenken Egedes svorne fiende.

Fra gammel tid var det sokneprestens rett å forrette søndagsgudstjeneste i Vågan så lenge fisket sto på, det vil si fra februar til jul. Og denne retten betød at han kunne innkassere «Fjære fisketienden». Nå var det blitt avtalt at Egede skulle innsettes i sitt embete 3. søndag etter fasten. Egede ba presten overlate seg gudstjenesten denne dag, og det gikk sokneprest Parelius med på.

Men så kommer presteenken inn i bildet. Det var nemlig hos henne at Parelius losjerte når han var i Vågan. Og hun påvirket sin losjerende slik, at han iallfall delvis gikk fra sitt ord.

På innvielsesdagen gikk Parelius for alteret og nektet bestemt Egede å komme innenfor alterringen. Han hevdet at Egede bare skulle preke fra «stolen». Dermed begynte et munnhuggeri og storstrid for åpen scene, som endte slik at soknepresten måtte gi seg og meget fornærmet forlot kirken. Og ikke

nok med det — også fra prekestolen utøste Egede seg over sin embetsbror i «forargelige Ekspressioner, Skælden og Banden».

Dette ga presteenken anledning til å puste til ilden og fikk satt en del av menigheten opp mot Egede. Egede på sin side kalte fru Dorothea for «den kaade enke» og betitlet henne som en «Fandens Morgengave». Så ble det presterett som dømte Egede til en bot av 4 riksdaler og 20 rd. i erstatning til Parelus. Men striden mellom prest og kapellan varte de 10 år Egede var i embetet. Årsaken til striden var kanskje meget den fattigdom Egede levde under. Han skyldte penger og tiende. Avgiftene var små, da Lofotfisket hadde sviktet i mange år. Petter Dass rimet om tidenes elendighet:

«Her intet har vanket et år eller ti

Stor Armod er Landet geraaden udi.»

Men så måtte det være kommet en forandring i fisket, for Egede og menigheten reiste på egen bekostning en ny kirke på plassen der den gamle færdige kirken lå. Menigheten skrev til sin sokneprest og sa de ikke ville se ham i den nye kirke, som forøvrig var blitt utstyrt med en låsbar prekestol. Og nøkkelen til prekestolen hadde Egede.

Så ble det ny prosterett og ny mulkt.

Men menigheten hadde nå helt tatt standpunkt for sin stridbare kapellan og skjenket ham til og med et stort gedigent sølvkrus, som ble laget i Bergen, og på lokket var det inngravert en fornøyelig scene av 2 prester som står på hver sin prekestol med knyttede never mot hverandre. Det fortelles at under siste verdenskrig ble dette krus frembudt til auksjon i Kjøbenhavn og der solgt til Fredriksborg Museum for kr. 48 000.

Allerede et par år etter at Egede var kommet til Vågan fikk han, forteller han selv, en underlig kallelse om å komme til de etterlatte nordmenn på Grønland. Medvirkende til det skritt han siden tok var utvilsomt en påvirkning av hans svoger Niels Rach, som 3 ganger hadde vært med som styrmann på fartøyer bergenske kjøpmenn hadde sendt på handelsferd til Grønland.

Egede søkte først biskopen i Trondhjem og siden biskopen i Bergen om tillatelse til å fremlegge sin misjonsplan på høyeste hold i Kjøbenhavn. Men da dette ble bestemt nektet, tok Egede rett og slett avskjed fra sitt embete i 1717. Hvordan han i de etterfølgende år kunne oppholde seg i Bergen med kone og 4 barn er uklart. Handelen på Grønland hadde sin rot i Bergen.

Egede fikk et løfte av Bergenskjøpmennene om å støtte en ekspedisjon til Grønland slik han hadde planlagt den, hvis han kunne få Kongen til å gi noe hjelp til foretagendets gjennomførelse.

I 1719 reiste han i en slik hensikt til Kjøbenhavn, men det lyktes ham ikke

å få foretrede for Kongen. Han benyttet imidlertid anledningen til å forelegge sin plan for misjonskollegiet, og han sier til dette, at Grønland er «en nasjon som stammer fra oss selv — men de har glemt sin kristendom». Kollegiet mottok dette forslag med stor velvilje og det endte med, at Egede ble mottatt av Kongen i audiens, og Kongen meddelte ham, at han var «intentioneret».

Da Egede kom tilbake til Bergen og da krigen med Sverige var slutt, så lyktes det ham å få startet et handelskompani med en aksjekapital stor 5 100 rd. — og hvor Hans Egede meget merkverdig på en eller annen måte personlig satte inn 300 rd.

Og 12. mai 1721 avseilte selskapets første ekspedisjon med 3 skip og ombord var Hans Egede som «misjonair udi vaart Land Grønland») og med en lønn stor 300 rd. og 200 rd. til utrustning.

Egede var i en sjelden grad vel utrustet for den plan og den gjerning han hadde for seg. Hårdfør og foretaksom og fremfor alt utholdende. Og dertil med meget høye moralske begreper og et varmt hjertelag. Og den bærende forutsetning for det hele var en enfoldig men varm kristen tro med en ubegrenset tillit til sin Gud.

Men så underlig det kan høres, må en vel si, at hele hans plan om Grønland hvilte på en misforståelse. Gjennom de Bergenske kjøpmenn og etter hva hans svoger hadde fortalt fikk han den oppfatning, at befolkningen på Grønland var etterkommere etter de gamle nordmenn — vikingene fra den første kolonisasjon. Men det var ikke slike etterkommere han fant da han kom frem. Og det måtte han erkjenne, da han skrev at «deris første Anblick kom mig meget misserabel for, Gud naadelig forbarme sig over dem».

Man har kalt den virksomhet Egede satte i gang som Grønlands annen kolonisasjon, og Hans Egede har fått betegnelsen «Grønlands Apostel». Det må sies å være i høyeste grad bemerkelsesverdig at en ung og helt ukjent kapellan fra en avsidesliggende prestegård i Lofoten virkelig skulle makte å gjennomføre de planer han gikk inn for.

Og det var ikke bare misjonen som hvilte på hans skuldre — de første 7 år var han pålagt øverste oppsikt med alt kolonivesen, med handel og med jakt og fiske.

Men økonomiske vanskeligheter kom til, og i 1727 ble selskapet oppløst og alle europeere ble hjemkalt — unntatt Egede, som så å si reddet Grønland ved å oppnå kgl. tillatelse til å bli deroppe ennå ett år. Christian VI som kom på tronen i 1730, stilte seg velvillig. Og at kongen gjorde dette skyldtes i ikke liten grad den senere Aurskog-prest Ole Lange ved dennes

personlige og inntrengende forestillinger av saken for Kongen. Hva be-
treffer misjonen kan man for Egedes vedkommende si, at handelen var
midlet, men misjonen var målet.

Det kan synes i dag som en helt umulig kombinasjon at misjons- og han-
delsvirksomhet med interessenter og deltakere med et høyst forskjellig livs-
syn, skulle kunne arbeide sammen.

Og bedre ble det ikke da staten skulle overta. Misjonen ble titt og ofte
betraktet som en klamp om foten. Men det gikk da på en måte det også.
Misjonærer og handelsmenn var ansatt av staten og pålagt samarbeid bl.
a. var handelen pålagt å befordre misjonærene på deres embetsreiser. Men
omkring 1770 kom det en bestemmelse om at handelens folk «ey saa stricse
skulde holde sig til dette», men la presten befordre av mannskapet «når
dette intet andet haver for».

I et brev fra 1789 skriver insp. Wille: «Grønlenderne flocker sig om-
kring kjøbmennene for at se på de skønne handelsvarer, når toktekistene
bliver aapnet, her skal maales Speck, her skal telles Barden, her sorteres
Skind og her skal snackses. I den tid faaer Misjonærer icke et Ord innført,
for hvem bryder sig om Guds Ord, hvor der er noget at fortiene og at see
paa. Naar Kjøbmennene ere ferdige med sin Handel og Vinden blæser
god, saa legger han fra Land og gaaer videre. Missjonæren har icke havt
Leylighed til at tale et eneste Ord.»

De vilkår som ble budt de som søkte seg til Grønland som misjonærer
var meget dårlige. Og det var rart at man fikk ansøkere i det heletatt til
disse krevende stillinger. Men det som hjalp, var at man lettere fikk seg et
embede i landene hjemme, når man hadde en tjenestetid i det barbariske
land bak seg. Det ble ofte så som så med den raskere befordring — noe
almindelig kgl. løfte var det ikke. Man bare håpet at et Grønlandsopphold
ville hjelpe. I mange tilfeller hadde de som søkte seg til Grønland så dårlig
embetseksamen, at de hadde små og i alle tilfeller lange utsikter til å få et
embete i hjemlandet. Det ble en tid, iallfall i Danmark, sagt at de som
søkte seg til Grønland var undermalere. Men dette er ikke riktig. De aller
fleste utførte et oppofrende og utholdende arbeid under de vanskeligst
tenkelige forhold.

Selvsagt var det her som annensteds noen som ikke maktet oppgaven de
hadde tatt på seg og som litt etter litt forsømte sine plikter og lot det hele
fare. Når slikt inntreffer har det lett tilfølge, at man feller en urettferdig
dom og trekker andre inn i det bildet som uheldige typer har tegnet.

Når en misjonsprest hadde vært på Grønland sine 5 år kunne han gå

hjem og der begynne en bitter kamp med de 80 rd. han automatisk fikk i
vartpenger. Det hendte at de skrev søknader og jammerlige brev i 4—5 år
og slet kanseliets trapper for å få et embete.

Men ikke desto mindre har både Høland, Aurskog, Sørum og Fet hatt
«Grønlandsprester» og Aurskog til og med en klokke som kom fra tjeneste
på Grønland. For misjonærenes vedkommende var det en betingelse at sø-
keren ikke alene var uteksaminert teolog, men han måtte være så bevandret
i det grønlandske språk, at han både kunne forstå det selv og også gjøre seg
forståelig for andre. Kolonisasjonen av Grønland fra 1700-tallet var både
Danmark og Norge felles om, men tanken og begyndelsen ble tatt av en
norsk mann. Og som det gikk lå nok bevisstheten om at Grønland hørte til
Norges gamle kronland bak. Dette førte med seg at det for en stor del var
norske menn som søkte seg ut.

Selve misjonsarbeidet drev Egede etter det prinsipp at Grønlenderne først
måtte bli opplyste mennesker før en kunne døpe dem. Derfor drev han og
hele hans familie en omfattende «undervisning» blant befolkningen. Det
kan her være interessant å bemerke at så sent som i 1743 kjentes ikke flere
enn 18 personer som var blitt døpt av Egede. Men ettertiden har vist at
Egedes arbeid førte til store resultater.

Hans Egede forlot Grønland 9. aug. 1736 og kom aldri tilbake. Men han
fortsatte uførtroddent i Danmark for Grønlands sak. Og da det ble opprettet
et seminarium for studenter som ville bli prester og gutter som ville bli
catecheter på Grønland ble Egede tilsatt som forstander. I 1740 ble han ti-
tulær biskop og i 1743 ble han tilbudt Trondhjem bispestol, men han fraba
seg æren og fortsatte sitt arbeid for Grønland. I 1747 tok han avskjed og
flyttet til Stubbekjøping prestegård på Falster, hvor han i 1758 døde hos
sin datter og svigersønn, sokneprest Alsbach.

Merkelig nok syslet Egede på sine gamle dager med tallrike eksperimen-
ter for å lage gull — og det med det vanlige resultat.

Det sies at Egedefamilien gjennomgående var preget av fattigdom og
strev for sin økonomiske eksistens og et levebrød. Og kom det noen penger
en gang iblant, var det bare på et flyktig besøk. Man mener at mange av
de i familien som skaffet seg stillinger på Gr.land gjorde dette av den
grunn, at dette var en økonomisk utvei som Egede-navnet skaffet dem
adgang til.

Egede ble begravet på Nicolai kirkegård i København ved sin hustrus
side 21. des. 1758. Man får det inntrykk, at hans nærmeste ikke vist noen
ærefrykt for hans minne. For da festetiden for gravstedet løp ut etter 20

år, meldte ingen seg til å fornye dette. Ikke en gang hans sønn, biskop til Grønland og professor Paul Egede. Og gravstenen på hans grav ble solgt ved offentlig auksjon. Men hans minne ble hedret med kirker, skulpturer, malerier og meget annet. Det ble ved hans død sagt: «En ære iblandt Christne, et Lys for Hedninger, Berømmelig i Norge, Roesverdigg i Danmark, Men udødeligg i Grønland. Thi en Stormand vaer han, det tør dristigg siges værdigg at nævnes sammen med sine berømmelige Landsmænd, snillets og Lunets Mester Ludvig Holberg og Søhelten Peter Tordenskiold, der med ham havde tilfælles, at deres Vugge stod i Norge medens Danmark høstede Fruktenne av deres Id og gemmer deres Støv.»

Jonas Gill — sokneprest til Høland — ble født 1. april 1738 på gården Gill i Oddersnes, hvor hans far var gårdbruker.

Bare 11 år gammel begynte han på Christiansands Katedralskole og gikk gjennom alle klassene der til han 1758 reiste til Københavns universitet, hvor han tok artium samme år. Nestfølgende år tok han «andeneksamen» og allerede i februar 1762 dristet han seg til å melde seg for det teologiske eksamensbord bare to år etter påbegynte studium. Han fikk den karakter som riktig nok var den dårligste som kunne gis, nemlig «Non contemnendus», men det må betegnes som en prestasjon i det hele tatt å kunne komme igjennom det teologiske studium på en slik rekordtid.

Det synes av flere grunner å være overveiende sannsynlig, at Gill søkte seg ansatt ved misjonen

på Grønland for å komme iallfall hurtigere frem til et embete. Hans eksamenskarakter var så dårlig som den kunne være, men den rakk til å få en ansettelse ved Grønlandsmisjonen. Og så snart den pliktige tjenestetid var over, reiste han tilbake. Hele hans opptreden viser seg fast og bestemt parret med et utpreget praktisk syn på saker og ting. Like etter avlagt embedseksamen finner vi ham som «Alumus» (disippel i kostskole) ved det Grønlandske seminar, og etter å ha lest grønlandsk i halvannet år

Jonas Gill.

ble han i 1765 av Kong Fredrik V tilsatt som «Misjonarius ordinatus» på Grønland.

Gill ble omtalt som en meget pen, sterk og robust mann. Noet «heftigg tilsinds, men hjertegod og såre retskaffen i tenkemåte og vandel».

Nettopp som følge av sin robuste karakter fikk han en av de mest utsatte misjonsposter som fantes på Grønland.

Da Gill begynte sin misjonsvirksomhet møtte han mange vanskeligheter og de innfødte han fikk med å gjøre var vanskelige å komme inn på. De ble simpelthen reddet for sin misjonær, når han med sitt temperament foreholdt dem om deres dype fordervelse.

Og de sa til ham: «Du bederver oss». Men han ga ikke opp — han ville fortsette arbeidet på egen hånd for å få erfaringer. Han la an på å undervise barn og ganske unge. Om de gamle sa han at de alle var tåpeligg og egensindigg.

I 1717 var hans pliktigg Grønlandstid utløpet, og da han i den siste tid hadde hatt fortredeliggheter av mere personlig art bestemte han seg for å reise hjem.

På grunn av vanskelige is- og værforhold lykkedes det ikke Gill å komme hjem i 1771 — skipet måtte gå til Godthåp for overvintring, men i 1772 kom han endelig hjem til København.

Like etter at han var kommet dit hevet han 200 rd. til nødvendig bruk og hadde enda tilgode av misjonen 597 rd — 1/2 lispund fett og 4 fv. ved. Altså saker og ting han hadde spart seg opp.

Foreløpig hadde Gill ikke noen grunn til å forhaste seg med å søke et embete, da han foruten sin eiendes kapital også nøt godt av de vanlige vartpenger.

Han bestemte seg for å ta seg en tur til Norge for å hilse på sin familie. Det skulle vise seg at denne reisen fikk en overordentlig stor betydning for ham. Det fortelles at han kom gående etter landevegen forbi Tveit prestegård. Så ba han en gutt om å gå opp på prestegården og forespørre om en embetsbror kunne få låne skyss. Budet kom tilbake med den beskjed, at når det var en prest, skulle han komme opp til prestegården. Han så gjorde, og da prestefruen hørte at han var ungar, spurte hun ham om han ikke trengte «en husholderske» når han nå snart fikk en soknekall. Og det gikk slik at han alt i 1773 ble sokneprest til Nes i Hallingdal.

I sin bibel skrev Gill at han 3. mars 1774 ble «copulert med jomfru Rebekka Dorthea Pettersen» på Tvedt prestegård ved Christiansand.

Fru Gill ble beskrevet som en ren skjønnet, blid og god og hun skulle

ha hatt en særlig beroligende innflytelse på sin undertiden meget heftige prestemann. Og hun skal ha avbøtet mange uværsbyger.

Madame Gill fikk god bruk for sine evner som god husmor, for det kom mange barn i familien Gill

De første syv barn kom til verden oppe i Nes i Hallingdal, og da Gill kom til Høland i 1783 kom det syv barn til verden der også.

Opprinnelig het Høland prestegård «Muleberg, og det var først da gården Løken ble lagt til at prestegården skiftet navn.

Høland prestegård har alltid vært en stor og god gård. Den gang Gill kom dit i 1783 var bygningene nokså forfalne. Om dette begynte Gill straks en langvarig strid med sin menighet, da han mente ikke å ha fått tilstrekkelig åbot for husene. Og han påstod særlig å få hovedbygningen satt i en bedre stand enn åbotsforretningen hadde forutsatt. Gill drev dette igjennom. Det var Gill som la ut husmannsplassen Løkeberg, som siden viste seg å ha den beste jorden av husmannsplassene.

Det er noe rart idag å høre hvordan prestegården var på Gills tid. Det hørte hele 17 husmannsplasser til prestegården, og ved folketellingen i 1865 bodde hele 140 personer fordelt på 24 familier på prestegårdens forskjellige bruk. Gill tok seg meget godt av sine husmenn og skaffet orden i deres rettigheter. Men nettopp som følge av dette arbeide kom han i konflikt med forskjellige innen menigheten.

Mange motarbeidet presten med Hans Eriksen Østby i spissen. Men han fikk også mange med seg og dette partiet ble ledet av oberst Chr. Heyerdahl på Fosser gård.

Gill omtales som en meget nøyaktig embetsmann, og kirkens bøker og protokoller ble i motsetning til hva tidligere ofte hadde vært tilfelle, ført med korrekt orden.

I Gills tid ble beboerne på omkring Krok oppskremte av noe «spøkeri». Det larmet og romsterte rundt omkring i husene. Gill hadde ikke noen større tro på dette og mente det måtte være skøyestreker som lå bak. Han reiste dit ut og hadde til og med selve sorenskriveren med seg. Men de fant ikke noe ut av det, enda det både ramlet og skramlet mens de var der.

Men Hans Østby fant løsningen på spøkeriet, det var noen unger på gården som mente at husbondsfolket ikke tok seg nok av dem og derfor satte dette spøkeriet igang.

Det var et stort hus hos Gill på prestegården. Så sent som i 1801 bodde enda 7 av barna hjemme, men det ble allikevel holdt 5 tjenestepiker og 4 gårdsgutter.

En av døtrene ble gift med Lars Lie på Mellem-Rakstad. Han oppgis som fullmektig hos sorenskriver Pettersen. Og på Sandem ble en annen av døtrene gift med Hågen Heyerdahl, løytnant ved infanteriet, senere oberstløytnant (død 1851).

Det fortelles meget pussig, at da løytnant Heyerdahl innfant seg i Høland prestegård for å frembære sitt frieri hos sin elskede Oline Elisabeths foreldre, buldret Gill ut: «Hva vil han med den gås, far —? Hun kan skam ikke koke grøt engang.»

Men dette var nok spøk, for det var Oline Elisabeth som stod hans hjerte nærmest av barna. Og det viste seg snart at Oline Elisabeth ble en særdeles flink og dyktig husmor.

Men først på året 1801 døde madame Gill, og dette gikk så hårdt inn på Gill at han etter noen år søkte avskjed som han fikk i 1805. Han fikk 350 rd. i pensjon og flyttet til Nordre Nadheim til sin datter og svigersønn, løytnant Heyerdahl, og hos disse døde han 23. jan. 1807. Han ble begravet ved siden av sin hustru på Løken gamle kirkegård.

Allerede dagen etter begravelsen tok skiftet etter ham til under ledelse av prost Stenersen. Boets formue ble hele 7 720 rd, hvilket den gang ble ansett som en meget betydelig formue. Det er interessant å se hvordan et slikt bo ble avsluttet den gang.

Prost Stenersen for liktalen 30 rd. Klokkeren ved begravelsen 3 rd. Skoleholderne hver 1 rd. Graver og Ringer hver 2 rd. 1 mk. To jomfruer for hjelp 6 rd. Løytnant Heyerdahl for logi for sin svigerfar i 10 mnd. 146 rd. 2 mrk. og 16 skill.

Sønnes arveposter ble 397 rd 3 mrk. 18 sk. Døtrens 148 rd. 3 mrk. 21 sk. Begravelse og auksjonsomkostninger 262 rd. 9 sk.

Det lever mange etterkommere etter Jonas Gill både i Høland og Oslo.

Ole Pedersen Lange, sokneprest til Urskog, var født i 1703 i Hillerød nordvest for København som sønn av slottspresten for Fredriksborg. Etter å ha lest med sin far ble han innskrevet som elev ved Christiania Katedral-skole, da hans far imidlertid var blitt stiftsprost i Christiania. Herfra reiste han i 1720 til København og tok der dette år artium. Like etter døde hans far stiftsprosten, og da han ikke hadde midler til å ta fatt på studiene, søkte han tilbake til Norge, hvor han skaffet seg underhold som huslærer frem til 1724. Han hadde imidlertid brukt sin huslærertid meget godt, slik at han ved tilbakekomst til København i 1724 tok både «andeneksamen» og like etter teologisk embedseksamen med meget god karakter.

Da det i 1728 ble bestemt, at det skulle sendes 2 prester til Grønland for

*«Jeg sprak af Sorg og Suk, da den sjette Monarken udj Nord var død
at ey forgiette hans dyd, jeg ringte om hvor med han tiende Gud
og gjorde lykkelig sitt Folck, skjønt han gik ud.
Men da Kong Friederich den femte havde fyldet sit fem gang femte aar.
Han Viesdom selv har hyldet, da fick jeg Maal igjen
at kalde Blakier Folck til Guds Ord
derved vet at kiende Naadens Tolck.»*

Ingen av disse kirkeklokker er lenger i sine kirker. Når de er blitt tatt ned og støpt om er ikke godt å fastslå. Men det ligger nær å tenke at dette ble gjort i forbindelse med rivningen av de gamle kirker. For Urskogs vedkommende er det mulig at året for omstøpningen er 1881, da dette årstall står på Urskogs største klokke, som forøvrig har følgende inskripsjon:

*Fra tårnet vide kaller min klang
menneskets børn til kirkegang
Her bringes dem trøst fra verdens nød,
Her ringes dem ind til hvilen sød.*

Den neststørste klokke er utstyrt med følgende inskripsjon:

*Klokken klang til graven trang
at vi berud, hjelp da o Gud
vor sjel maa blive Iesu Brud.*

Og på den minste klokke i Urskog kirke står det en inskripsjon på latin som er litt vanskelig å tyde. Det ser mest ut som den er tilegnet en biskop.

For Blaker kirkes vedkommende kan ikke tidfestes noe årstall, men den store klokken som veier 390 kg., har følgende inskripsjon:

*Gloria
Tonene deroppe i gry og kveld
Røre selv hjertet saa haardt som Fjeld.*

Og på den minste klokken i Blaker, som veier 190 kg og er støpt hos klokkestøperiet Nauen ved Tønsberg:

*Gloria
Kling no klokka
Ring og lokka*

Lange var en meget vel studert mann. Man kjenner en hel del latinske dikt fra hans hånd om Grønland og om Hans Egede og disse dikt er undertegnet med:

Olav Lange, pastore
Urskoviense, diæsescos
Agershusiæ in Norwegia.

Omkring 1740 ble han anklaget for drikk og for å skjelle ut folk. Og da særlig ungdommen. Det ble prosterett av det — men denne ble opphevet av Kongen før det falt dom i saken.

Men betingelsen for et samarbeide med menigheten var borte og alt i 1750 entlediges han i nåde med 150 rd. i pensjon. Han var da bare 47 år gammel. Ved fratredelsen flyttet han til Sørum, hvor han kjøpte «den halve gaard» Borgen, og der drev han som gårdbruker. Men samtidig hjalp han soknepresten i Sørum, der var noe svakelig. (Peter Hansen Abelsted d. 1757).

Lange var blitt en velstående mann. På sin gård i Sørum hadde han 4 hester, 20 «horncreaturer», 18 sauer, 5 sviin samt en «Fæ-hund med Halse-Baand og Lænke».

Når man leser fortegnelsen over booppgjør fra denne tid, stusser man uvilkårlig over den vanlige beskjedenhet hva angår linnen og klær. Av duker og laken og liknende er det som regel ganske få. Men etter Lange var det ikke mindre enn 64 duker og flere store dragkister fulle av linnen og tøy.

I hans studerkammer er det oppgitt blant meget annet ikke mindre enn 7 bokreoler. For vinduene hang det «grønne gardiner» og studerkammeret ble oppvarmet av en «Kakkelovn med Jerntud og havde tillige dreyede Fødder».

Lange døde på sin gård i Sørum 14/10 1766. Boet ble gjort opp med godt og vel 9000 rd.

Peder Egede, sokneprest i Fet, kom også fra Grønlandsmisjonen. Han ble født 9. mai 1722 i Senja som sønn av res. kapellan Jens Povelsen Egede som var bror av den store Grønlandsapostel Hans Egede.

Men denne Peder Egede var på to måter i familie med Hans Egede, idet denne var hans kjodelige onkel, men dessuten var han fetter til Peders mor (født Hind). Han mistet allerede 8 år gammel sin far, og fra da av kom han til sokneprest Burchard i Kvefjord, som tok seg av guttens videre informasjon.

Etter en tid å ha været elev av Trondhjems katedralskole tok han artium i København 1742, og det kan noteres at han som præceptor valgte selvste professor Ludvig Holberg.

I København kom han til å bo hos sin onkel Hans Egede, og etter å ha tatt teologisk embedseksamen med beste karakter ble han 18. juni 1749 av Kongen utnevnt til «missjonarius ordinatus i Jacobs Hafn udi vaart Land Grønland». At Peder Egede kom til Grønland var nesten opplagt med det slektskap han hadde til Egedefamilien. De første år derborte arbeidet han sammen med sin fetter Paul Egede.

Hans helse var ikke god, og da han i 1752 ble helt ussel av Skiørbug kunne han lang tid «ikke røre sig uden Hielp af Stock».

Det fortelles mangt fra Peder Egedes Grønlandstid.

På grunn av «Handelscompagniets Karrighed og Misjonskassens Fattigdom» ble de avdøde døpte grønlandere på eskimovis sydd inn i skinn og dekket med stein, hvilket kunne medføre at de begravde kunne bli mishandlet av hunder og rever. Peder Egede ville ha de avdøde i vanlige kister av tre, men både misjonskollegiet og handelskompaniet stilte seg helt uvillige til en slik ordning av den grunn at dette «med Tiiden vilde bliffe en kiendelig Utgift».

Da besluttet Peder Egede selv å bekoste disse kister. Egede omtales som en særdeles samvittighetsfull misjonær. Men etter 8 års tjeneste gikk han på grunn av sviktende helbred tilbake til København, hvor han oppholdt seg inntil videre. Han gikk tjensteledig i hele 3½ år og søkte det ene embede etter det andre — men bare i Norge.

I 1751 reiste han til sin fetter, presten Bloch i Tinn, og det viste seg siden at dette besøk fikk en stor betydning for ham.

I 1759 var han tilbake i København, og der fikk han rede på at Fet soknekall i N. Romerike var blitt ledig. Biskop Nannestad oppgir embedets inntekter til 400 rd., og han betegner det som «et magelig Kald».

Det meldte seg 12 ansøkere til embedet, og biskopen innstilte sokneprest Winsnes i Råde til å få det. Men hvordan det var eller ikke så ble det tatt mere hensyn til herr Peders anførsel om at det «allerede er 17 aar siden jeg blef engagert veed dend Grøndlandske Misjon».

I alle fall ble han utnevnt til sokneprest i Fet 19. april 1760. Men innen han tiltrådte sitt nye embete, reiste han en tur til Tinn, hvor han 15 aug. 1760 ble «copuleret» (ekteviet) med enkemadame Maria Moltzau uten forutgående trolovelse. Hans hustru hadde tidligere vært gift med Peder Egedes fetter, Paul Moltzau, som var i handelens tjeneste på Grønland i 14 år.

Denne Paul Moltzau var i parentes bemerket sønn av sokneprest Joachim Moltzau, som var gift med eldste søster av Hans Egede (Kirsten 1685—1748). Det er således ganske påfaldende hvordan familien Egede ble innfiltret i mange familier og forhold som gjelder Grønland.

Maria Moltzau hadde 2 sønner i sitt ekteskap med kjøpmann Moltzau. Og disse sine sønner hadde hun med seg til Fet, hvor herr Peder ble en god og oppofrende stefar for dem.

Vi skal senere komme tilbake til den yngste av disse gutter. Han hadde ikke så godt for å klare seg, og det er iallfall sikkert at han skaffet sine foreldre stadige bekymringer. Tilslutt endte han som klokker i Urskog. Peder Egede var barnløs i sitt ekteskap med Maria Moltzau. Han var meget avholdt av sin menighet. Han var en mann med mange interesser. Således var det han som bygget den store herskapelige prestegård i Fet — den som ble revet ned i 1900. Han ble en velstående mann. Da det var auksjon i Høland i 1783 etter prostens Hans Eeg, kjøpte Egede en hel del der, blant annet ikke så lite sølvtøy. Han døde 2. juli 1789 og ligger begravet på Fet kirkegård.

Etter herr Peders død flyttet enkefru Maria til sin eldste sønn, Hans Christian Egede, som var kapellan i Nes på Romerike. Siden ble han sokneprest i Hurdal, og der døde fru Maria i 1805 over 90 år gammel.

Christian Fredrik Fleischer, sokneprest til Sørumsund, var født 5. sept. 1781 i Sogndal som eldste sønn av sorenskriver Michael Fleischer og hustru Catharina Castberg. 13 år gammel kom han til Bergen katedralskole, og etter 3 års skole dro han derfra til København og fikk sin artium i 1797. Han slo inn på det teologiske studium og fikk allerede 29/7 1800 sin teologiske embedseksamen — riktignok bare «non contemnendus», altså den aller dårligste. Men så hadde han heller ikke fylt 19 år enda, så han må iallfall betegnes som en meget ungdommelig prestemann.

Christian Fredrik Fleischer.

Hverken alder eller karakter ga ham noe håp om et embete.

Derfor reiste han hjem til sin far i Sogndal, hvor han gikk igang med en skole for «ditioneredes» barn, en slags privatskole for sine brødre og formentlig også for andre. I allfall drev han denne skolevirksomhet i 5 år.

I 1804 giftet han seg, tross han var uten embete, så denne lærervirksomheten må nødvendigvis ha kastet noe av seg. Men meget kan det ikke ha vært. Og hele hans liv ble preget av fattigdom og vanskeligheter på mange områder.

Han søkte om å bli misjonsprest på Grønland, men det var slettes ikke så liketil for en ung mann med familie å komme inn, da en slik stilling krevet en inngående opplæring i det vanskelige grønlandske språk. Det fremgikk meget sterkt av hans søknad, at han var helt blottet for eksistensmidler. I sin søknad skriver han blant annet, at når han hadde så dårlig karakter til sin embedseksamen skyldtes dette, at han «hastigst mulig» på grunn av farens dårlige kår måttet fullende sitt «academiske Cursus». Men misjonskollegiet ville ikke innstille ham til noen misjonspost.

Det var nærmest hans svigerfar, pensjonert «captaine ved de Nationale» Hans Knagenhielm Heiberg som ved et tilfeldig besøk i København i 1805 sendte inn en søknad på sin svigersønns vegne. Heiberg fremholdt meget sterkt hvor beskjedne og nøysomme svigersønnen var og, tilføyet han, min svigersønn er villig til å renonsere på de med almusposten vanlige stipendier. Især dette siste hjalp, og 28. febr. 1806 ble han ordinert som «misjonær og seminararius ved det Grønlandske Seminarium».

Kommet til Grønland levet han der sammen med sine et stille og fredelig liv preget av den aller største nøysomhet, men han kom godt overens med sine omgivelser og med befolkningen der borte.

Men da krigen med Sverige tok til, hadde dette tilfølge at forbindelsen med København opphørte, og etter hvert som forrådene på Grønland slapp opp, tross skarpere og skarpere rasjonering, førte dette til direkte sult. De hadde ingen ting å kjøpe for, idet de innfødte ikke ville ha danske penger som de ingen anvendelse hadde for.

Fleischer måtte tigge de innfødte etter selkjøtt for å livnære seg, og han måtte fiske så godt han formådde til livets opphold.

I 1811 ble det bestemt at alle misjonærer skulle dra hjem, men for Fleischers vedkommende ble hjemreisen utsatt til 1812 «for ved en Reise til det første det bedste Land, at redde sig fra Hungersdøden».

Og hjemreisen skulle bli dramatisk nok. Etter å ha rast rundt i en sam-

menhengende storm i det nordlige Atlanterhav i hele fire uker, drev de i land ved Leith i Skottland. Her ble de liggende i fem uker. Det lyktes Fleischer på et eller annet vis å få lånt 48 pund, slik at familien kunne skaffe seg europeiske klær, idet de på eskimovis bare hadde skinnklær.

Endelig kom de avsted igjen for å forsøke å komme frem til København. Men storm og uvær tvang dem atter til å søke nødhavn — denne gang ved Kristiansand i Norge. Her nedkom fru Fleischer med sitt femte barn, og her fikk Fleischer lånt hele 800 rd. av det grønlandske kompanis komisjonær, konsul Isaachsen. Endelig etter 9 ukers seiling kom han til Bergen. Foreløpig var det ikke å tenke på å få noe embete. Men av Kongen fikk han en «gratificasjon» på 300 rd. Disse kunne bare heves i København, og dit kunne han ikke komme. For om mulig å få ordnet dette pensjonsspørsmål reiste han en bekostelig tur til Christiania i 1814 og fikk ved «særdeles Naade» beløpet utbetalt ved Christian Frederik. Kanskje det var navnet som hjalp.

Imidlertid hadde han søkt Bjelland soknekall. Stillingen for Fleischer var nå blitt så økonomisk fortvilet at han skriver «at han maae hvor tungt det er modtage en Smule her og en Smule der, for at undgaae at see mine Børn omkomme».

Han søkte om et midlertidig gratiale på 300 rd., og dette ble anbefalt av biskop Bech og professor Sverdrup, men statsrådet avslo det innvilget og uttalte at et slikt gratiale burde betales av den norske regjering, hvis den finner det passende. Dette avslag, preget av unionsoppløsningen, var undertegnet av Treschow.

Mens denne søknad ble behandlet, fikk han, selv om han var innstillet som nr. 2, virkelig Bjelland soknekall. Det stod i hans innstilling at han heller burde søke seg et embete i Danmark. Men at han fikk Bjelland, kan han utvilsomt takke Christian Frederik for.

Det varte en god tid før han fikk utnevnelsen — det var jo krig — og det varte ennå mer til han kom til Bjelland. Det var først i august 1815, og der ble han i 13 år. I 1828 ble han sokneprest i Luster og 1834 i Kragerø, for endelig 11. sept. 1839 å bli sokneprest i Sørums og Frogner. Fleischer var sterkt nedbrutt av sykdom da han kom til Sørums. Svakhelset hadde han alltid vært. Og han led meget ondt på Grønland — således forfrøs han en gang både hender og føtter på en reise.

Han var prest i Sørums i ni år, men det fortelles at han forrettet i kirken bare en, mulig to ganger. Han døde i 1848, og hans grav finnes på Sørums kirkegård, dekket av en stor jernplate. Fleischer var den siste norske

embetsmann, som hadde tjenestgjort på Grønland i den tid Norge var forenet med Danmark. Sørum har forsåvidt hatt 2 prester fra Grønlands-tjenesten, idet Ole Lange, tidl. prest i Urskog, hjalp presten Abelsted fra omkring 1750 og vel mulig til Abelsteds død i 1757.

Johan Fredrik Moltzau, klokker i Urskog, var født på Grønland 8. sept. 1752 som sønn av kompaniets kjøpmann Paul Jocumsen Moltzau og hustru Else Amble. Denne kjøpmann Paul Moltzau var sønn av soknepresten Jochum Friedrich Moltzau, som var gift med Hans Egedes eldste søster Kirsten Else Amble f. 1715 på Midt Amble i Sogn. Hun ble enke i 1754 og kom som sådan til sin svoger, sokneprest Bloch i Tinn. Her ble hun i 1760 gift med Peder Egede like etter at han var blitt utnevnt til prest i Fet.

Johan Frdr. Moltzau var bare to år gammel da faren døde og 8 år gammel da han og hans eldre bror kom til Fet prestegård. Pleiefaren, Feder Egede ga begge guttene undervisning i alm. skolefag. Den eldste kom til Helsingør skole, men Johan Fredrik forble hjemme i Fet, da han ikke hadde evner til å studere. Foreldrene har vel ikke riktig visst hva de skulle sette gutten til. Men da han var av Egedefamilien syntes det som det ble løsningen å få ham inn i handelen på Grønland.

Det var utvilsomt ved Hans Egedes innflytelse at Johan Fredrik Moltzau i 1741 av Jacob Sewerin (Grønlands patron) ble tatt i Grønlands-Monopolets tjeneste.

Det er mulig at han begynte derborte som kateket-elev, men da han ikke dudde til slik tjeneste, ble han overført til handelsvirksomheten.

I 1773 finner vi ham som underassistent ved Ritenbenk, og det var heldig for ham å komme dit, hvor hans fetter Peder Hind var «ober-assistent». Men det gikk ikke bra, for alt i 1774 fikk Peder Hind avskjed som bestyrer ved handelen. Det knep nok med kunnskaper, men dette tiltross ble Johan Frderik i 1776 «virkelig handelsassistent». Denne herligheten varte ikke lenge, for i 1778 ble han degradert til hvalgangerassistent. Her kom han under den kjente og meget myndige kjøpmann Dalager sammen med kjøpmannens voksne sønner, som var øvede hvalfangere. Der kom han snart tilkort, og Dalager sendte rapporter hjem, og i disse karakteriserte han Johan Frederik som «Høyst uduelig og naragtig». Ved handelens nyordning i 1782 bestemte direksjonen rett og slett at Johan Fredrik skulle sendes hjem. Og det ble gjort.

Hjemkommen til København søkte han gjentagende ganger om å få komme tilbake til Grønland i tjeneste ved handelskompaniet. Men da

dette ikke lyktes, søkte han om å komme tilbake som «catechete udi Grønland». Heller ikke dette førte frem, og da alle håp var ute, dro han like godt hjem til Fet prestegård. Her gikk han i flere år uten å kunne finne noe passende arbeide. Presten Peder Egede og hustru opprettet i 1788 et gjensidig testamente gående ut på bl. a. at den lengstlevende skulle ta seg av og understøtte Johan Fredrik. Omsider lyktes det denne — dog neppe i stefarens levetid, men rimelig på hans navns autoritet — å oppnå «employ». Han ble nemlig klokker i Urskog, og 15. okt. 1794 ble han gift med Åse Olsdatter. I mantallet for 1. febr. 1801 står det under Urskog Prestegård bl. a.:

Linderud Johan Fredrik Moltzau, Husbonde 49 år, klokker
Aase Olsdatter, kone
Paul Moltzau, Friedrich Moltzau 5, Peder Egede Moltzau,
deres børn.

I kirkeboken for Urskog finnes anført:

Forsanger Johan Fredrik Moltzau 72 år, født på Grønland, død 4. jan. og begravet 15. jan. 1825.

Det synes å fremgå at Moltzau har hatt det nokså smått, bl. a. har de ikke hatt tjenestefolk. Noe særlig å berette om klokkeren vites ikke.

Skisporten på Romerike

En altfor glemt del av bygdehistorien

Av HELGE REFSUM

Det er kjent at skiene, skiidretten, jakten på ski og den militære skiløpning har spilt en viss rolle i de fleste bygder på Romerike. Detaljene som bekrefter dette er mange. Men det er likevel vanskelig å sette sammen de små mosaikkbitene til et helhetsbilde. Det vil koste mye arbeid, men burde være en kjærkommen oppgave for en ung etnolog eller historiker. Det haster i høy grad med å samle det mangeskiftende materiale om ski, skiidrett m.v., for minnene om og sakene fra den gamle skikultur svinner fort i våre dager, særlig i avanserte og industrialiserte bygder.

I en noe annen stilling står de mange småtrekk vi kan følge langt tilbake i tiden, det som finnes i arkiver og bøker.

Fridtjof Nansen var svært interessert for å få fram det som måtte finnes om den gamle skikultur i alle våre bygder. Han var både stor skiløper og en foregangsmann som skihistoriker.

Det er den gamle norske skikultur fra de mange bygdelag hele landet over som var det varige og faste grunnfeste for fornyelsen av skiidretten i Norge.

Den moderne og teknisk progressive skikultur er en samnorsk, ja i mangt en samnordisk bragd. Vi har her for oss et historisk utviklingsforløp avhengig av utrolig mange faktorer. Med i årsakskjeden kommer de geofysiske forhold i landet, økonomiske ressurser, de skiftende bygdemiljøer, fritid og fremgang i velstand, helsevett og sosial forståelse, moderne teknikk og oppfinnsomhet, og kanskje ikke minst kloke tiltak fra enkeltpersoner og institusjoner.

Når det gjelder skihistorien på Romerike kan vi begynne med å nevne Wergelandsbrødrene fra Eidsvoll.

Skientusiasten, patrioten og filantropen generalmajor Joseph Frantz Oscar Wergeland var den første som skrev mer utførlig om skiløpning i vårt land.¹⁾

Oscar Wergeland var født i Kristiansand 17. november 1815, men blir i en byavis der nevnt som østlendingen som stiftet verdens eldste skiklubb.²⁾

Man har kanskje lov til å regne ham som eidsvolling og romeriking, for han kom til Eidsvoll i 1817, men han var da vestegde av fødsel. I motsetning til broren, dikteren Henrik Wergeland, som talte østlandsk med sørlandsk tonelag, var generalen østlending i sitt språkbruk. Hans bok om skiløpningen er meget morsom og stimulerende lesning. Men han maler nok forfallet av ski-idretten svartere enn det var.

De militære autoriteter mente da at minst halvparten av de norske soldater var brukbare skiløpere i felt.

General Wergeland har trolig brukt sterke ord for å få kraft i agitasjonen. Han går inn m.a. for at folk bør ta i bruk den skitypen han som andre militære mente var den beste og fremtidens ski, «langski og andor», «østerdalskiene», «den sentralnordiske ski», som den og blir kalt. Før man fikk skismurningene bydde denne skitypen på mange fordeler i mange slags føre og lende. «Skin kledd stuttski» og lang «styreski», «langski» og «annur» eller «ønner» brukte flere av jegerne på storgårdene på Romerike.

Skitypen var etter professor Nils Lid og forstkandidat Einar Stoltenberg likevel en mer sjelden skitype over alt, måhende tilmed i de fleste bygder der den ble mest brukt. Den var nemlig en meget kostbar skitype, en spialski som krevde mer sjeldfått virke av tre og skinn. Skitypen var siden gammelt i bruk på Romerike der det fantes mange forskjellige skityper, alt etter lendet, bruksformålet, snøtypene og tilgangen på skiemner og på bindings- og skistavtilfang. I høy grad kom skimakerens kunnskap og håndlag og miljø til å veie mye i bygdene. Båtbyggerne var gjerne duglige skimakere.

Byguttene fra Farsund, sosiologen og folkelivsgranskeren, senere soknepresten i Eidsvoll, Eilert Lund Sundt, som også var en talsmann for friluftsliv og idrett, skrev om en annen av general Wergelands bøker i «Folkevennen», XII årgang 1863, se s. 144. Boken har tittelen «Skiløber-Exercitie efter Nutidens Stridsmåde. Skytterlag og Skoler tilegnet af O. Wergeland, Oberstløjtnant. Christiansand 1863. Pris 8 Skilling. 30 Sider.»

Sundt skriver:

«Denne Bog er ikke til at læse uden for Folk som forstaa sig paa eller skulde lære Soldater-Exercitie; det er en komplet militær Bog. Men det kan fornøie En og Hver at se den — som et Sagkundskabens Bidrag til at fremme en Folkesag, som i den sidste Tid er kommet op og har vundet saa mange Venner og vakt saa megen Glæde, den Sag at øve allehaande mandige Idrætter, og som vi mindes om hvær Gang vi høre Turnforeninger og Skytterlag nævne eller læse om Skiløbermøder omkring i Bygderne. Disse

sidste Møder vil denne Bog opmuntre, ved at vise at Skiens gamle Idræt endnu kan passes ind i den allernyeste Krigskunst.

Saadanne smaa Bøger have ofte ondt for at blive utbredte, Prisen er ikke nogen Hindring; men formedelst sin Smaahed stikker de ikke i Øinene i Bogladerne, og Boghandlerne pleie ikke heller tage sig saa meget af dem som af de store. Derfor skulde Bestyrelser for Almuebibliotheker (i Bygder hvor der er Sne om Vinteren og driftige Underofficerer og raske Soldater) sætte denne billige Bog paa Listen over, hvad de hernæst ville have bestilt hos Boghandleren.»

I 1865 ordnet Sundt det første skirenn for barn i Oslo i Bolteløkkbakken. Sundt var meget opptatt av idretten som helse- og rekreasjonsmiddel.

Han var ellers som folkevenn og som liberaler og vesteuropeisk orientert fredsvenn. Men i denne tiden da han skrev om Wergelands lille bok, var Sundt blitt redd for den ekspansjonsfare som de to stormakter Russland og Tyskland kunne bli for Norden.

General Wergelands bror, dikteren Henrik Wergeland gikk også på ski. Han skriver fra Eidsvoll 1. februar 1829 til sin gode venn, brukseieren Engebregt Hald, fra Barbo gård ved Arendal, for Hald er da i Kristiania: «Det er lettere for dig paa godt føre at glide herop, end for mig. Du er spontaneus, tui compos og hvad skal jeg kalde dig for at uttrykke din Rigdom — Aandens Rigdom, Guld eller, bedre, Aandekreds-Frihed — være sin egen Herre. Jeg har meget at tale med dig om, Planer, store og smukke etc. God Fornøielse i Markedet. — Jeg sidder hjemme, løber på Skie om Morgenen, læser Hebr. (hebraisk) om Fædgen (formiddagen), Græsk om Eftmdg, (ettermiddagen), Dogmatik om Quelden og seenquelds (senkvelds) skriver jeg (rigtignok lidt om Dagen ogsaa) paa et Opus, som gjør mig Hovedet broget af Tanker og Planer for at faa Forlægger. Din Svogers Boghandling er den eneste næsten som jeg med Anstændighed kunde contrahere med om et Værk jeg har anstrengt mig for.»³⁾

Verket Henrik Wergeland skrev på da var etter Carl Nærup sannsynligvis «Skabelsen, Mennesket og Messias.»

Brukseier Hald var trolig selv skiløper. Arendal var den gangen en av de prominente byer i Norge. En vestvendt by var det, som fikk sine impulser ikke bare fra Danmark og Tyskland. Forbindelsen med Vest-Europa hadde formet en kultivert overklasse med sans for bøker, kunst og friluftsliv. Byen får endog lovord av Welhaven i «Norges Dæmring» — «her har dog Tanken et Slags Takt, en Længsel», skriver han om Arendal.

De to Wergelandsbrødrene gikk på ski. Det tyder vel på at det på den

tiden må ha funnes skimiljøer på Romerike. Personer og miljøer vi vet lite om dessverre, før alle svar på spørrelistene om ski er sendt inn.

I våre brede opplandsbygder har det nok støtt vært flere folk som i sitt yrke har måttet nytte ski, f. eks. jegere, fuglefangere, innsjøfiskere, og ikke minst skogsfolk. Storbønderne trengte ski til jakt, tidkort, høyhenting fra «engjerlyur» (utløer), skogstilsyn og snørekjøring og til skiaking eller skikjøring, som det gjerne het når jegerhesten ble brukt i «skåkbeite av haseltre» eller tømmer av lær.

De mange barneleker på ski som f. eks. «kringrenn», «stavkast», «ringstikking» m. fl. vitner om at mange barn hadde ski i alle fall i somme bygder på Romerike.

Ellers var det ikke sjelden at bonden på storgårdene om han var veide- mann, gjerne sørget for at «bestemann» som jeger av husmennene hadde godt jaktgevær og godt skiutstyr, og barna hans med. De skulle da i sin tid være jaktfølge for gardguttene.

Av meget stor verdi for skigranskningen idag er skedsmosokningen, maleren Andreas Blochs omhyggelige og teknisk for seg gjorde tegninger av gamle og nye skityper i fagverk, tidsskrifter og i «Korsaren».

Skigranskere som Nils Lid, dr. Carl Luther og major Artur Zettersten regnet disse tegningene av Bloch mellom de viktigste aktstykker vi har til vår skihistorie.⁴⁾

Forfatteren Asbjørn Dørumsgard, formannen i Romerike Historielag, har på sitt velklingende, malmlulle og rike Romeriksmål skrevet det fortellende og motivrike dikt «*Dei gamle skiene*». Diktet handler om den gamle manns siste skitur og beretter med varnæm naturkjensle og vennlig humor om gubbens tanker og vansker på siste skiferden. En minnes direkte om at gubbeskirennene går langt tilbake i tiden på Romerike.

Det er god grunn til å gjengi dette dikt i årboka. For vi har siden Bernt Lunds «Trysil-Knut» ikke noen overflod av gode skidikt, merkelig nok i skilandet fremfor alle.

Den gamle bonde og jeger er grepet av den nesten magiske makt i snøen, i vinterlandskapet, i ungdomsminnene og i skiene.⁵⁾

Feiringen, dikteren og byggmesteren Axel Bjørnstad har i sine bøker «Mot dag» (1918), «Heggligutten» (1920), og «Hematt» skildret flere skiturer.

Lensmann Øivin Ribsskogs bøker «Rovdyrjegere på Romerike» (1953) og «Finnene kring Mangensjøen» (1958) inneholder mye givende stoff om bruk av ski på jakt og flere interessante passasir om jegere som er skiløpere.

Ørsjingen Einar O. Halvorsruds bok «Langt inne på skogen» (Oslo 1959) forteller og trekk om ski og bruk av ski på Østre Romerike.

På Ski-museet i Oslo er de fleste av de skitypene som ble brukt i Romeriksbygdene representert.

Opplysninger om disse skiene kan en finne i katalogene, og i gavelistene i årbøkene for «Foreningen til Ski-Idrettens Fremme» fra 1930-årene og til dags dato. I 1930-årene samlet skigranskingsnevnden særlig gjennom lensmenn og lensmannsbetjenter og politifolk flere ski enn det var samlet før. Men man fikk ofte høre at det nå var i siste liten det ble samlet.

I Skiforeningens årbøker er det også mange artikler og notiser som gir gode opplysninger om trekk av skikulturen også på Romerike. En del oppsett om emnet kan en finne i lokalavisene for Akershus fylke.

Skiforskere som professor, dr. philos. Nils Lid, lektor Jakob Vaage, major Lars Kiærland, forstkandidat Einar Stoltenberg og flere har gitt gode historiske opplysninger om skiene på Romerike, om verktøy, arbeidsteknikk, råemner til ski og utstyr og språkbruket i målførene. Romerike har som Oslos nære oppland betydd mye som skiområde og leverandør av ski til byen. Og det er faguttrykkene fra Østlandet — for det meste Romerike — som blir brukt i Oslo bymål, når det gjelder ski og skiutstyr.

I «Heimen. Tidsskrift for Landslaget for Bygde- og Byhistorie» B. X. 1955—1957, side 253—258, finnes et stykke om «Trekk fra Skihistorien på Romerike» og likeså i festskriftet «Romerikslaget i Oslo 40 år» (1953) s. 211—216. I en artikkel «Skihistorie og Skisamling» i årboken til «Sirdalsutvalget. Utvalget til Fremme av Skisport og Friluftsliv i Øvre Sirdal» (1959) s. 28—39, er det flere opplysninger om ski og skiutstyr fra Romerike og m. a. en spørreliste til hjelp for granskere av lokal skihistorie.

I disse tre artiklene er det og nokså utførlige litteraturhenvisninger som den lokale skigransker kan ha nytte av. Den svenske skigransker, major Artur Zettersten har i mange artikler i «På Skidor» og i det svenske Skimuseums kataloger skrevet om ski fra Romerike, særlig om de gamle «skaufinnski».

Nesbuen, rektor Erling Østerud har i en artikkel i verket «Norske Skiløpere, Østlandet» vært inne på de hemninger og hindringer armoden, de harde dagsverk og liten fritid og puritanske fordommer nok før kan ha vært mot skiløpingen som den drives i våre dager. Derfor vil det ha stor interesse å få greie på hvem som var forkjempere for skiidretten i bygd og by, og hvem som organiserte de første skirenn og hvor. Skimakere og oppfinnelser vet vi og alt for lite om.

Hele Norge frasett ganske få bygder er skiidrettens vugge og hjemland, enda om vi ved jubiléer med god grunn gjerne drar frem minnet om læremestrene fra Morgedal i Telemark. Morgedal har da også sin gode lokale skihistoriker i Torjus Loupedalen, det har dessverre ikke andre bygdelag hatt. Særlig er det et savn at det er skrevet så lite om skiene og den gamle skikultur i Trøndelag, i Nord-Norge og i Øst-Norge med.

Når det store lokalhistoriske materiale en gang er samlet inn, burde det være en oppgave å få en stor norsk skihistorie, gjerne på engelsk.⁶⁾

For som formannen i Norges Skiforbund, hoffsjef Ingv. Smith-Kielland i 1935 skrev i jubileumboken for Oddersjø:

«Skihidrettens utvikling i vårt land og i den hele verden i de siste mannsaldre har vært et strålende eventyr. Skienes seiersgang i ukjente ødemarker over Grønlands innlandsis, lengst mot nord og til Sydpolen — har vært menneskeheten til stor nytte og gjort vårt folk som skiløpingens første utøvere navnkundig og beundret. Og vår ski-idretts unge utøvere er fremdeles de første læremestre for fremmede folk verden over. Norsk skiteknikk, utstyr og vinterbekledning er mønster for alle. — — —»

Det var slik den gangen. Men må hende er vi nå i 1965 på vei til å miste skihegemoniet. Et lite folk kan kanskje ikke verken vente å holde et slikt herredømme i lengden, eller ha von om det i det nye teknologiske samfunn som bygges opp over alt i verden.

Men norsk og nordisk skihistorie er i alle fall blitt lesning som interesserer ikke så få i mange land. En engelsk skihistorie er f. eks. kommet i 3. opplag. Skihistorikeren, dr. Carl J. Luther er meget lest på Kontinentet og i Norden og USA. Skihistorie er et mangslunget og morsomt emne, og rikt på aspekter, og det om en folkelig og eldgammel nordisk bondeidrett, som i dag er blitt verdenssport, somme steder dessverre for det meste luksus-sport. Skihistorien er og blitt en del av faghistorien. I en engelsk bok om teknikkens historie som kom nylig, er skiene det eneste som er nevnt som norsk prestasjon fra gammel tid, som fortjener å nevnes i et kortfattet verk om fremveksten i teknologien, sett under større perspektiv. Det er investert millioner av mynt i skisporten til glede og helse for mange i alle verdensdeler i våre dager.

Når vi nå i Norge snart skal feire Sondre Nordheim og mennene fra Morgedal og impulsene fra Telemark, som fikk så avgjørende betydning for mange gutter og jenter i Oslo-området og hele landet med, bør vi heller ikke glemme skihistorien som rikshistorie. Da først får vi frem bredden, vidden og perspektivet i det skinåm norske skiløpere har gjort. De gjeve

skiløpere fra Telemark og Fridtjof Nønsen som er blitt historiske og inspirerende symboler for skiløpere i alle land, bør forplikte oss til å arbeide målbevisst og vitenskapelig med den verdifulle tradisjonsarv som vår skihistorie er.

Skiløperne så langt tilbake vi kjenner dem er varslere. Deres saga er stundom blitt edle og oppløftende myter til gagn for en god sak, og det er passasjer om skihendingene med. Dette tradisjonsmateriale forteller om det inspirerende og stabile grunnfeste skiene hadde i bygdefolks tankeverden. Vi bør få tak i mest mulig av dette folkeminnestoff, enda om det kanskje er mer saga og sagn om enkeltpersoner enn teknisk skihistorie. Men tekniske innslag forekommer da, som vitner om oppfinnsomhet fra og til.

Med i bragdene har vært folk fra alle våre bygder og byer. Samer, skau-finner, borge bønder, kloke husmenn, prester og andre embetsmenn og skolelærere, militære sjefer, befal av alle grader, soldater, dvs. alle de mange foregangsmenn som i by og bygd virket for å gjøre ski-idretten til folkesport, alle bør være med. For de hører med i bildet av ski-idrettens triumftog.

Når vi så snart skal feire minnet om Sondre Nordheim og mennene fra Telemark, et godt symbol ikke minst fordi de vakte interesse for ski-idretten i Oslo, må vi ikke glemme hvilket forsømt emne norsk skihistorie er tross alle gode tiltak av våre skiforskere og Skiforeningen.⁷⁾

M E R K N A D E R

- 1) Se «Skiløbningen, dens Historie og Krigsanvendelse, nogle Bidrag dertil samt til Belysning af vaare tidligere Værnepligtsforhold». Kristiania 1865.
- 2) Se ellers s. 8—14 i «Kristiansands Ski- og Skøiteklub Oddersjø 1875—1935 ved redaktør J. Arnold Jensen».
- 3) Se D. A. Seip og Leiv Amundsen: «Henrik Wergeland og Boktrykkerne». (Oslo 1958).
- 4) Se «Akershus Arbeiderblad» nyårsnummeret 1960 og «Stavanger Aftenblad» 29. juli 1960 og «Romerike Historielags Årbok» 1961, s. 68—88 og s. 126—128.
- 5) Se «Romerike. Studier og Samlinger. BI. Tilegnet Helge Refsum på 50-års dagen 15. februar 1947,» s. 145—147
- 6) I Sverige har man standardverket av professorene Gösta Berg, E. Granlund, G. Lundquist og major Artur Zettersten: «Finds af Skis from Prehistoric Time in Swedish Bogs and Marshes», Stockholm 1950.
- 7) Major Lars Kiærland har i sin siste større skihistoriske avhandling i «Mannskapsavisen», nr. 8 og 9, 29. april 1963, fremholdt hvor mangfoldig kildestoffet til skihistorien er, og hvordan synsvinklene

skifter etter hvert som man får mer tilfang av alle slag opplysninger. Kiærland har pekt på tendensen hos somme forskere til å skjematisere og generalisere for mye etter visse mønstre i etnologien. Enda om disse forskerne med rette ut fra sitt bevismateriale har slått fast visse ting om de mest synbare særtrekk i et bestemt geografisk område, må vi aldri overse at ski og skiutstyr m.m. i eldre tider som nå nok ofte var en meget personlig sak, avhengig av mange ting. I rikere bygder med mer nyansert materiell framvekst, har kanskje slikt som jakt og skiutstyr vært meget individuelt preget av valg og alternativer utenfor det tradisjonelle, lokale mønster. Lignende synsmåter er hevdet av Jakob Vaage og i de i denne artikkel nevnte artikler om skihistorie på Romerike. Under lesningen av siste korrektur på denne artikkelen har jeg fått dr. philos. Olav Bøs bok: «Norsk Skitradisjon» bind 1 i serien «Norsk Kulturarv». Denne boken vil bli meget nyttig for dem som vil skrive om den lokale skihistorien. Den vil bli anmeldt i neste bind av årboken.

Dei gamle skiene

Av ASBJØRN DØRUMSGARD

Slik snøvinter sku en nå aldri ha sett,
sa gammel'n på Hektner, nå går han i ett
med skigarda synnafor Slette.

Det snør og det snør over jorde og skau.
Med føre til by'n har det slett's inga nau
nå vega av snø ligger tette.

Å koma til skauen er snart inga rå.
At stua er vedlaus, det kann ette gå
så tile som midtvinters tier.
Og rett nå sku bjørka oss varme og tø
og vera vår trøster i sno og i snø,
til sola står opp attom lier.

Men trøl'n at'n sjøl er så gamall og veik
og puster og pesar i bakke og kneik
og snøtt nok en hest orker fore.
Det hendte frå denti at gikta vart slem,
med nø'n han frå hagan kann tåkå seg hem.
Å ja, du er gamall nå, Tore.

Han går der og skrangler, er tomsin og ør.
Men anslessa kar såg du føri deg før,
en gut av det sprekeste slage.
Og kneip det, kann hende han tok i for to.
Det brusa og song i det vårheite blo,
og støtt var han lauken i lage.

DEI GAMLE SKIENE

Å ja, det var kar til å baske i snø'n.
Tre vendinger dagstøtt han gjorde til Sjøen
i skauen der synnafor Slette.
Og lass skal je si deg han leste for tre.
Ja, denti det flust var med nevermett ved
som vælte frå storstu til kotte.

Han husser au hossen han flaug her på ski
og for etter fugel'n i åssnatt og li
med hæggle og snuru og stokker.
Han mins håss det susa i skauen der vest.
Det var som han bau opp til gilde og fest,
og ennå han står der og lokker.

Skal tru om der inne han kjente seg att,
om ennå engong han tok skiene fatt
og steig inn i skøgssus og blåne?
I mårå den dag sku han finne dei fram
og brøyte seg veg i frå gardstun og tram,
straks dagen han tok til å gråne.

— — —
I grålysingsgrye det rusla en kæll
mot skauen i vest attom lyve og stæll
så seinvørn og sigin i knea.
I bakka han pusta og pesa og sleit,
og stundom han tykte det var ette greit
og klyve på ski gjennom lea.

Dei skiene fekk han i arv etter'n far,
 og styrke og ætteto i seg dei bar
 med vørkje av beinharde ælmen.
 Det gjelder å vøle den arven en får
 og gjømme han fram gjennom alder og år.
 Just da blir det ståklang i mælmen.

Å ja, det var stas sa'n å koma til skøgs.
 Han staner og lyer til klang av ei øks,
 han hører det sjøge og suse.
 Ja, her kan han kjenne hår stein og hår køll
 og helse på alle dei snøkleddede trøll
 som bur her i vinterdagshuse.

Der nere er garden med odel og ætt,
 her inne står skauen så snøtung og tett
 med elgfar på snøstille moer.
 Og her står det ved nok i kost og i krøss.
 Han fekk vel ta gampen og kjøre, å jøss,
 det vilde nok gå, vart det godver.

Den Hektneråslia er styggbratt å gå.
 Tesmers om en prøver med skiene på,
 en kann bli for kneslakk og liten.
 Han Stor-Vesle-Tore var rektignok ung,
 og snø'n henne vinter'n no høgjørn og tung,
 men hælveges var han alt sliten.

Han kreker seg fram, og så staner han litt.
 Han tar til å veikne. Det vart nok for stridt
 med snø og med gikt og med skier.
 Og innved en grånlegg han setter seg ner.
 Der er det så lognt i mot vindsno og ver,
 og stilt i en bråsvevn han glier.

— — —
 Der nere på garden dei følte et får,
 og inn i dei snøtette skaua det bar
 med Bron og han Stor-Vesle-Tore.
 Dei baska seg fram gjennom driver av snø,
 så Bron, stakkar, tro seg og tok til å blø,
 og vondt au kann hende det gjorde.

Men snart er dei framme ved Sjøli og Slott
 og finner han Tore som sover så godt.
 Dei ser at det ett'no ham nauer
 og roper han vaken, til lemma får liv.
 Det er ette fritt for at kroppen er stiv,
 og at han har svømnrøtte auer.

Han vart nok for stri denne skøgsturen her,
 så sier han Stor-Vesle-Tore, og ler,
 du er nok for gamall til skia.
 Å ja, svarar Tore, men vilja var god,
 je måtte nok prøve dei, før je fekk ro,
 je klarte da Hektneråslia.

Tre dikt på Setskogdialekt

Av JOHAN ØRJASÆTER

I DEN GAMLE BUNESKJØRKA (1956)

Langt, langt over skauen bar
dom likkista og vart trøtte.
Dom gikk i fra kista der a var
og rusla fram te en liten gard,
der dom på døra gløtte.
Det var uført og tungt å gå
med kista, og det røynte på . . .

Der sat dom og hvilte ei lita stønn,
men så kom det en sulten bjønn,
slo sund kista og reiste med liket.
Dom tok te å jamre og skrike:
Å Herre vår Gud i Himmerike!
Dom stirte og glante inn mellom tre,
da dom så hå var skjedd med det
som skulle ha liti i kista.
Fjølstubben lå sprøtti rundt i kring,
dom kunne itte gjøra noen ting,
og alt hadde dom mista.
Likstein kalte dom stellet
der bjønn strauk med liket på fjellet . . .

TRE DIKT PÅ SETSKOGDIALEKT

Hå ske dom gjera nå?
Hå ske dom vel finja på?
Dom streva og gav alt dom ørka,
og så bygde dom første kjærka.
Og Gudshuset doms nordom Setten,
tok ut både midler og svetten
hos den vesle flokken som budde her da,
men dom klarte det fint. Det gikk bra!
Nå slapp dom dragse lik over fjellet.

Dom fekk sitt eie gravstelle
nordom Setten på Bunescgardens grunn
og var sjølhjølpe frå denne stund.
Det som på fjellet hende
vart årsak til et vende,
sier sagnet, og det er vel sant,
det hender at sagn er sanne i blant . . .

II DET SUSER I SKAUEN (1948)

Han Halvor driver og knerter og høgg
og feller og kvister og barker og tøgg
på tobakk-tugga og spøtter på si,
og stokka ligg der så nakne i li
der rundt omkring varmetomta.

Det suser i skauen. Det lir i mot kveld,
det rusker og snør litt i åser og hell.
Og 'n Halvor høgger har rusla him.
En vindgust drysser tur trea rim
som ryk ned mot varmetomta.

Det ryker og piper i kvister og glør.
 Det slokner nå snart. Det snør og snør.
 Der står det ei øks og en barkespa',
 ei sag og en kaffekjel, litt av et blad
 ligg att der ved varmetomta.

Da livner det til att i kvister og glør,
 og ei stjerne titter fram lågt i sør.
 Det mørkner i skauen. Det lir i mot natt,
 ho legg seg mykt om åser og knatt,
 det blir stille rundt varmetomta.

Stilt legger det seg et teppe med snø,
 langs åsen blir himmelen mer og mer rød.
 Og i morra kommer'n Halvor igjen,
 hilser på Svart-Lars, sin kjære venn,
 kveikjer eld att i varmetomta . . .

III

DET VÅRES ALT I BYGDA PÅ NY
 (1938)

Det våres alt i bygda på ny,
 og hvitveisen blømmer i lia.
 På himlen seiler så vakker ei sky,
 og sommårn er her med tida.
 Stæren er kømmi, linerle og gauk,
 jeg hørte 'n borte i dala.
 Nå veks det blommer, nå veks det lauk,
 og i går så så je svala.
 Frå blom og lau det anger så godt,
 og gjætergutt stabber tur jorda.
 Vi takker for alt som vi alle har fått,
 for vinteren, våren og sola.
 Det går i mot sommår frå dag og te dag,
 nå er det gauker i alle hag.

D'er lau og blommer langs stig og bekk,
 og angen av grønt står mot bringa.
 I solbakken kan du drøme deg vekk,
 mot de nære og fjerneste tinga.
 Regnet har rasa frå seg for godt,
 og nå er det sola som kommer,
 og godver har meteorologen spått,
 og liljekonvallen blømmer.
 Det anger i skauen tå nysprungen blom,
 og faula sønger i lia.
 I Setten går det bom etter bom,
 det er rette fløytertida.
 Ja, ta deg en tur etter bygda en dag,
 nå er det gauker i alle hag.

Og rosene her, ja kjenner du dom?
 Det er nok de vakreste jenter.
 Om itte så må du nok se deg om,
 og kanskje en rose du henter.
 Ta deg en tur gjennom bygda en dag
 når liljekonvallen blømmer,
 gå under gauketre i et hag,
 er du heldig, så kanskje a kommer.
 Ja, rosene er som liljekonvall,
 som skogstjerner oppe i lia,
 som ungbjørk grønn opp i Langedal,
 har du itte fridd, må du fria.
 Ja, ta deg en tur gjennom bygda en dag,
 når det er gauker i alle hag . . .

Jernverket i Hakadal

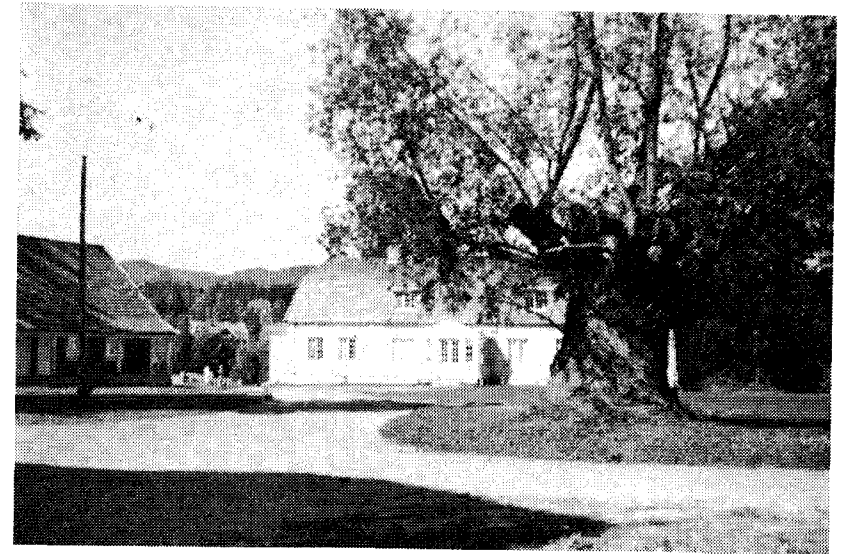
Av BIRGER KIRKEBY

Jernverket i Hakadal er nevnt første gang i et kongebrev fra januar 1556. Kongen gir der beskjed til stattholderen i Norge om at jernlenker skal bringes ned fra jernverket i Hakadal. Verket var altså i full drift da, og det hadde helst vært drift der lenge. Garden der jernverket ble bygd, heter Hytten. Den ligger vest for elva og grenser i sør til Burås og i nord til Holm. Ordet hytte er ikke opprinnelig norsk. Det er lånt fra tysk og først tatt opp i norsk i betydningen smeltehytte for bergverk. I en grensebeskrivelse fra 1475 hører vi første gang om Hytten, men det er uvisst om det er garden i Hakadal eller en gard med samme navn i Lunner som er ment. Det er ikke usannsynlig at det stod smeltehytte på Hytten i Hakadal alt da.

Etter den tilfeldig bevarte opplysningen fra 1556 blir ikke verket i Hakadal nevnt før i 1620-åra.

Etter at sølvfunnet i Sandsvær var gjort og drift satt i gang i 1624, ble tyskeren Grabow tilsatt som berghauptmann. Det var hans råd som fikk kongen til å overlate de norske jernhyttene til et kompani. Berghauptmannen og de andre lederne av sølvverket ble etter kort tid en overinstans når det gjaldt bergverkssaker. Myndighetene både i København og i Norge rådspurte det såkalte bergamtet på Kongsberg i alt av betydning. Seinere ble det opprettet et overbergamt på Kongsberg, men inntil da gjaldt den saksiske bergforordning i Norge. Det var også med tydelig saksisk forbilde at jernkompaniet ble opprettet. Kongen gav den 25. oktober 1624 John Post fra København og Herman Krefting fra Bremen lov til å overta de hyttene som var i Akershus. Kompaniet omfattet foruten Hakadal også Fossum, Eidsvoll og Bærums verk. Dessuten skulle de på passende steder og «paa egen bekostning lade anlegge hytter og hamrer for at kanoner, kugler, harniskplader, ovner, skovler, spader og hakker, leer (ljàer), spiger og bolter m.m. kunde med Guds den Almægtiges naadige hjelp og bistand vorde forferdige».

Kompaniet skulle ikke, som de kongelige jernhyttene, bare tilvirke varer for kongens behov, men også for den menige mann. Dermed var det lagt et større og sikrere grunnlag for kompaniets drift enn for de

Hakadal Verk.

gamle jernhyttene. De «borgerlige» varene var ofte lettere å tilvirke og hadde et temmelig stabilt marked, iallfall de første åra. Stangjernsprisen på Holmens verft var bare 8 riksdaler skippundet og i lågeste laget for å gi lønnsom drift ved de norske verkene.

Herman Krefting, som var av ei gammel frisisk ætt, kom til Norge, mens Johan Post ble værende i København som kompaniets representant der. Herman Krefting bodde på Bærums verk. Myntmester Anders Pedersøn var regnskapsfører for kompaniet. Han hadde særlig med bøndene å gjøre. Det var vanskelig å få dem til å ta på seg kol- og vedkjøring for verks-eierne. Det ble også lengre transport etter hvert som den nærmeste skogen ble uthogd.

Ikke bare tyske gruvefolk kom til landet, men også kolbrennere. Til først på 1600-tallet hadde bøndene brukt den såkalte leggmila. Den krevde lite arbeidshjelp og var hensiktsmessig der det var grov skog. En mann kunne legge og passe den. Tyskerne kom med reismila, som både krevde større ferdighet og flere arbeidere.

Under prøvedrifta som tyskeren Tobias Kupfer fikk i gang 1621—23, arbeidet det 14 mann ved Hakadals verk. De fortsatte trolig i den første tida etter at jernkompaniet tok over. Hvor stor produksjonen var ved disse

tider, har vi ingen underretning om. Det gikk også snart dårligere med jernkompaniet. Det var den aktivitet og kapital som ennå var igjen i de gamle hansabyene, som gjorde denne kortere oppblomstringa av jernverksdrifta i Akershus mulig ved disse tider. Trettiårskrigen (1618—48) økte sterkt etterspørselen etter jern — ikke minst fordi den ødela så mye i det mest framskredne jernverkslandet, Tyskland. Det er verdt å legge merke til at jernkompaniet ble stiftet nettopp da Danmark—Norge gikk inn i krigen på protestantenes side. Noe som særlig bidrog til at Herman Krefting søkte om å få privilegiet i Norge, var sikkert det rike, men sterkt overdrevne sølvfunnet i Sandsvær i 1623. Kompaniet fikk den 10. oktober 1627 enerett til å anlegge og drive bergverk i Norge og kunne tollfritt føre inn fra Danmark alle varer som folka ved bergverkene brukte. Arbeidere og ansatte ble fritatt for utskrivning til militærtjeneste. Kompaniet fikk tillatelse til å selge kanoner til Holland, de nordtyske byene og andre som ikke var kongens fiender eller besatt av fienden.

En erklæring berghauptmann Huitfeldt sendte kongen fra Oslo 16/6 1623, kaster et lite streif av lys bakover i det mørke som nærmest helt skjuler Hakadal jernverks tidligste historie. Berghauptmannen hadde den 3. juni «beseet jerngangene, som han befandt haabefulde...». Angående Hadelands jernverk refererte han seg til sin erklæring av 7/7 1622 og innstilte at det fortsatt skulle «bygges, efterdi det i Bispernes Tid, saa og i Christen Muncks og derefter i Jørgen Friises Tid har været optaget og siden forladt». Med «i Bispernes Tid» menes katolsk tid, altså før 1536. At jernverket i Hakadal var i drift i stattholder Christen Muncks tid (i 1550-åra), har vi, som før omtalt, direkte underretning om. Da blir det nevnt at jern var «fundth paa Hakkedall».

Huitfeldt berettet, som Tobias Kupfer før, at «paa Hadeland og i Hakkedalen er Bergverket igjen optaget, hvorved arbeidet 14 mand, som fra Juli til November (1623) have brudt 350 Td. Malm, hvilken skal næste Sommer smeltes i jernhammer-Hærden eller paa en Høiovn i Hakkedalen, om Kongen vil lade en saadan bygge».

Det var altså ingen høyovn i Hakadal da jernkompaniet tok over drifta i 1624. Derimot ser det ut til at det var en «Jernhammer-Hærde» der, altså en av de gamle jernhyttene med hammer og ovn under samme tak. Det er lite trolig at jernkompaniet, som sterkt konsentrerte virksomheten omkring Bærums verk i de få åra kompaniet eksisterte, bygde noen høyovn i Hakadal — eller gjorde forsøk på det.

Før vi går videre, vil vi se litt mer på det merkelige året 1622—23.

Regnskaper og korte innberetninger fra Tobias Kupfer til stattholderen på Akershus ligger ennå i Riksarkivet. De gir korte, men interessante gløtt inn i arbeidet «Auf dem Eysen Berghwerch in Hadlandt». Sommeren 1622 arbeidet det bare to mann der. Den ene, «Jacob Arnold» hadde i lønn 8 daler for bergmåneden og den andre, «Hallue Oelsen Bergsmiedeknecht», 5 daler. Fra oktober var arbeidsstokken økt til fire mann. En av dem som var kommet til, var bergskriver og hadde i lønn hele 12 daler for bergmåneden. Tobias Kupfer føyer til i regnskapet sitt at berghauptmannen foran sin siste reise til Danmark hadde anordnet det som nå ble gjort inntil en annen plan ble utarbeidet. Fra nyttår ble arbeidsstokken økt med enda to. Det ser ut til at det bare var tyskere som arbeidet ved gruvene. Det tyder navn som Hans Herolt, Valentin Narr, Hans Georg Wimmer, Jacob Arnolt og Martin Hickmann på. Utover våren og sommeren arbeidet det stadig færre ved gruvene. Til slutt var det bare igjen to mann. Hvorledes det gikk med malmen de braut, om den bare ble liggende ved «Jernhammer-Hærden» eller virkelig ble smeltet sommeren 1624 slik berghauptmann Huitfeldt ville, har vi ingen direkte underretning om. Det er imidlertid tydelig at det meste som var brutt, ble fraktet fram til jernhytta i Hakadal i løpet av 1623. Da jernverket ble tatt opp igjen omkring 1640, lå det fortsatt en hel del malm ved jernhytta og ved gruvene, malm som hadde ligget der i en del år da. Og da kildene heller ikke har noe å berette fra denne perioden, må vi anta at det ikke var virkelig drift ved jernhytta i Hakadal i jernkompaniets tid. Men ikke før var det gått inn, før en Kristiania-borger prøvde å blåse nytt liv i den gamle virksomheten.

Jernkompaniet gav opp Bærums verk etter en ødeleggende flom i 1638. Men sterkt medvirkende til nedleggelsen var indre strid i kompaniet. Johan Post, som hadde vært representant i København, døde og ble etterfulgt av sønnen Henrik. Han ville ikke overta Fossum verk. Kompaniet ble da delt, og Eidsvoll, Hakadal og Bærum ble eget selskap. Men alt i 1634 var kapitalen brukt opp. Borgmesteren i Kristiania, Lars Ruus, ble beskyldt for å ha svindlet bort 400 riksdaler. Det ble rettssak og mye strid mellom partisipantene. Mellom dem var menn som biskop Nils Simonson Glostrup, Nils Toller og en rekke andre Kristiania-kjøpmenn. Dessuten var det flere dansker og holsteinere med.

Drifta ved Hakadal ble også innstilt. Men alt før 22. februar 1641 hadde Laurits Richardsson, borger i Kristiania, «anvendt en stor Summa Penge» på verket. Nevnte dato fikk kan kongelig privilegium på «et

Jernverk udi Hakkedalen» som han «underdanigst haver ladet give tilkjende, hvorledes udi Akershuus Len skal findes». Laurits Richardssøn søkte om å ta det opp igjen og opprette «et Compani under sig selv» på vanlige bergprivilegier. Han fikk ta over verket «saa vel som de gamle Gruber paa Hadeland og Verket paa hans egen bekostning fri fundere og bygge med Gruber, Smeltehytter, Dæmninger, Hammermøller, Huse og Kammere... saa mange de fornøden have, og dennem saa at have, nyde, bruge og beholde samme... til evindelig Eiendom, fri og frels, foruden al Tynge og Besværing, den ene Arving efter den anden, ... saa og samme Verk at maa selge, bortforpante, forpagte og afhænde til hvem dennem lyster, og de at nyde samme Benaadnings og Friheder, dog at os og Kronen skal gives af hvert Skippund støbt eller smeltet Jern, som der bliver gjort og forarbeidet, 24 Skilling Danske eller og 1 Rigsordaler». De fire første åra skulle det ikke betales noen avgift. Kompaniet skulle få 10 av kronens garder som lå nærmest smeltehyttene og hammermøllene. Futene skulle utvise dem. Bøndene på disse gardene skulle få sine bygselpenger igjen, og avgift og landskyld skulle betales som før, men ikke skyssferd og flytting. Handverksfolk, bergeseller og alle andre som arbeidet med verket, skulle være fri for skatt, utskrivning, skyssferd og andre tyngsler. Kompaniet fikk tillatelse til å selge «Proviant eller andre Varer» til verksfolkene på «de Steder, hvor Hytter og Bergverk ere . . . saadan deres Fornødenhed dennem ikke af fremmede eller andre med ubillig Kjøb skal oversættes, og at være Companiet fri for samme Vare inden- og udenlands at handle og kjøbe uden nogen Told og Paalæg, fremmed Øl undtagen».

Verket var på alle måter gitt de beste vilkår som kongemakten gjennom privilegier kunne gi. Likevel var det ikke mulig å holde det i drift i mange åra. Grunnen til dette må vi bl. a. søke i det forhold som også Laurits Richardssøn framhever og «underdanigst beretter, hvorledes al den Jernmalm, som udi Gruberne paa Hadeland findes, skal besværligen ville lade sig tvinge udi ovnen, naar den smeltes, saafremt der ikke iblandt inmisceres og tilsættes derhos en anden slags Jernmalm eller Materia, som er flüssiger, hvorved den anden desto bedre kan tvinges og drives». Laurits Richardssøn søkte om å få «opsoege anden Jernmalm udi gamle Gruber, omliggendes Berge, Fjelde og Moradser og anden Materie, som dertil kunde tjene, hvor det kunde findes 4 Mile derfra, og det paa sin egen Bekostning lade bryde og fremføre til Hakkedalens Bergverk og Smeltehytter, hvor det skal bruges». Det var ikke

lett å finne «flüssiger» malm eller annen «Materia» hverken den gangen eller seinere. Ikke før verkseierne begynte å hente opp malm fra Kragerø-kanten, ble dette problemet løst for alvor. Men var transporten tungvint og vanskelig fra skogstraktene mellom Hadeland og Øvre Romerike, ble den ikke lettere og rimeligere fra Sørlandet.

Privilegiet av 1641 var meget omfattende og grundig satt opp. Det viser tydelig at kongen nå hadde erfart at det ikke var lett å drive jernverk i Norge. Han gav derfor verket i Hakadal alle de friheter som var mulig for at det skulle få en heldig start og ha sjanser til å kunne fortsette. Men kongen hadde sine krav også. Han ville naturlig nok prøve å sikre seg mot lengre stans i arbeidet. Verket skulle holdes «ved god Svang og Drift og ikke lade noget Jernverk ligge længer end et Fjerdingaar, med mindre de det vil have forbudt, uden saa er, at formedelst Krig og Orlog, Ildsvade, Mangel for Vand, Kul og Erts, Sygdom, eller andre lovlige Aarsager kunde være nogen lovlig Tid forsømmet og forhindret».

Før vi går videre, vil vi se litt på hvorledes sjølve arbeidet foregikk ved jernverk i første halvdel av 1600-tallet. Det fant sted en merkbar utvikling fra begynnelsen av hundreåret og fram til midten av det. Den gamle jernhytta med jernhammer og ovn under samme tak fra 1500-tallet var også i bruk i det nye hundreåret. I ovnen ble jernmalmen bare spaltet i slaggblandet jern og jernblandet slagg. Disse to bestanddelene var det ofte svært vanskelig å skille fra hverandre. Jernsmelten måtte som regel brytes ut av ovnen med stenger og spett. Den ble så bearbeidet under hammeren og i varmen, til jernet ble så fritt for slagg som det var råd å få det med denne metoden. Hyttehammeren liknet stort sett ei slegge, men var mye større og ble drevet med vasshjul. Med den ble store jernstykker smidd sammen. Produktet ble altså stangjern og «klodder». Støping kunne det ikke bli tale om så lenge det ikke var mulig å framstille jernet flytende. Til framstilling av kanoner måtte de enten støpe av mer lettflytende metaller, t. d. kopper eller messing, eller smi dem av jern. Alt på dette trinnet i utviklinga av jernproduksjonen kunne det likevel få smeltet jern. Dette skjedde ved å smelte skrapjern eller råjern som har en lågere smeltetemperatur enn malm.

Etter at byborgeren Laurits Richardssøn hadde fått kongelig bevilling i 1641, hører vi ikke noe om virksomheten ved verket før i mars 1648. Da er det en annen byborger som står for drifta, borgermester og lagmann

Hans Eggertson. Men hvorledes hadde det gått med Laurits Richardsson? Hadde han måttet gi opp kort etter starten? Dette spørsmålet får vi et svar på i en korrespondanse mellom kongens kanselli og borgermester Hans Eggertson og hans kompanjong, lagmann Niels Hanssøn. 23/4 1651 forlanger Niels Krabbe og Jørgen Bielke på vegne av kongen «en richtig forteignelse paa huad Jern der er forarbeidet Weed Hachedahls berguerck, Medens det Wahr udj brug». De to kompanjongene ble også bedt om å svare på hvor det var blitt av jernet, om kongen hadde fått sin rettighet av det (1 riksort av hvert skippund) og hvor lenge verket hadde ligget øde.

Svaret kom i brev av 4/5 1651: «At giøre Wndrettingh Huor meget Jern der ehr kommen aff Hachedals Jernwerck effter denne de goede Herris befallingh, ehr oes W-mueligt aff Aarsagh Razmus bang, først och effter hannom Lauritz Richardzen haffuer brugt samme Werch før oes i Nogen Aar, før Wii kom der tiel saalenge de haffde enten Middell eller Credit, saa wi der for udj kand Wiide Huad Jern de haffuer bragt deraff til Veie i derris tiid . . .» De to forteller at regnskapet er hos skriveren Madtz Pedersen, og de har ikke kunnet få det av ham. Skriveren som var før, rømte sin veg fra alt sammen. Av disse grunner kunne de ikke si hvor mye jern var kommet fra verket. Men ett var sikkert, at de to ikke hadde utført noe jern som det kunne betales tiende av. De små mengdene som var utvunnet, hadde de solgt til Kongsberg og andre steder i landet.

Vi skal se litt på de gardene som fra gammalt lå til Hakadals verk. Opprinnelig var det bare Hytten. I skattemanntallet er den i 1640-åra ført opp som skattefri, men leilendingen satt på garden, iallfall til 1647. I 1650 heter det at «Hytten er blott brugt wnder Jernwerchet, ligger nu ode». Av skattemanntallene framgår det at ingen annen gard ved disse tider lå til verket. Først i 1697 kom Holm og et par andre til, men da var det verkseieren sjøl som kjøpte gardene. Kongen hadde nemlig etter 1660 begynt å selge det gamle krongodset.

Det ser ut til at 1648 var det siste driftsåret før den femti år lange ødetida. Først 1697 ble drift satt i gang på ny. Da begynte en glansperiode for jernverket. Det kom i familien Robsahms eie og fikk nye privilegier. (Laurits Robsahm var eier til han døde i 1709.) I Hellerudåsen på østsida av Hakadal ble det funnet bedre malm. Det ble nå drevet med full kraft fra 1702 og utover gjennom flere årtier, men i nedgangstida etter Den store nordiske krig ble det vanskeligere. De fleste gardar

i nordre del av Hakadal tilhørte verket, og Hakadal synes da helt og holdent å ha vært en jernverksbygd, hvor også de få sjøleierne var i stor utstrekning opptatt av arbeide for jernverket, med kolbrenning og kjøring av malm og kol.

På 1700-tallet skiftet verket eier flere ganger. I 1731 ble det solgt til Collett & Leuch, av disse til familien Sverdrup, som igjen i 1773 solgte det til Jens Moss. Han lot jernverket forfalle, og det ble i 1798 av ham solgt til Bernt Anker, som tok det opp igjen. Etter Bernt Ankers død ble det drevet av «Det Ankerske Fideicommis» til dette ble oppløst og eiendommen i 1820 overtatt av Peder Anker.

Bernt Anker fikk etter hvert virksomheten på fote etter at den i siste halvdel av 1700-tallet hadde ligget mer eller mindre nede. Mangelen på brukbar malm hadde vært den viktigste årsaken til svikten. Anker gikk etter hvert over til vesentlig å bruke malm fra Sørlandet. Den kom med båt til Vekkerø og ble kjørt med hester derfra til Hakadal. Det meste ble fraktet fram på vinterføre. Vintervegen må lenge ha gått over Maridalen, dels der Grevevegen går nå. Svingersønnen til Anker, grev Wedel-Jarlsberg, fikk bygd den nåværende Grevevegen. I april 1824 hører vi at i de tre siste åra hadde kjøring med planker til Brekke og malm derfra og opp igjen «vært søkt av mange». På strekningen var det vinterføre en 3—4 uker lenger enn de fleste andre steder. Beregningen for det følgende år var at minst 2800 tylfter planker skulle kjøres til Brekke og et tilsvarende antall tønner malm derfra til Hakadal. Så seint som 17. og 21. april i 1824 var det kjørt 150 skippund (1 skippund = 160 kg) fra Hakadal til Brekke på vinterføre. Grevens plan gikk ut på at den «nye vegs istandsettelse over Maridalen» skulle gjøre den til sommerveg, «hvorved en hel del av driftene på sommers tid kan utføres».

Fra ca. 20. mai til 20. september arbeidet det 70 svensker på Grevevegen, og vegen langs de to Movann og langs det store Ørefiskevann, samt et stykke innafor Movann, som stod til rest fra forrige år, var gjort ferdig på to små stykker nær. Svenskene kom fra Fryksdalen i Värmland og reiste tilbake med en gang arbeidet for året var slutt. Men i februar 1825 skreiv forvalter Widerberg (som sjøl var svenske) på grevens vegne etter 120 svenske arbeidere. Det kan være av interesse å se på betingelsene de ble ansatt på: 40 av dem skulle være «goda timmermän . . . Inga gamla folk eller sjukliga eller slätta arbetare emottagas».

Alle skulle få tre dagers lønn for «att gå från deras hem härtill.

De som äro goda arbetare och förøvrigt uppför sig väl, kan ock vänta att få godtgjörelse för hemresan». Daglønna var 36 skilling pluss en pott mjöl. Den övriga maten måtte de kjøpe sjöl i Kristiania, men fikk den fraktet fritt til arbeidsstedet. Arbeiderne skulle komme mellom 20. og 25. mai og arbeide i fire måneder. 60 av dem skulle arbeide på Grevevegen, og det var tredje sommeren svensker fra Fryksdalen arbeidet der. 40 svensker arbeidet dette året på kjerraten i Åsa. Den 17. september 1825 var Grevevegen ferdig fram til Sander i Maridalen «når unntas stykket forbi Ørfiskeløkka, som dog blir såvidt framkommelig». På strekningen fra verket til «henvend Blændserudbakken», fra Ørfiske forbi de to Ørfiskevann, fra Almedalen forbi Movann og videre langs Mobekken til Slåtmyra og videre til Trykkholen hadde det hverken vært sommer- eller vinterveg før. 30. november 1825 ble det kunngjort at de som skulle kjøre den nye Grevevegen, måtte betale 6 skilling for hesten ved ei av de to bomstuene.

Malmen ble ikke bare kjørt over Maridalen til Verket. I 1824 var det innen 31. mars kjørt vel 33 tønner direkte fra Kristiania, vel 65 fra Brekke over Haugs bruk (i Nittedal) og hele 1672 tønner fra Brekke direkte til Verket. Og da lå det igjen på malmtomtene i byen og på Brekke bare 40 tønner.

Gruvedrifta nördst i Gjerdrum almenning var ikke helt oppgitt. I 1819 ble det ansatt en stiger (Kittel Olsen) fra Sørlandet ved Dalsgruva, som var den eneste i full drift da. Stigieren fikk ei årslønn på 130 daler i penger og 12 tønner korn. Seinere ble kornlønnen omgjort til pengelønn. Han fikk dessuten fór til to kuer, seinere en plass på Trolsnes i Gjerdrum. Alt i 1820 hadde han ikke så mye å gjøre ved gruva og ble av og til brukt som oppsynsmann ved skjerpning (dvs. leiting etter malm) og ved det nye veganlegget. Forvalteren mente at mannen måtte nøyes med å få bruke plassen fra 1824 av og få betaling når han arbeidet for Verket. Fra 14/4 1825 ble stigerstillingen ved Dalsgruva opphevd og gruva nedlagt. Seinere gav grev Wedel-Jarlsberg stigieren lov til å bo i husa ved Dalsgruva og bruke løkka der. Han skulle få 1½ daler måneden for å se etter hus, redskap og innretninger. Videre skulle han «på de bekvemme årstider» søke etter malm og lede eventuell skjerpning.

I februar 1826 hører vi igjen om Dalsgruva. En stall til 20 hester var bygd der en 16—18 år før. Forvalteren tok opp spørsmålet om den skulle selges eller om de skulle la den stå «i håp om at den ennå engang

kunne komme til nytte». Men det gjorde den aldri. Den siste gruva til Verket var nedlagt for godt.

Betalinga som Verket gav for kjøring, ble bekjentgjort ved Hakadals kirke. 12. desember 1824 ble prisene for vinteren kunngjort. For kjøring av ei tylft 3 toms furuplanker til Brekke ble det betalt 72 skilling, for granplanker 60 skilling og for ei tønne malm fra Brekke til Verket 64 skilling. I slutten av 1820-åra gikk prisene stadig ned og nådde lågmålet i 1829 med 32 skilling for malmtønna, 36 skilling for tylfta av furuplanker og 30 for granplanker. Men det var så lite at ingen ville kjøre for det. Ei slik lønn var inga lønn, bare tap. Det kostet jo noe å ha hest og redskap også. I januar 1830 skreiv forvalter Widerberg: Med driftene går det slik at vi ikke har en eneste fremmed hest — heller ikke en eneste i Strømmen. Bøndene i flere bygder skal — ved et dokument som ble sendt omkring sist høst — gjensidig ha vedtatt ikke å drive før de får slike priser som de krever. Prisen som ble fastsatt ved Strømmen ved nyttårstider, er alt økt, jeg tror med 10 skilling pr. tylft planker. Begynner man først å øke prisen, så vil visst bonden ikke dermed bli bedre (dvs. bli mer tilfreds av den grunn). Hva skal vi nå gripe til her? Ventelig ikke annet enn også å foreta pålegg... til 40 å 42 skilling for tylfta av 3 toms granplanker og 44 å 48 skilling for malmtønna. «Hva grevens vilje i denne henseende er, var ønskelig å få meddelt jo før jo heller», skriver Widerberg til slutt.

Bøndene hadde altså gått sammen om å nekte kjøring for underbetaling, iallfall de bøndene som ikke var leilendinger hos verkseieren. Prisene ble satt opp, og 29. januar 1830 kunne Widerberg skrive at «med driftene her går det nå såvidt tålelig». Av fremmede hester var det 27 fra Hakadal, 39 fra Hadeland, Nannestad, Holter og Gjerdrum, 28 fra Verket og Haug i Nittedal og 11 fra egne landbønder. Dessuten ventet de 20 hester til dagen etter. I alt gikk det da 125 hester i transporten på Brekke. Så det var livlig etter Grevevegen!

Anker hadd bygd en stangjernshammer ved Rotnes omtrent der landhandleriet og kraftstasjonen er nå. I siste halvår av 1824 ble det produsert vel 431 skippund stangjern der. I 1830 var det fortsatt i drift, men ble nedlagt kort etter. To år før hører vi at en ny stangjernshammer ble bygd i Hakadal. Den skulle sikkert avløse hammeren på Rotnes. På Kirkeby i Maridalen var det også en stangjernshammer, og den gikk så lenge jernverket i Hakadal var i drift — til 1869. Før Ankers tid var det stangjernshammer i Hakadal, men den ble visstnok

nedlagt da hammeren i Maridalen og på Rotnes kom i bruk. Den siste ble vanlig kalt Haugs hammer, så det er mulig den lå på Haug-sida av elva og at det bare var opplag på Rotnes-sida.

Ved forseelser (mindre tjuverier og liknende) hadde Verket rett til å ilegge bøter. 1824 ila forvalter Widerberg Anders Rulse 10 daler i bot. Anders «gråt og bad om nogen forminkelse», skriver Widerberg, som lofte å se på saka. Han forhørte seg så hos sin gode venn Bertram Dybwad på Haug i Hakadal om Anders, men det ble med 10 daler i bot. Samme året hadde en verksarbeider stjålet noe på Burås og fikk valget mellom å bli stilt for retten eller betale 5 dlr. i bot til Nittedal fattigkasse. Han valgte det siste.

Widerberg var blitt forvalter ved Verket alt da Anker kjøpte det i 1798. Først tretti år seinere fikk han en medhjelper i Carl Fredrik Sandberg, som ble forvalter siden, den siste mens jernverket var i drift. Sandberg fikk til å begynne med 200 daler i lønn (+ fritt hus og ved). Da han tiltrådte, gav Widerberg ham denne instruksjonen: «Verkets hovedforretning består i kontoret, masovnen, hammeren, sagbruket, teglverket, jordbruket og skogen. Da alle disse utfordrer en jevnlig oppmerksomhet såvel av bestyreren som av de underordnede, så inndeles Deres daglige tid på følgende måte: 1. Om morgenen inntil kl. 8 har De tilsyn med hammeren, teglverket og sagbruket. 2. Kl. 9 møter De på kontoret og utfører de forretninger som måtte foreligge til kl. 12. 3. Fra kl. 2 til 8 om kvelden ser De atter etter hammeren, teglverket og sagbruket og likeså masovnen den tid av året som den er i drift, likeså jordbruket de tider av året som det arbeides der. 4. Om vinteren skal De ha tilsyn med stallen, med hester, fôr og redskap, så ofte som mulig...»

Johannes Dahl gir i boka Nordmarka (Oslo 1942) et levende bilde av hvorledes det var på jernverket i slutten av 1870-åra, bare et snaut tiår etter at virksomheten der var slutt:

Beliggenheten var mer enn alminnelig malerisk. I skyggen av gamle, frodige løvtrær lå de gamle husene, gården selv, mølle, teglverk, smie og arbeiderboliger intimt gruppert omkring brua og fossen. En måtte tenke på en gammel landsby.

Hovedbygningen, som er bygd i Jens Moss' tid, sist i 1700-årene, var vakker og harmonisk. Et langt, lavt hus med brutt tak og kvistværrelser i annen etasje. Før dette huset ble bygd, lå hovedbygningen lenger ned, nærmere elva, fortalte de gamle.

Foran hovedbygningen bredte det store, flate graskledde tunet seg

mellom husene. Midt på tunet sto vannposten, tett ved *den* kjempepilen, som nå er 150 år. Ikke langt fra den sto dens tvillingbror, som seinere falt i en storm.

Under låvebrua kom «Greveveien» inn på tunet, ned fra «Bomstua» i en lang allé av osp og ask.

Lengst sør på tunet og omtrent i linje med hovedbygningen lå et langt, lavt hus, også med brutt tak og lang svalgang med runde stolper. Her var kontoret i jernverkets til («kontorbygningen») og krambua for verkets folk. Seinere har den vært arbeiderbolig.

Tunet var lukket i sør av vedskåle, vognskjul og stabbur, mot vest av det store steinfjøset og mot nord av melkebu og «drengegestua» (bryggerhus). Hovedbygningen var hvit, drengegestua grå, alle andre hus rødmalte med hvite vindskier.

Et storstilt, men likevel intimt interiør, sterkt preget av gammel smak og fullt av minner fra gamle dager.

Sto en foran hovedtrappa, så en mellom husene Varingskollen rett i sør, i nordvest den bratte veggen av Svartberget med sin hule øverst i ura. I skaret mellom øst- og veståsen lå i det fjerne Fjellsjøberget på Hadeland. Her i skaret gikk sola ned ved Sankthanstid.

Nedenfor huset, på hellinga mot elva, var det en stor, vid hage, helt omkranset av en rad gamle, ærverdige lønner, iblandet med en og annen stor hegg, som hang tungt av hvite blomster om våren og av svarte bær om høsten. Nederst i hagen, på en høy steinmur i bakken, lå et lysthus med et stort trebord, bygd rundt en kjempe av en lønn. Hagestakittet løp i firkant rundt lysthuset, og syrener dekket det halvt mot innsyn fra hagen. Under lønnetrærne langs hagens nedre kant var det — i forbindelse med lysthuset — en keglebane.

Fra hagegjerdet falt lendet bratt av mot elva. Det var her nede jernverket hadde ligget, med masovnen lengst oppe under fossen, hammeren lenger nede ved «hammerfossen», og oppfor hammeren kullhusene like nedenfor hagegjerdet.

Av masovnen var det bare lave rester igjen, men en så tydelig rundingen av muren. Nesle og selje og or vokste mellom steinblokkene, som lå strødd omkring der de falt da de raste ned fra ovnsmuren. Steinene var glasert av varmen på den siden som hadde vendt inn. Store hauger av slagg lå her og der. Steinsatte tomter av hus sås tydelig mellom orekjerrene. Like ved sto ennå restene av en vannrenne på et høyt, skrøpelig stillas.

Hammeren lengre nede var det intet igjen av. En låve med treskeverk hadde tatt dens plass. Det er mulig at det veldige vasshjulet som nå drev treskeverket, var det samme som engang hadde drevet hammeren.

Kullhusene, som hadde ligget i bakken ovenfor, var forsvunnet. Det var ikke annet enn tomtene med tydelige steinmurer igjen.

Bare ett hus sto igjen fra jernverkets tid, en stor, tjærebredd tømmerbygning langs «hammerdammen». Den kaltes «jernbua». Der inne lå fremdeles tremodeller og annet rart fra støperiets dager. «Jernbua» står der ennå.

Rektor Peter Østbye

— Grekeren fra Nittedal —

AV HANS GUNLEIKSRUD

Østbye, Ræder, Western, Brekke, Hougen — det var «de fem store» representanter for ledere av den høgre skolen ved hundreårsskiftet og et ættledd utover¹).

Om rektor P. Østbye skriver professor Leiv Amundsen: Kolleger talte om den lekende letthet som preget hans administrative arbeider, hans fabelaktige, presente hukommelse, som holdt fast på hver detalj, og hans humane elskverdighet som leder²). — Og rektor A. St. Langeland: Han var også den lærde klassiker, en mild, nesten forsagt stoiker, hos hvem ånden fra Sokrates og Kristus var smeltet sammen til stillfarende menneskelighet, — en av sin tids mest lysende begavelser³).

Rektor Peter Østbye.

HANS ÆTTEBAKGRUNN — HÅNDVERKERE OG BØNDER

Foreldrene kom til Nittedal i 1842, Nils Hansen fra Skedsmo og Torine Pedersdatter fra Hovind i Fet. Far til Nils Hansen var Hans Olsen, født på Skjerset i Nes (Romerike). Han hadde gått i smedlære. Da et av de store bruk i Sagdalen — det var 32 sager i Sagdalen — averterte etter en

¹) Tidsskifte. Festskrift — til ære for de fem. 1927.

²) Årbok for Det norske videnskapsakademi i Oslo. 1942.

³) A. St. Langeland: Peter Østbye. Festskrift for Norsk lektorlag ved 60-års jubileet.

dyktig smed, torde ingen av smedene i nærheten søke. Men Hans Olsen søkte og fikk stillingen. Han kom flyttende, en ung, enslig person, uten smie eller fullt verktoy, som han først måtte leie. Han fikk innlosjert seg hos foreldrene til Margrethe Gulbrandsen, ung enke etter den forrige smeden på bruket. Hun hadde i sin ungdom vært i tjeneste på Stalsberg, blitt «godt opplært i håndgjerning og husstell»¹⁾). Hennes far hadde vært sagemester på Bråthe bruk. — Da Hans Olsen skulle få årsoppgjør for smiarbeidet hos fullmektigen på Stalsberg, gav denne ham et godt råd: Jeg synes du burde fri til enken jeg, Hans, for fikk du henne, så var smia di, og da kunne du også få plassen (Berg under Stalsberg). Ja, Hans hadde nok i det siste tenkt på det samme. Og slik vart det.

Det ble fem barn i søskenflokk. Vi skal følge Nils, som ble født 11. februar 1814, og holde oss til hans *Optegnelser*.

«Den tid jeg vokste opp, var det ikke stor undervisning å få i skolen. I religiøs henseende hadde det ligget et åndelig mørke over landet. De som det tilkom å innsette prester og lærere på landet, var slappe og lot det gå sin egen gang. I Sagdalen, til hvis skoledistrikt jeg hørte, var det en skolemester i min oppvekst som var henved 80 år gammel og var blitt så blind at han måtte ledes ved hånden når han skulle gå ut og inn. Flere og flere sluttet med å sende sine barn til skolen. — De som hadde foreldre som selv kunne undervise sine barn, var lykkelige, og blant dem var jeg.»

Om «det åndelige mørke» var mere lokalt, er ikke godt å si. Sognepresten i Skedsmo var nesten likeså avfeldig som nevnte lærer. Sedene kan forfalle. De mange som «lå i byvegen,» var heller ikke mors beste. (Se Plankekjørere.) Men at det også fantes gudsfrykt, får en et sterkt inntrykk av i denne familie. — I *Optegnelser* ser vi at det kom ikke bare ny lærer, men også ny prest (til Skedsmo) i 1826, den nidkjære Ole Moss, en mann der ikke sydde puter under synderes arme. Han holdt loven «strikt frem for konfirmantene». Nils: «Jeg hadde gått og grublet og grunnnet over min salighetssak og ofte hatt Bibelen fatt og søkt der etter trøst. Jeg kom ikke til noen fast tro på frelseren og nåden. Da var det en kveld — at ordet om at Gud er kjærlighet ble for meg en urokkelig sannhet, thi Gud elsket mennesket så inderlig at han ikke sparte det han hadde kjærest, men har gitt det hen for å gjøre mennesket lykksalig både i tid og evighet.» — Haugiansk alvor.

¹⁾ Min bestefar, Nils Hansen Østbyes optegnelser 1881. Meddelt av Nils Østbye. Romerike ættehistorielags årbok 1952.

Nils Hansen Østbye.

Nils Hansen ble opplært i smedhåndverket og kunne gjøre hva som tiltrengtes ved sagbruket og ved gårdsbruket «i tilfelle far var borte eller lå syk». Gårdsbruket, det var en del av Skjelver, som faren hadde kjøpt (i 1832). I 1838 ble han gift med Torine Pedersdatter og kjøpte Østby i Nittedal 1842, som før nevnt. Det var en gild gard, men ikke så lett å ta fatt med. Han brøt opp ny jord og grøftet hele eiendommen. Han var med på å stifte Nittedal sparebank (1850), var prestens medhjelper og fikk en del andre tillitsverv. På sine eldre dager skrev han sine *Optegnelser*, som

er referert fra. Om hans handlag og evne til forming fins ennå ting kvar som vitner om det. En av hans sønnesønner, Martin Østbye, sier: Det var vel helst på bestefars eldre dager at han drev med treskjæring og slikt. Da vi var småbarn, hadde vi reine menasjeriet av dyr. Det var haner og gjæser, griser og kuer, og hester, særlig da for vogner og kjerrer. Det var vel en lyst som han hadde liggende i seg, som han nå fikk stunder til å dyrke. — Bar synd at ikke slikt er tatt mere vare på, slutter M. Ø. Ja, og så var det jo smie på Østby, føyer han til.

Men tilbake til rektorens mor.

En kvinne, en husmor, en bondekone for hundre år siden levde helst anonymt, men kunne like vel være betydelig. Det siste gjelder nok Torine Pedersdatter. Hun var født på Hovind 1817 som den eldste av fem søstre og en bror. Da foreldrene døde 1834 og 1835, og gården solgt, ble barna sendt til slektninger. Torine kom til Vinsnes, til sine besteforeldre. (Hennes søstre ble gifte, en til Dal i Nittedal, de andre til Sørum, nemlig til Hønsen, Vilberg og Torbjørnsrud. Broren overtok som voksen Berger i Fet.) Fra Hovind og Vinsnes går ættelinjer til Krossbøl og Tobøl (i Enebakk), til Jølsen og Gan (i Fet), til Horster på Ryen (i Skedsmo), til Huseby (i Blaker), til Lystad (Sørum). Dette er kjente slekter på Romerike. (Se årbok for Romerike ættehistorielag 1952.) I ættesammenhengen kan også nevnes

f. eks. Erling Winsnes, den unge døde, et navn som vil leve. Hans far var den kjente dyrlege Karl Winsnes. (Bilde av ham finnes på Landbohøjskolen i København, blant «skolens mest fremragende elever».)

Mot denne ættebakgrunnen siteres enda litt av den karakteristikk Leiv Amundsen gav rektor Østbye: «Østbye viste alt fra ungdommen av en sjelden allsidig og harmonisk begavelse. De reale og humane fag falt ham like lett, og han var like nevenyttig som han var bøkenes mann. En kunstnerisk tendens var sterkt fremtredende hos ham; han var musikalsk, hadde tidlig en fin sans for sprogets valører, og han tegnet og malte.»

OPPVEKST — UTDANNELSE

Om hans barneår på Østby er ikke så mye å fortelle. Det var en søskenflokk på ti — to små barn døde samme dag. Peter ble født 20. januar 1855, var nummer seks i rekken. Han ble nok tidlig lagt merke til. «Han lå på golvet foran kjøkkenpeisen og les, mens de andre unga lekte og holdt moro. Peter likte seg best med boka.» — Ellers kan det sies at alle hans søsken var meget begavet.

I Nordby skolekrets (Rotnes) hadde det vært fast skole alt fra 1848, og flinke seminarister. Men de elever som skulle gå bokvegen, ble jo tidlig tatt ut. Peter ble sendt til Skien, ti år gammel, i latinskole. Hvorfor til Skien? En søster, Dorthea, fjorten år eldre enn han, var blitt meierske i Skien, etter først å ha gått i lære på ysteriet i Nittedal (et av de eldste i landet). «Hun var vel blitt kjent med forholdene der og med mulighetene for videre skolegang.» Faren var til å begynne med imot å sende gutten. Kanskje kvinnene så annerledes på det. — I førstningen ble det heller ikke så lett å være en liten bondegutt fra Nittedalen blant byguttene på skolen. Men det varte ikke så lenge før han greide å hevde seg. Det gikk ry av Skiens latinskole helt inn på universitetet.

Peter Østbye tok artium 1873

Torine Marie Østbye.

med præ ceteris og samme karakter til anneneksamen. Han tok seg lærerarbeid et par år (for å spare penger til sin videre utdanning). Så drog han til den polytekniske høyskole i Dresden. (Enkelte mener at han kunne ha nådd like langt i teknisk som i humanistisk vitenskap.) Her traff han sammen med den unge ingeniørstuderende Hjalmar Falk, den senere kjente filolog. Også for Østbye ble den polytekniske høyskole et sidespor. I vårsemesteret finner vi ham som studerende ved universitetet i Kristiania. Han valgte gresk og latin, historie og geografi og tok eksamen med innstilling 1881. Leiv Amundsen skriver «Det gikk ry av hans fabelaktige prestasjoner til eksamen. Resultatet skyldtes like meget hans lærdom i historie som hans sikkerhet i de klassiske sprog — en kombinasjon som vakte Ludvig Daaes henrykkelse. Sophus Bugge sa en gang at Østbye minnet ham om Oluf Rygh som ung; han hadde den samme grunnfaste, bramfrie soliditet.»

VITENSKAPSMANN — SKOLEMANN

Universitetet ville gjerne knytte ham til seg som en kommende vitenskapelig kraft. Med et stipend fikk han et års opphold ved universitetet i Berlin. Der fulgte han forelesninger av navngjetne professorer — i historie, filologi, men også over skulpturer fra Pergamon, om greske statsantikviteter, deltok også i øvelser over gresk vasemaleri. Her fikk han rike impulser til selvstendig, vitenskapelig arbeid. Sommersemesteret ble brukt til studier ved biblioteket og i museene. — Året etter vant han Kronprinsens gullmedalje for en avhandling om plan og komposisjon i Thukydids greske historie. — I 1880 ble han universitetsstipendiat i klassisk filologi og foreleste over Demostenes, Sofokles, Theokrit o. fl. — «Studenter fra disse årene minnes ennå den skjønneste, sikre form hans foredrag hadde, og hans manuskripter, som nu tilhører Universitetsbiblioteket, vidner om hvor vederheftig og samvittighetsfullt han arbeidet.» (Leiv Amundsen.)

Enda et par lærde avhandlinger gir han ut. Så avbryter han sin vitenskapelige karriere. Noe professorat ved universitetet stod ikke ledig, og det var ikke lyse utsikter for gresken, for klassisk filologi.

HAN VALGTE SKOLEN

og kom til å gjøre sin store innsats der, først som lærer og medbestyrer på Hauges Minde, fra 1894 rektor i Fredrikstad og siden igjen som rektor ved Drammens latinskole, inntil han gikk av i 1926.

Denne lærde mannen som lærer, administrator, skoleleder? Se allerede innledningen, sitat av professor Leiv Amundsens minnetale, som jeg tillater

meg å sitere litt mer av. «For oss skolegutter stod Østbye næ idealbilledet av en rektor: — hans ranke, høyreiste skikkelse, hans vakr., edle trekk, den høye panne, den reserverte, verdige ro over all hans ferd. Men heller ikke det lune blink bak gullbrillene manglet — og allvitende var han — dertil var han vis — og rettferdig.»

Ser en i Drammens Tidende eller Fredrikstad-aviser etter avslutningen av skoleåret den tid han var rektor, er det referater av rektors tale. Her taler den praktiske pedagog. Det er alltid noe å merke seg av tanker, ord til elevenc som til foreldre: Når enkelte barn mangler evner for boklig arbeid eller lyst eller begge deler, så søk ikke å true dem fram til eksamen. Det blir bitre skuffelser og bortkastet tid. Livet er heldigvis rikt. Det har bruk for alle evner og ofte ikke minst for dem som ikke kommer for dagen ved noen eksamen. — Han var skolestyreformann i Fredrikstad, senere i Drammen, og var medlem av undervisningsrådet i femten år.

Rektor ved Ullern skole, A. St. Langeland, må jeg referere fra. Han gav et portrett av «grekeren fra Nittedal» i NRK i 1960, der han bl. a. sa: De fleste voksne mennesker har vel erfart hva det betyr for oss å ha møtt store personligheter, mens vi enda var i vekst og utvikling. Det som slike personligheter har gitt oss, kommer på underlig vis sterkere fram med årene. Kanskje er det nettopp de verdier vi har fått på den måten, som vi kan gi videre i arv til våre barn og elever. — En ting er sikker: Det går en levende og ubrutt strøm av åndskraft gjennom alle slektledd fra de eldste tider, gjennom oldtidens tenkning, diktning og kunst, gjennom kristendommens ord og gjerninger ned til vår egen tid. Det fineste kulturmenneske jeg har møtt, er Peter Østbye. Han var min lærer og rektor i begynnelsen av 1920-årene. — For ham var den klassiske oldtid først og fremst den hellenske humanisme og kristendommen. Og denne kulturarv var ikke bare lærdom, men den var levende i hele hans vesen, fra dets innerste til den ytre opp-treden, i en altomfattende godhet og en mild visdom. Han var en humanist i den sanne betydning av ordet. — Denne mann, hvis sinn var i stand til å fatte den greske tragedies mektige lidenskaper, viste aldri åpent sine egne følelser for oss elever. Han lo sjelden, men smilte ofte, stille og varmt. Enda om han virket fjern, kom han oss forunderlig nær i personlige samtaler og hjalp oss på sin egen vis mer enn noen annen kunne gjøre det. Det største gav han oss naturlig i timene. Lavmælt, nesten litt forknytt, på grensen av det kjedelige, førte han oss gjennom lærestoffet. Uten knep eller finesser, uten ytre virkemidler prøvde han å vise oss vei inn i åndens verden. Men gjennom denne, som det syntes, ordinære undervisning strømmet det

noe stort og betagende, en nesten ordløs glød av ånd. Tanker og følelser, skjønnhet og sannhet, som hos ham var smeltet sammen til ett, forplantet seg til oss — ikke ad forstandens vei, men ved en slags umiddelbar erkjennelse. Det han var, og det han gav, lever videre som en stille og trygg styrke i sinnet hos oss, som av skjebnen fikk den gunst å være hans disipler i unge år.

OTIUM — MEN ARBEID

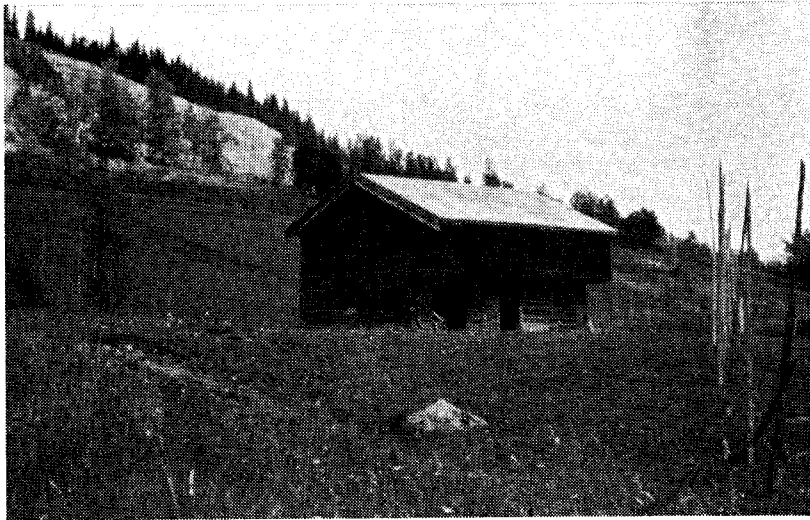
Det krevende skolearbeid, som administrator og lærer, skulle i og for seg være nok for en enkelt mann. Attpå holdt han sin filologiske lesning ved like. Men så hender det merkelige at i en alder av 65 år begynte en oversettervirksomhet som er uten sidestykke i norsk kulturhistorie. I 1920 sendte han ut sin oversettelse av Iliaden, i årene etter kom Odysseen, i 1924 den fullstendige utgave av Sofokles på norsk, to år etter Orestien av Aischylos, deretter fem tragedier av Euripides. Denne bragd utførte Østbye da han nærmet seg støvets år og i sitt otium. A. St. Langeland: «Dette var gjendiktninger som ikke bare var båret av lærdom, men i like høy grad var beåndet av poesi og stilkunst. At han ikke bare behersket den store, høytidelige form, viste han da han gav en elegant og poetisk norsk versjon av Theokrits Idyller.» — Hans oversettelser vekte åtgåum i hele Norden.

På sine gamle dager bodde Peter Østbye på Blindern, hos sin sønn, Nils Østbye. Han døde 2/2 1943 og er gravlagt på Vår Frelsers gravlund. Hans sønnedatter, fru Eva Folkestad, husker ham slik: Han var alltid meget sirlig, meget stillferdig og snill mot oss barnebarn. Han var alltid opptatt av sine bøker, og han gikk formiddagsturer med rektor Ræder. De førte en samtale som for oss barn var forunderlig uforståelig, nemlig på gresk og latin. Fra tid til annen fikk han besøk av gamle elever. Etter at krigen brøt ut, gikk det raskt tilbake med hans helse. Han døde stille og rolig, og vi mottok fra nær og fjern de mest overveldende bevis på verdsetting av hans livsgjerning.

Til sist en karakteristikk presten Fodnes gav mennesket Peter Østbye i tale ved bålet: Han hadde en høyt utviklet sans for det ekte i menneskelivet. Og han var godt likt av sine mange lærde venner og av sine elever. Men han følte seg også hjemme blant barna, som han holdt meget av og gledet seg sammen med. Hans ansikt strålte når han sammen med sine barnebarn satt i kirken og sang pilegrimssangen: Tider skal komme, tider skal henrulle, slekt skal følge slekters gang —

Til skrevne kilder er henvist i artikkelen.

Jeg takker Martin Østbye, Hakadal, for opplysninger, likeså Olav Aaraas, Nittedal, fru Eva Folkestad, Oslo, Birger Kirkeby, Lørenskog.

Falla, det gamle huset.

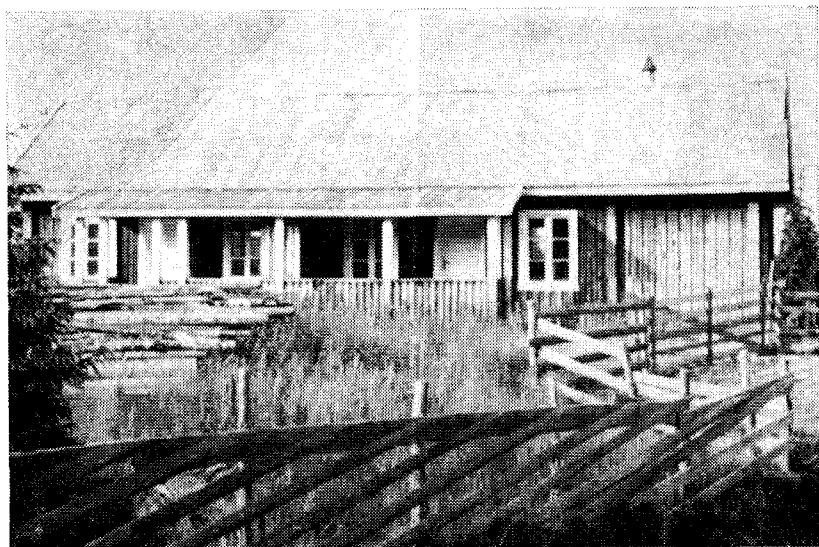
Hadeland og Skrukkelia

Av PER HVAMSTAD

Fra gammel tid og fram til 1841 hørte Skrukkelia under Gran kommune og Gran Tinglag, men den 13. september nemnte år ble Skrukkelia overført til Hurdal og til Romerike. Det var bare verdslig at Skrukkelia hørte under Gran så lenge. Fram til 1777 hørte bygda også under Gran i kirkelig henseende. Men i 1777 ble Hurdalen fraskilt Eidsvoll sokn, som eget sokn, og det var da helt naturlig å overføre Skrukkelia til Hurdalen. Hurdalen og S. Toten, eller Feiring som bygda heter nå, sammen med Skrukkelia, ble et kirkesokn, og prestegarden ble Gjøding østre og ødegarden Gjøding vestre, i nordenden på Hurdalssjøen.

Sjøl om Skrukkelia både i verdslig — og kirkelig henseende hører under Hurdalen og Romerike, er det forbindelse med den «gamle» bygda, Gran, og det er mye gammel tradisjon. Og en stor del av Tingelstad og Gran almenning ligger i Hurdalen, og mange hadelandsgarder har seter eller seterrett på Romerike, øverst på Romerike.

Vegforbindelsene på den tida Gran og Skrukkelia var ei bygda, var heller dårlige og få, så det var neppe noe samkvem utenom det mest nødvendige. En veg, viss en kan kalle det det, gikk frå Ragnhildrud øverst i Moen og over åsen til Falla i Skrukkelia og opp til Fallahaugsetra. Frå Falla gikk vegen videre utover forskjellige deler av Skrukkelia, og bak den vesle skogsbygda ved Skrukkelisjøen og Skandøla til Gran. I dag er den første delen av vegen, fra bygda og opp til Ragnhildrud erstattet med en nokså brei og nokså moderne riksveg. Men ved Ragnhildrud stikker den gamle vegen til skogs, og en kan således følge den over åsen til Romerike, og la oss gjøre det, så vidt det lar seg gjøre. Det er lenge sida det var noe stor trafikk, skogen og graset gror opp langs vegen og mange steder er den helt dekket av lyng og gras. På sine steder er vegen blitt et bekkedar. Men leiter en godt er det likevel mulig å finne den. Verst er det første delen. Vegen krysser elva Skjerva like ovafor garden Ragnhildrud, og stedet hetter da også naturlig nok Skjerveva, et helt betegnende navn. Elva er grunn og steinfull her, men i vårfloppen og under mye regn kan det være vanskelig å komme helt tørrskodd over, men på gamperyggen kan en klare det. Vi hadde dessverre ikke gamper, men vi var heldige og klarte oss over tørrskodde. Etter litt strev finner vi stien og legger i veg oppover hellinga. Bakkene her hetter Helmebråtebakka, og kanskje har de vært ryddet en gang. Navnet tyder i hvert fall på det. Men det må i så fall vori lenge sida, for det er ikke noen rester å finne, og skogen vekser stor og mektig langs stien. Det er oppe i disse bakkene at vegen vår blir til et bekkedar, brått kommer bekken rennende imot oss, og en er ikke helt sikker med det samme om en har mistet stien av syne eller ikke, men ved litt nærmere undersøkelse viser det seg at stien er der, men likeved er det et tørt bekkedar. Bekken hetter Fjølhyttbekken. Igjen et bevis for at det har vori folk her oppe en gang for mange år sida. Bekken har sikkert rønne forbi ei fjølhytte oppe i skogen. Det er mange liknende navn på bekker og elver. I Mjønvald er det en bekk som hetter Kåvåbekken, navnet har liknende opprinnelse. Men hytta er helt borte nå, og det er ingen som husker den, i hvert fall ikke kjent. Bekken har mye av tilsiget sitt fra ei stor og djup myr som har det pussige navnet Fillekræmermyra, og vegen til Skrukkelia går tvers over myra. — Gå utafør — sa bøygen i Peer Gynt. En får så her, viss en ikke vil søkke til langt oppå beina i myra, for denne gangen var den styggblaut. Det er ikke lett å komme rundt heller, og helt tørrskodd ble det nå ikke, men vi kom da rundt. På den andre sida av myra slår vi oss ned på et svaberg, like ned til myra og hviler oss. Navnet på myra har sin naturlige

Bustevollen.

forklaring. Det var en gang en fillekræmer som for den samme vegen som oss, bare at han for den andre vegen. Han hadde vøri i Skrukkelia, der hadde han kjøpt eller bytte til seg filler og andre saker og ting som han hadde bruk for, og som skrukklingen gjerne ville bli kvitt. Men da han kom til myra, var myra svært blaut. Det var om våren dette, men fillekræmarn hadde ikke lesi Peer Gynt, han visste ikke noen veg utenom, og han la uti myra for full musikk. Men det gikk gali med han, myra var så blaut at gampen sakk og druknet. Kræmarn sjøl klarte så vidt å redde seg i land. Etter den dagen har myra hatt navnet sitt.

Litt lenger framme etter vegen, eller skal vi kalle den sti, ligger det ei seter, og vi håper og ønsker jo med en gang å finne ei lys og fager budeie med buskap og rømme. Men lemmene er slått for glasa, og alt er tomt og audt, bare noen sauer går borte på vollen. Så noe rømme ble det ikke denne gang. Nå går det ikke lenge før vi kan se utover Romerike, Skrukkelia ser vi ikke med det samme, da bygda ligger under oss nede i dalen. Vi er kommet oppe på åsen for alvor nå, og passerer det høyeste punktet etter stien. Det er Gåsbakken med to putter som hetter Gåsputta. Men det mest interessante her oppå Gåsbakken er en kjempediger stein som ligger midt i myra, helt aleine, bare kranset med litt krattskog slik at den kan være van-

skelig å oppdage med det samme. Sjølsagt har denne store steinen eget navn, Grågampen hetter den, og den er nå og brålik en gamp, når en har god fantasi og det skumrer over åsen og rypesteggen skarrer mindre pent borte i skogsnaret. Det er fortalt at en mann som hadde vøri på Hadeland en tur og skulle over til Skrukkelia att vart jøtt skremt her. Det var i skumringa, borte på Gåsputta skarre rypestegen, og mannen var både litt overtruisk og mørkredd. Han skyndte derfor på det forteste han vann. Over aksla hadde han en sekk og i sekken var det ei smørøskje. Da han kom oppå Gåsbakken skarre rypestegen styggere enn vanlig og mannen la på sprang bortover myra. Reima i sekken hadde gått opp og under springmarsjen datt smørøskja tor sekken, og ned på hæla til mannen. I det same fikk han se den store steinen, og trudde at det var styggen sjøl som var ute etter han. Han vart helt nommen, og skreik rett ut — Kast itte du, du tar meg lell —. Stakkarn hadde nok vørti jøtt skremt. Det er og ei anna og eldre sagn som knyter seg til Grågampen. Det var på den tid da Gamle Tingelstad kjærka vart bygd, litt før 1100. Olav den Hellige hadde i følge sagnet kristnet Hadeland, og han hadde fart nokså hardt fram. Men det var ikke bare folket som var litt misnøgde med den nye trua. De underjordiske likte det absolutt ikke. Slik var det også med jutulen på Fjellsjøkampen. Han vart arg da han såg den nye kjærka, og han ville tilintetgjøre den med en gang. Han var avgarde og fant seg en stor kampestein og slengte den etter kjærka. Men jøtulen var nok ikke helt treffsikker, steinen landet på halangen ved Lygna, og der skal den ligge den dag i dag. Nå vart jutulen mer harm enn noen gang. Han fant seg en kampestein og rente den avgarde. Men og denne gangen var jutulen uheldig. Men han vinglet litt med pekefingeren og steinen kom ikke brått fram, men den ble liggende ved Gåsbakken, og er altså den store steinen som i dag går under navnet Grågampen. Men jutulen var ikke den som ville gi seg med uforrettet sak, han ville prøve en gang til, og sinnet kokte. Denne siste gang var han heldigere enn noen gang, men klaff vart det heller ikke denne gang. Steinen hadde nok den rette retningen, så og si, men den datt ned litt for tidlig. Steinen datt ned der Dvergsen gard, eller Værsen, som det hetter her på Hadeland, ligger i dag. Garden har fått navnet etter steinen, og en kan framdeles se steinen på garden, og det er tydelige merker etter fingrene til jutulen, og etter merkene å dømme var det ikke noen småkar den karen nei. Men dessverre er det mange sagn på Hadeland som har forbindelse med Dvergsten, steinen og Den gamle Tingelstad kjærka, og utafør Hadeland er det og mange, så noe særegent i så måte er altså ikke dette sagnet. Men det er nå en forklaring

på hossen den store steinen har vørti liggende midt ute i myra i ensom majestet.

Gåsbakken ligger som sagt på toppen og nå bærer det nedover mot Skrukkelia og inn i Romerike og Akershus fylke, men noen forandring kan en ikke merke av den grunn. Folk i gamle dager var ofte krasse til å sette navn på folk og steder, og det kan en merke når en vandrer om i skog og mark. Langs denne stien er det mange merker etter store kjempegraner, og ei tid var det kjempeskog langs etter stien vår, skal en dømme etter de mange store merkene. En av disse store granene bar det pittoreske navnet, Dritegranknipet. Når en vandrer sammen med lokalkjente personer, kan en få utpekt stedet der kjempegrana sto. I dag er det bare navnet og restene att av grana. Opprinnelsen til navnet kan vara mange og forskjellige. Men sikkert er det at det var tungt opp denne lia med stort tømmerlass, både for gamp og kjører, og når en nærmet seg toppen, kneip det kanskje på både for gamp og kar, og da var det lett vint og kjekt å stikke seg under lurvegrana og kjempegrana og gjøre sitt nødvendige. Det er derfor ikke noe å si på at grana var diger og omfangsrik.

Brått som vi går etter stien og tenker på ujevne ting, åpner skogen seg framfor oss, i lysningen ligger ei seter, og en stor setervoll strekker seg nedover mot en bekk. Setervollen er inngjerde, så en må klyve over. Det er ikke ofte en må klyve når en skal inn på en setervoll, de fleste steder ligger gjerdet nede. Men her har altså gardbrukeren kostet på å gjerde vollen inn og benytte den. På vollen går det noen frodige og fine sauer og koser seg nesten glugg ihjel. Dette er Ellingsbråtan, en gammel rydningsplass, men nå brukt som seter i mange, lange år. Plassen har mange navn som har skiftet med tida. Bustevollen, Ellingvollen, Grisellingsbråtan. Men navnet skjemmer jo ingen, bare en ellers steller seg bra, som han Tjyv-Nils sa. Den siste som bodde her inne på almenningen var en som hette Elling, og sjølsagt hadde han et oppnavn. Han hadde i yngre dager syslet noe med griseoppkjøp, så ikke noe var mer naturlig enn å kalle han Gris-Elling. Elling levde sammen med familien her inne i største armod. Kjerringa døde og han vart giftet opp igjen, og det ble småfolk nokså fort i plassen. Det fortelles at minst et spebarn døde på grunn av sult. Når sulta gnog verst tok de som regel ei stor malmpanne og gikk ut på stupet og slo alvorlig på den flere ganger. Tunge, dystre slag lydte utover Skrukkelia. I Falla, som ligger nede i dalen, forsto de dette signalet. Nå var det tomt for mat i Bustevollen og sulta stor. Falla-folket pakket mat i ei korg og drog oppover. Det er nok ikke rent få korgar med mat som er brakt opp frå Falla.

Det ble sagt at Elling hadde mistet arbeidslysta, mens han dreiv som griseoppkjøper. Godt var det at plassen låg like etter veggen. Det hendte at skogsfolk tok inn i den vesle stua, og de la som oftast att litt mat og for til dyra etter seg, som betaling for husrommet. Til overmål til all denne armo'a, kom at Elling slett ikke hadde lov til å bo på Bustevollen. Han hadde slått seg ned uten å spørja almenningsstyret. Hadeland ble på den tida drevet som en almenning, og nybygging på almenning ble sett på med strenge blikk. Elling ble kastet ut flere ganger og hytta rivi. Men Elling bygdte opp att hytta si nokså snart. Men den vart rivi att, og denne gangen ble stokkene høggi opp, slik at ikke Elling skulle kunne få bygd opp att hytta så fort. Der hytta til Elling sto, står det nå ei ny hytte. Sikkert et slott sammenlignet med den gamle som sto der.

Litt lengere borte på stupet ned mot dalen ligger det nå ei mer moderne skogshytte, som Tingelstad almenning har satt opp. Den kalles Bustevollen. Den er restaurert flere ganger, og det overnattet en gang 84 mann der, som skulle tørke klærne og stelle maten sin. Nå er hytta beregnet til å ta ti mann, og er moderne utrustet. Det er lettest å gå nedover bakke, og nedstiging er ikke langvarig. Nå er vi nede i det virkelige Skrukkelia. Vi kommer ned til elva som renner gjennom dalen, ved den øverste garden i dalen, Falla. Elva hetter Skandøla, og har sine kilder fra Toten og Tingelstad almenningene. På den andre sida av elva går det oppover att, og litt oppe i lia ligger de to vakre gardene Falla, som det kunne skrives jøtt mange sider om. Der vi gikk over elva på den gamle kloppa ser vi rester etter ei gardskvern, og inne på land ligger kvernsteinen sund. Mølledammen er kranset med småkratt og det blinker trolsk der inne. Like nedafor Nord-Falla er det rester etter ei gammel badstu. Men nå er det bare igjen omnen. Falla ble ryddet av finner under finneinnvandringa, og flere av husa er meget gamle. Interessant er den gamle bygningen som står borte ved de store buskene, bygd i tømmer og med utskutt andre høgda, som en middelalderborg. Borte i hamnehagen går det krøtter, og oppe i lia beiter en stor saubokk, forsvarlig tjoret. Veggen til Melbostadsetra eller Fallasetra går over tunet i Falla, og nå stiger det fort oppover. Jordvegen i Falla er bratt og tungdrivin, men hele garden er sørvendt, så det er årvisst og frostsikkert, og det må en regne som en stor fordel. Det er Melbostadgardene i Gran som har seter i Fallhaugen. Gardene ligger like ved Sølvsberget, så setervegen var lang og kronglette, men så likte sikkert dyr og budeie seg ekstra godt der, for finere beliggenhet er det ikke mange setrer som har. Asbjørnsen har fortalt om Fallahaugsetra i sine eventyr, og han har hørt eventyret

av Berthe Tuppenhaugen, som han kaller henne. Det rette navnet var Toppenhaugen, hun var fra Toppenhaugen under Hvalebykampen i Gran, men det meste av livet levde hun på Romerike, i Gjerdrum. Det var sommers for mange år sida, dom låg til seters med krøtera på Melbostad, budeia var nyforlova og gikk i giftetanker, og dyra vart fort ugreie, det var liksom ikke helt som det skulle alt. Det var nok de underjordiske som huserte, det var mange budeier som hadde prøvd seg, men det var bare den siste som klarte seg ei lita stynn. Hu hadde nyss drøkki festerølet sitt, det var ventelig derfor hu klarte dei underjordiske. Så var det en efta hu satt på vollen og da fekk hu se et brurfølge som kom opp over vollen, og jinta vart glad da hu fekk se at det var forloveden med følge. Han ville holde bröllop på setra. Det ble gjort i stand til fest. Men gjeterbikkja var den eneste som fatte mistanke, hu skjønnte det var noe gali fatt, og la i veg over åsen og til Melbostad. Det traff seg slik at forloveden var der på garden og bikkja ga seg ikke før hu fekk med seg han. Veggen ble ikke gjort lang, han forsto jo at noe var som det ikke skulle vera. Da han kom til setra såg han mett av fullsalede gamper ute og bröllofsfolk inne, og den underjordiske brudgommen skulle akkurat til å sette ringen på fingeren til jinta. Gutten tok ei børse og skaut flere skøtt over taket. Dermed forsvant de underjordiske og jenta var løst fra bandet sitt. Hu vart litt fortomla til å begynne med og skjønnte ikke det hele, men gutten tok med seg jinta si hematt, og der holdt han bröllop det snøggeste han kunne.

Enda er det litt huldrint på Melbostadsetra, bak setra reiser det seg en mørk bergvegg ende til værs, det var sikkert der de underjordiske holdt til. I det vi skal gå fra setra og nedover vollen, har sola kommet så langt at den skal forsvinne bak veståsen, og den kaster et rødlig skjær utover skogen, elva og Falla. På setervollen vekser det tett med sopp, vi er lysten på å plukke noen, men kommer på at bröllopmaten ved hulderbröllop ofte ble omgjort til sopp og urter, når trolldommen ble løst, så vi lar den stå i fred og går videre nedover mot skogen, så dei underjordiske kan finne att maten sin, viss dom skulle komma til Fallhaugsetra att.

Kasper Næss

Han som tenkte på ungdommen

Av ASBJØRN DØRUMSGARD

Kasper Næss het han som tenkte på ungdommen. Han var bonde på Nes gård i Rælingen og ekte romeriking.

Farfar hans het Ensrud og overtok Nes for omlag 150 år siden. Men som vanlig den gang tok de navn etter garden.

Sea blei garden delt i to mellom søsken, og Arne Næss het den ene. Det var far til Kasper. Han ble gift med en datter på Østegar'n.

Kasper Næss var enebarn. Han blei en sterk og røslig kar som sto i seint og tile. Og det kunne nok trengs, for Nesgarda hører ikke til de mest lettbrukte. Det er mest baker, og flere av dem er styggbratte.

Men det hørte mye skog til Nesgarda, og det er vel grunnen til at det blei velstand der. Men ikke hele grunnen. Nøysomhet og godt stell ute og inne var nok hovedhjørnesteinen.

Kasper Næss gikk på skole hos lærer Ole Hansen på Nordby skole. Han var nok en kløktig elev, for kløktig og tenkende blei han også som voksen.

Noen annen skole enn folkeskolen blei det ikke. De trengte vel gutten heime til enhver tid. Men det låg nok over han at han ikke fikk noen annen utdanning. Det var nok også grunnen til at han tenkte på ungdommen.

Kasper Næss levde ugift. Han overtok garden etter foreldrene og dreiv den sjøl i mange år.

Da han blei noe over søtti, solgte han garden til en fjern slektning

Kasper Næss.

som var forretningsmann i Oslo. Men kommunen brukte forkjøpsretten sin og overtok garden, men Kasper Næss bodde der til han døde.

Han var født 28. mars 1882, og 11. oktober 1960 skrev han testamentet sitt. Etter det skulle slektningen hans, Arne Næss, ha øydelen, Viholmen vederlagsfritt, husholdersken til han og far hans, Karoline Hansen, skulle ha 50 000 kroner og syv gardsarbeidere hver 1 000 kroner.

Resten av formuen skulle danne et fond som bestyres av Rælingen skolestyre, og rentene av fondet skal hvert år utdeles som oppmuntringspremie til beste elev i folkeskolens avgangsklasse fra Ytre Rælingen.

«Med Ytre Rælingen menes her området innen Rælingen kommune fra Enebakkeleiet i syd til Svartjernbekken i nord.»

Kasper Næss har ved å sette denne grense villet tilgodese hele Nordby skolekrets, som han sjøl hørte til, og endel av Holt krets. Dette distriktet rommer den vesentligste del av bondebefolkningen i bygda.

Da boet ble oppgjort viste det seg at fondet ble på omkring 100 000 kroner.

Det gjaldt nå å finne ei høveleg form for statuttene til fondet, og det endelige vedtak om dette ble gjort i 1962.

Etter statuttene er grunnkapitalen fast og urørlig, og midlene skal anbringes som for offentlige stiftelser og legaters midler bestemt.

Rentene av legatet gis hvert år som oppmuntringspremie til beste elev i folkeskolens avgangsklasse (beste elev ved utgangen av 6. skoleår i barneskolen i 9-årig enhetsskole). Rælingen skolestyre foretar utdelingen og er styre for legatet.

Paragraf IV i statuttene fastsetter grunnlaget for oppnåing av premien.

1. Eksamensnemndas karakterer i de skriftlige fag.
2. Avgangskarakterene i orden og oppførsel.
(Poengskala: S 5, M 4, G 3, Ng 2, Lg 1 poeng).
3. Resultatet av en kortsvarsprøve med oppgaver fra religion, historie, geografi og naturfag, og hvor hvert riktig svar gir 1 poeng. Prøven er skriftlig.

Høyest oppnåelige poengtall på prøven 50 poeng.

Prøven utarbeides og rettes av ei nemnd på 3 medlemmer, hvorav minst 1 lærer, oppnevnt av skolestyret. Slektninger og lærere til de elever som deltar i prøven, kan ikke være med i nemnda. Honorar til nemnda dekkes av fondet.

Den elev som oppnår høyeste poengsum samlet for de 3 grupper, er den beste elev.

Oppnår 2 eller flere elever samme poengsum, deles beløpet likt mellom disse.

Det er frivillig for elevene å delta i konkurransen om oppmuntringspremien.

Paragraf VI fastsetter hva premievinnerne skal bruke pengene til:

«Det beløp som utdeles hvert år til skoleeleven(e) skal benyttes til videre utdanning for denne eller disse. Det gjelder all videre utdanning. Forholdet må legitimeres før utbetaling finner sted.

Kan ikke pengene benyttes som foran anført blir de å oppbevare av legatets styre til vedkommende elev er myndig og da utbetales til denne. Beløpet må i så tilfelle gjøres rentebærende på samme måte som for grunnkapitalen bestemt.

Fra bestemmelsen i punkt VI kan styret dispensere såfremt pengene — med vergens samtykke — skal brukes til formål for eleven som er medisinsk begrunnet.»

Statuttene er approbert av Kirke- og undervisningsdepartementet og er underlagt revisjon som for offentlige stiftelser.

Hittil er fire premier delt ut. Størrelsen av premien har vært fra 4 000 til 4 500 kroner, alt etter renteavkastinga.

Kasper Næss har ved dette testamente satt seg et varig og verdig minne i heimbygda si. Hans flid og sparsomhet og hans omsorg for ungdommen vil gjennom alle tider komme de beste av folkeskolens elever til gode og bli dem en god hjelp når de skal ta til med sin utdanning.

Kasper Næss var også interessert for bygdas historie. Han var medlem av Rælingen historielag og overlot flere ting av antikvarisk verdi til Rælingen bygdetun.

Han døde 27. april 1961.

Kr. Vikne 70 år

Av ASBJØRN DØRUMSGARD

Romerike Historielags utmerkede kasserer gjennom en rekke år, skolestyrer Kristoffer Vikne, rundet de 70 år 3. mai 1966.

For 43 år siden, i 1923, kom han til Ullensaker, og til denne bygda ble han fra da av knyttet med sterke bånd. Han ble styrer av Ullinshof skole og klokker i Ullensaker kirke og tok avskjed i 1963 etter 40 års virke.

Men tidligere hadde han en kort tid vært lærer på Vestlandet, i Brekke fra 1917—19 og på Voss fra 1919—23. Han er sogning, født i Haus, men foreldrene var fra Brekke, der han vokste opp. Hans samlede virke i folkeskolen blir således 46 år.

Som lærer gikk han til sitt virke med en allsidig utdannelse. Det ble først Sogndal folkehøgskole. Her fikk han de rike impulser til den idealistiske livsinnstilling som har preget hans ferd gjennom alle år. Sin lærerutdannelse fikk han ved Stord lærerskole og seinere ved Norges lærerhøgskole. Forøvrig ble det middelskolen og en rekke kurser.

Det er en stor skare av den oppvoksende slekt som har sittet under hans kateter og fått en grundig opplæring, ikke bare i skolens vanlige fag, men

Kr. Vikne har også gitt dem livsinnhold og åndelige verdier å leve på i livets strid.

Det sier seg selv at en personlighet som Kr. Vikne kom i nøye kontakt med bygdefolket og det liv som rører seg der. Han kom med i herredstyret, der han var medlem i 13 år, og forøvrig medlem av helserådet, menighetsrådet og av forstanderskapet i Ullensaker sparebank.

I yngre år tok han ivrig del i det frilynte ungdomsarbeidet, og hans sterke nasjonale og kulturhistoriske interesse førte ham seinere inn i det historiske arbeid på Romerike. De siste 12 år har han vært medlem av styret i Romerike Historielag og i samme tidsrom lagets kasserer. Han er medstifter av Ullensaker historielag og var lagets formann i 10 år. I Romerike Historielags årbok har han vært en flittig medarbeider, likedan i lokalpressen. Han har skrevet «Ullinshof skole gjennom 50 år» og «Ullensaker Bygdebok for barn». Den sistnevnte bok kan være et mønster for bøker av liknende art som med tiden skal komme i de øvrige Romeriksbygder, etter opptak av Romerike Historielag.

Han er også med i den kommunale nemnd som forestår gjenoppbyggingen av Raknehaugen.

Kr. Vikne har også en annen interessant hobby, sykkelen. På den har han om sommeren gjort ferder rundt det ganske land og i vårt naboland Sverige. Det har sikkert skaffet ham mange gleder og impulser til fortsatt virke.

I sitt nye, vakre hjem ved Kløfta nyter han nå sitt otium sammen med sin hustru, som også har vært i skolens tjeneste.

Ved 70-års-milepelen takker vi for følget gjennom de mange år og for hans positive og fruktbare innsats til gagn for hjem og samfunn.

Lars Reinton 70 år

Av ASBJØRN DØRUMSGARD

Formannen i Landslaget for Bygde- og Byhistorie, statsstipendiat dr. philos. *Lars Reinton*, var 70 år 29. mars i år.

Det er nå 46 år sea Landslaget vart stifta, og Lars Reinton har vøri formann der frå 1945. Og det er han som har drivi laget fram til det det er i dag: Ein kulturfaktor ein må rekne med i den lokalhistoriske forskning i landet vårt. På den måten har han vørti ein far for denne forskinga i bygdene våre.

Det var Landslaget som gjorde opptaket til at Lokalhistorisk institut kom i stand for 10 år sea og som blir styrt av romerikingen dr. philos.

Rolf Fladby. Det er til i dag 5—600 herad i landet som enten har tii til med eller har planer om bygdebøker.

Lars Reinton gjorde eit stort arbeid med å få eit professorat i lokalhistorie ved Oslo Universitet. Det vart i stalle eit dosentur ved Lærarhøgskulen i Trondheim. Opptil 70 studenter har vøri med i semesterkursa ved skulen. Det er dr. Halvard Bjørvik som har dette dosenturet. Gjennom denne lina har lokalhistorikera våre fått god hjelp til forskinga si.

Lars Reinton har med arbeidet sitt makta å sette lokalhistoria inn på den plassen i rikshistoria som ho ikke hadde før. Sjøl har han gått i brodden med mange verk. Boka om heimbygda, «Folk og fortid i Hol», av han og broren, Sigurd S. Reinton, er mellom dei aller beste bygdebøker i landet. Det er to store bind som kom i 1938 og 1943. Dette arbeidet tok 20 år. Nå har dei snart ferdig slutten på Hols historie, ei ætte- og gardshistorie i tre bind.

I lag med professor Johs. A. Dale har han skrivi boka om diktaren Olav Sletto som kom ut i høst.

Lars Reinton kan føre ætta si tilbars på 1400-tallet i Hol, mellom ant frå den kjente Villandsætta, og frå skriveren Sauder Sauderson som kom frå Skottland til Hol på 1500-talet.

Lars Reinton er medlem av Videnskapsakademiet, og han har ellers mange tillitsyrke. Han er også lærer ved Norges Landbrukshøyskole.

Vi helser han frå Romerike Historielag og folket her på Romerike med ein varm takk for velgjort verk.

Minneord om Bjørn Halland

Av ASBJØRN DØRUMSGARD

Bjørn Halland døde 29. april i fjor. Det var det triste budskap som gikk over romeriksbygdene.

En romeriking med et stort arbeidsfelt er gått bort. For romeriking var han med liv og sjel, nærmere bestemt høending, født på Bjørkelangen 17. september 1921.

Vi måler ofte et menneskes liv etter alderen. Bjørn Halland ble bare 43 år, men hans liv og virke var så rikt og verdifullt at det kunne ha spent over et meget lengre tidsrum.

Etter å ha tatt eksamen artium ble det som journalist han utførte sin store bragd. Men ikke som en

vanlig bladmann. Det var det historiske stoff som hadde fanget hans interesse, og på dette område hadde han uvanlig store kunnskaper.

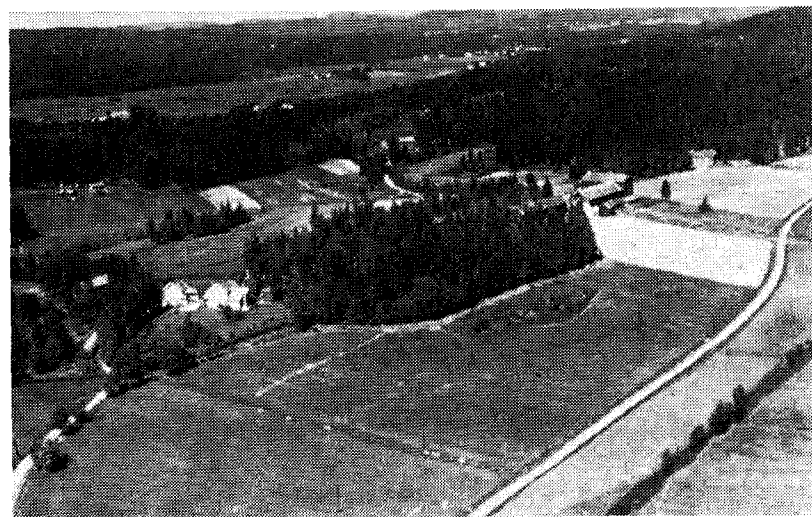
Som redaksjonssekretær i Indre Akershus Blad gjennom 20 år ga han det lokalhistoriske stoff fra romeriksbygdene en bred plass. Det ble en masse artikler av historisk verdi som kan komme senere granskere til nytte.

Hans historiske artikler hviler på et trygt og solid grunnlag. Hans omfattende kunnskaper og grundige gransking av stoffet gjør at det han skrev er et pålitelig kildemateriale. Som medarbeider i flere bind av Romerike Historielags årbok er vi ham stor takk skyldig.

Bjørn Halland var en kunstnernatur. Han var en fin tegner og hadde en poetisk åre som han ofte nyttet. Som journalist hadde han en lettfattelig og flytende penn som alltid fant det sentrale i sine emner. Han var også en naturtilbeder som frydet seg over livet i skog og mark.

Men først og fremst var han et menneske med det gode hjertelag, den hjelpsomme hånd og en venn som aldri sviktet.

Bjørn Halland er gått bort, men han vil leve videre i det han skapte.

Losby i dag med hovedbygningen i forgrunnen. I bakgrunnen noen av gårdene og plassene og en del av skogen.

Losby Bruk

Av ROAR ARNE FJELLHEIM

Roar Arne Fjellheim, tidligere elev av Hammer folkeskole i Lørenskog, skrev Losby Bruks historie som historisk særøppgave til eksamen artium 1965. Vi gjengir den i årboka:

Gården i dag

Losby Bruk er, nest etter Bærums Verk, Oslos største naboeiendom. Dets samlede areal er 43 000 mål; derav ligger vel 32 000 mål i Lørenskog og utgjør en vesentlig del av denne kommunes 70 000 mål. Resten av eiendommen ligger i Lørenskogs nabokommune i øst, Rælingen.

Gården er i matrikkelen¹⁾ delt opp i flere nummer, og dens samlede skyld²⁾ er 217,38 mark. Derav faller 159,91 på Lørenskog og 57,47 på Rælingen.

¹⁾ Matrikkelen: En fortegnelse over Norges jordeiendommer. Losby blir i matrikkelen delt i Losby Vestre (den delen som ligger i Lørenskog), gårdsnr. 91 og gnr. 85, og Losby Østre (skogområdene i Rælingen), gnr. 84, 85 og 86.

²⁾ Skyld: I matrikkelen et mål for gårdenes innbyrdes verdiforhold. Ble opprinnelig utviklet på grunnlag av landskylden.

Losby kan trygt karakteriseres som en skogeiendom, i det hele 38 000 mål av dets samlede areal er skog. Skogen ligger i svært kupert terreng, noe som kunne umuliggjort effektiv utnyttelse av skogen om ikke Losbyvassdraget hadde ligget så beleilig til. Det består av en sammenhengende rekke sjøer sørover fra selve gården. På disse vannene fraktes i dag tømmer på isen om vinteren. Godsets egne biler transporterer det så videre til Borregård, som er Losbys største avtager av tømmer. Skogsdriften utgjør i dag den desidert største delen av produksjonen. Betegnende i så henseende er at den daglige leder av gården har tittelen skogsjef.

Selv om Losby er en skogeiendom, har den stor innmark etter norske forhold, og den største i Lørenskog kommune. Den ligger i sin helhet innenfor Lørenskogs grenser. Omtrent halvparten av de 1 100 mål innmark ligger som en lang, smal stripe på begge sider av Losbyelva, som kan ses i nederste høyre hjørne på bildet. Resten av innmarka heller ned mot denne sletten fra skogen, bortsett fra den vestre delen, som er sterkt kupert.

I forbindelse med en senking av Losbyelva i 1955 ble ca. 320 dekar tidligere dårlig beite gjort om til åkerland ved drenering. Året etter gikk en over til å drive rent åkerbruk, og besetningen, som da besto av 45 kyr, ble solgt. I de senere år har man begynt å holde sauer, og besetningen er i dag ca. 250 sauer.

På bruket bor i dag ca. 150 mennesker. Alle av den eldre generasjon er arbeidere og funksjonærer med Losby Bruk som arbeidsgiver. De fleste av disse bor på tidligere husmannsplasser; selvfølgelig er husene ombygd så de oppfyller vår tids krav. Ingen kalles husmenn lenger, de som bor på plasser med jord til, kalles oppsittere.

En oversikt over utviklingen av forholdet mellom gårdene i Losbydalen

All jord i Losbydalen er i dag samlet i en gård, Losby¹⁾. Dette har imidlertid ikke alltid vært tilfelle. Jorda har vært delt i opptil fire gårder samtidig, når en ikke regner med husmannsplassene, som det en stund var ganske mange av. En har derfor funnet det mest hensiktsmessig først å beskrive det skiftende forhold mellom gårdene opp gjennom tidene. Derpå vil en ta for seg den industrivirksomhet som har funnet sted på dem, skole-

1) Fra dette må unntas de tidligere husmannsplassene Nordre Tangen og Lia, og Bakkerud gnr. 91, bnr. 10 som er blitt skilt ut som egne gårdsbruk i årene etter krigen.

ordning og veiforbindelser. Til slutt vil det så bli gitt en mer detaljert beskrivelse av hver enkelt gårds historie, herunder også behandling av gårdens husmannsplasser.

En stedsbetegnelse på Losbys eiendom, Elvåga, navnet på det vassdraget som danner Losbys grense mot vest, mot Oslo, kan en føre så langt tilbake som til den eldre Edda. I et kvede der heter det om opprinnelsen til Hyme, jotnenes stamfar:

«Or Elvivågum
stokk eiterdropar
og voks til jotun vart.»

Elvåga er altså kanskje identisk med Elvivågar, navnet på de eiterstrømmer som fra Nivlheim falt ut i Ginungagap. I kvadet om Hyme får en og vite hvor han bodde, idet det står:

«Bur han i aust
for Elvivågar
hundvise Hyme
ved himilsenden.»

Begge disse strofene er fra den eldre Edda, den første fra Vaftrudnismål, strofe 31 og den andre fra Hymeskvæde, strofe 5. Det er noen som fra disse strofene vil slutte at de gamle vikværingene mente Hyme holdt til øst for det nåværende Elvågavannet, dvs. i Losbyskogen.

Om en ikke kan finne tegn etter Hyme i Losbydalen, vet en i hvert fall at det fantes mennesker der allerede i steinalderen. Man har nemlig funnet en såkalt tynnakkert flintøks der. Dens utseende kan tyde på at den stammer fra Danmark.

Noen gårdsdrift har vi imidlertid ikke kjennskap til før vikingetiden. Da ble det i den sørligste delen av «Leirimskog» ryddet en gård som fikk navn etter den skogen den lå i, nemlig Mork, som ganske enkelt betyr «Skogen». Den omfattet sannsynligvis hele området på begge sider av Losbyelva fra Feiringåsen sørover til det nåværende Mønevann.

Senere, trolig i overgangen mellom vikingetida og kristen tid, ble Losby skilt ut som egen gård av Mork. En antar at navnet opprinnelig var Loptsbyr, avledet av mannsnavnet Loptr og byr, gård, Loptsbyr betyr da «Loptrs gård».

Den opprinnelige gården, Mork, ble siden i kristen middelalder delt i to

bruk, Østmork på østsiden av elven og Vestmork på vestsiden. Biskop Eysteins jordebok¹⁾ fra 1390-tallet omtaler den «sørligste Morkgården». Dette kunne tyde på at Mork ble delt i tre deler.

Senere, på 1600—1700-tallet, omtales imidlertid Vestmork som Nordmork, det er derfor trolig at den «sørligste av Morkgårdene» er identisk med Østmork (himmelretningen mellom de to gårdene er nordvest—sørøst). En mulighet er det at det med sørligste av Morkgårdene mentes Losby, men det er lite sannsynlig at Losby kunne bli kalt Mork såpass lenge etter utskillelsen som 1393. En eventuell tredje Mork-gård måtte ha forsvunnet i senmiddelalderen uten å ha etterlatt seg noe spor, hverken som stedsnavn eller i opptegnelser.

Et tredje Morkbruk kan ha forsvunnet i ødetiden som fulgte etter svartedauens herjinger på midten av 1300-tallet. De andre tre gårdene i Losbydalen klarte å overleve «den store manndauen» sammen med 12 andre gårder på Lørenskog. Samtidig gikk omkring 30 gårder til grunne. Vestmork klarte overgangen så godt at den kunne fortsette som fullgård, dvs. eieren måtte leie hjelp for å klare gårdsdriften. De andre to, Østmork og Losby, ble einvirkesgårder, brukeren og hans familie drev gården alene.

Fra middelalderen av kan en da regne tre selvstendige gårder. Tidlig på 1600-tallet ble Losby delt i to gårder, som senere fikk navnene Øvre og Nedre Losby. Ofte blir disse to delene omtalt under ett i kildene, selv om de ble drevet av forskjellige brukere²⁾ og selv om de er delt i matrikkelen.

De første tegn til samling av gårdene i Losbydalen finner en i 1660 da Vestmork og Losby fikk samme eier. I 1855 ble alle fire brukene samlet av «Det Låsbyiske Compani» og ble det gods en har i dag, bortsett fra noe skog som senere er innkjøpt fra nabogårdene Skullerud og Østby.

Alle tre gårdene har hatt husmannsplasser under seg. Losby var først ute, med flere plasser fra midten av 1600-tallet, Vestmork fra før 1700 og Østmork fra senest 1720.

I n d u s t r i v i r k s o m h e t

Noe av den driften som har foregått på Losby og Morkgårdene, kan ikke karakteriseres som annet enn industri. Til dette regner en her a) Sagbrukene,

1) Biskop Eysteins jordebok (E. J.): En fortegnelse over forskjellige kirkelige eieres gårder el. gårdparter. Den er skrevet (og/eller ajourført) i 1373, men antas å være en avskrift av en jordebok fra ca. 1320.

2) Gårdene hadde imidlertid samme eiere.

b) Kvernbrukene, c) Teglverket og (under tvil) d) Elektrisitetsverket. En skal nå ta for seg hver enkelt av disse, og begynner da med sagbrukene.

a) Sagbrukene

På 1500-tallet begynte en ny næringsvei å gjøre seg gjeldende her i landet, nemlig sagbruksindustrien, som ble gjort mulig av to faktorer: behovet for trelast til eksport til andre land, særlig Nederland, og oppfinnelsen av vannsaga, i form av oppgangs-sager drevet av et vannhjul.

I Losbydalen gjorde den nye tid sitt inntog på andre halvdel av 1500-tallet. Den eldste kilden en har om dette, er et lensregnskap fra 1560, der en oppgangs-sag under gården Losby er nevnt. Neste gang denne saga nevnes er i 1610, i en sagskatteliste. Den er der oppført med et årlig skjærekvantum på 53 tylfter. Selv om dette er mye i forhold til de andre sagene i Lørenskog, må en ha lov til å si at det var en liten sag; den kalles da også en flomsag, det betyr at den bare kunne benyttes i flomtiden. I 1688 satte de da innførte sagbruksprivilegier¹⁾ en foreløpig stopper for driften på denne saga, men i 1703 fikk Christianiaborgeren Jørgen Arntsen tillatelse til å ta den opp igjen, med et skurkvantum på 10 000 bord i året.

Også Østmork og Vestmork hadde sine egne små sagbruk, trolig mest til eget behov og til salg i bygda.

Alt tidlig fattet rike Christianiaborgere interesse for Losbydalens gårder, og slike figurerer som Losbys og Vestmorks eiere helt siden 1600-tallet. Interessen dreide seg ikke først og fremst om innmarka, men for skogen som tilhørte gårdene. Trelast var den tids viktigste eksportartikkel fra vårt land, og sagbrukdriften vår første store industri. Losbyområdenes skog hadde sin verdi først og fremst i sin nærhet av Christiania, sentrum for trelasthandelen. Frakteveien var ikke særlig lang, ca. halvannen mil, og derfor ble frakten relativt billig.

Tømmeret ble hogd og fløtt langs Losbyvassdraget til sagene, der det ble skåret til planker. Fra sagene ble plankene kjørt med hest og kjerre eller slede langs Losbyveien til Strømsveien, der det ofte kunne gå livlig for seg når Losbykjørerne skulle finne plass i plankekjørerkoen, som da denne transporten var på sitt høyeste, dvs. tidlig på 1800-tallet, kunne bli opptil 1½ mil

1) Sagbruksprivilegiene av 1688: Bestemmelser som reduserte antall sager som kunne skjæres for transport. Begrenset også antall bord som kunne skjæres lovlig på hver enkelt sag.

lang. Det var bønder og husmenn som drev denne transporten, og de skaffet seg en pen ekstraintekt på den, ofte så pen at de helt forsømte gården.

Til tross for enkelte tilbakeslag sagbrukdriften måtte tåle på 1700-tallet på grunn av uår, kriger og nye sagavgifter, fortsatte den å vokse. Etter hvert skiftet den imidlertid karakter. De mange små sagbrukene med vannsager forsvant, i stedet fikk en få store. Disse ble drevet av dampmaskiner, og var således ikke avhengig av å ligge ved en elv. Beliggenheten kunne nå bestemmes av letteste til- og fratransport. Fra 1854 av fikk plasseringen i forhold til Hovedbanen, som kom dette året, mye å si. Hovedbanen betydde slutten på hestetransporten av trevirke.

Fra denne alminnelige utviklingen skilte Losby seg. Der foregikk alt på den gamle måten, med vannsager og med hestetransport, nå riktignok bare til Strømmen, som var den nærmeste jernbanestasjonen.

Fra begynnelsen av 1800-tallet kjenner vi på Losby gård Fløytsagåssaga som lå ved Nordre Tangen mellom Fløyta og Mønevann. Den ble revet før 1900, sannsynligvis ca. 1865, men det ligger fremdeles et tannhjul og andre deler i vannet som et minne etter den. Losby hadde ei sag til som lå like nord for demningen ved nordenden av Mønevann, og på østsiden av elva. På andre siden av elva lå Vestmorksaga, og 30—40 meter lenger sør, på samme side, lå den viktigste og største av sagbrukene, Østmorksaga. Begge Morksagene var rammesager med 8—10 sagblad i hver ramme, og to rammer i hver sag. Østmorksaga sto i et to-etasjes hus, og hadde et vannhjul på 7 meter i diameter. Vannet ble ført til hjulet gjennom en 105 meter lang trefenne.

I 1863 ble alle tre sagene ved elva herjet ved en stor brann. Oppbyggingen konsentrerte seg særlig om Østmork sag, som lå gunstigst til for produksjon. Den ble brukt helt fram til 1952, og hadde som rekord 52 tylfter skåret på en dag, mens gjennomsnittsproduksjonen lå på 33—34 tylfter daglig.

Den vanddrevne Østmorksaga ble avløst av et moderne sagbruk i 1952. Dette skjærer nå bare til brukets eget behov, i det den alt overveiende del av tømmeret selges helt.

Året 1861 betegner et vendepunkt i transporten av trelasten fra Losby. Da ble nemlig et 6 km langt sidespor til Hovedbanen fra den nåværende Fjellhamar stasjon til Østmork sag åpnet. Vognene kunne dras av hester, fordi lendet langs elva som sporet fulgte bare faller 1 meter på de 6 kilometrene. Under den første verdenskrigen ble hestekraften avløst av motortraller. Denne banen var Losbys transportvei av trelasten helt til lastebilene overtok.

*Restene av Losbysaga ved elva. Fundament og vasshjul.
Tegning: Roar Arne Fjellheim.*

b) Kvernbrukene

Både Østmork og Losby hadde egne kverner fra midten av 1600-tallet av. Østmorks kvern nevnes første gang 1661, Losbys kvern først i 1674. Om begge kvernene heter det i en liste over bygdas sagbruk fra 1757 at de kunne male til gårdens eget behov og noe mer.

På begynnelsen av 1800-tallet forsvant Losbys kverner (det var da to av dem), og all malingen på Losby-gårdene ble overtatt av Østmorks mølle. Den besto i 1809 av 2 hus med hver 2 kvernsteiner. Dessuten var det til kverna et hus der mølleren trolig bodde. Denne plassen lever videre i navnet Møllereenga. I 1832 ble et nytt kvernbruk under Østmork oppført. Det hadde to tømmerlaftete bygninger, hvorav det ene huset vannhjulet og det andre inneholdt 3 kvernsteiner. Det er ikke sikkert fastslått om denne mølla ble flyttet over på den vestre siden av elva, eller om det der ble oppført et nytt kvernbruk. Det ble i hvert fall kalt Vestmorks mølle da det i 1863 brant ned samtidig med sagene. Siden den tid har det ikke vært kverner på Losbys eiendom.

c) Teglverket

I 1860—70-årene ble størsteparten av godsets bygninger i dag oppført. For å være selvforsynt med murstein, takstein osv., ble det bygd et tegl-

verk på brukets eiendom. Produksjonen var bare til eget bruk, og verket ble nedlagt før århundreskiftet. Det lå like øst for det gamle tunet til Østmork, der plassen Østmork eller Mork nå ligger.

d) Elektrisitetsverket

I 1912 skjedde det oppsiktsvekkende at det på Losby ble satt opp et elektrisitetsverk, før bygda ellers fikk elektrisk kraft. Verket ble bygd på Vestmorksagas grunnmur, og kunne levere 42 kW. Dette var nok for hele bruket i 40 år, men etter at Oslo kommune eksproprierte vannene Fiske- lausa, Halssjø og Drettvann, måtte Losby leie kraft. Det private el-verket var siste gang i drift 1953.

K O M M U N I K A S J O N

Losby ligger ganske isolert sør i Lørenskog, og god kommunikasjon har derfor vært en betingelse for forbindelse med omverdenen.

Opprinnelsen til veien fra Strømsveien til Losby var ganske sikkert en gå- og ridesti. Da trelasthandelen begynte å ta omfang, trengtes imidlertid bedre veier å frakte skuren langs. I plankekjøringens spede begynnelse, kunne veien bare brukes om vinteren til slik transport. Etter hvert ble det behov for å utvide den, så den kunne brukes også til sommertransport, og etter hvert fikk den en ganske høy standard, etter datidens krav. I forbindelse med et kartleggingsarbeide i 1875 ble det gitt en beskrivelse av Losbyveien, der det blant annet heter at veien hadde tilfredsstillende stigningsforhold, og at den var godt vedlikeholdt, i motsetning til de fleste andre gårdsveier i bygda.

I 1861 overtok, som tidligere nevnt, jernbanen transporten av skuren fra Østmorksaga. Siden mellomkrigsårene har den imidlertid igjen foregått langs Losbyveien, nå ikke lenger med hester, men med lastebiler. Automobilene gjorde sitt inntog på Losby i 1913, da herredstyret godkjente kjøring av motorvogner på veistrekningen Lørenskog stasjon—Losby «under iagttagelse af særlig Forsiktighed, sagte Kjøring og forøvrigt efter Reglementet». I dag er Losbyveien en god helårsvei, og Losbyboerne har bussforbindelse med resten av bygda flere ganger daglig. Jernbanen er forlengst nedlagt, og skinnene fjernet.

Postgangen til Losby har i likhet med resten av bygda vært av svært varierende kvalitet. Det er faktisk bare de siste 20—30 år at den har vært noenlunde fast og sikker.

Telefon fikk Losby i det andre tiåret av dette århundret. Da hadde det allerede noen år eksistert en telefonforbindelse mellom skogvaktårnet på Svartåsen og Losby.

S K O L E N

Ingen oversikt over Losbys historie er komplett uten å ha nevnt skolen. Begynnelsen til barneoppfølgingen var her, som andre steder, omgangs- skolen, en svært lite tilfredsstillende skoleordning.

I 1858 ble det slutt på dette forholdet for brukets vedkommende. Den 20. august dette året ble nemlig dets egen bruksskole åpnet av bruks- fullmektig Juell, som var den ansvarlige for skolen. Det var den første faste skolen i hele Skedsmo Prestegjeld, og den var godt utstyrt etter datidens forhold, med kateter, langbenker og tavle. Av bøker nevnes 1 bibel, 1 nytestamente, 1 salmebok, 1 journal, 1 grunnlov, 1 skolelov, 2 sett forskrifter, 8 eksemplarer «Veiledning i Modersmålet», 16 lesetabeller, samt salmodikon med koralbok. Bruket betalte alt utstyr, hus og lærerens lønning. Lærer var Knud Brustad; han var så dyktig at barn søkte til skolen fra andre gårder.

Fra 1884 drev kommunen skolen, og bruksskolen falt bort. Skolehuset var i bruk som skole til 1913, da virksomheten ble flyttet til Fredheim. Huset står enda, med en senere påbygd annenetasje. Den brukes nå som arbeiderbolig, og heter fremdeles Skolehuset.

B U T I K K E R

Butikker på Lørenskog er en forholdsvis ny foreteelse. De eldste var ølutsalg på skysstasjoner. Noe slikt fantes ikke på Losby, men fra 1880- årene av ble det drevet butikkvirksomhet for skogsarbeiderne på stedet, først på plassen Garterud, der tørste turgåere i dag kan få kjøpt leskedrikker, og i tida 1892—99 på Grythaugen.

I dag er den nærmeste butikken Grinna Landhandleri ved Losbyveien.

D E E N K E L T E G A R D E N E

Kildene til Losby- og Morkgårdenes eldre historie er ytterst sparsomme og gir ikke stoff til en sammenhengende krønike. Først fra 15—1600- tallet blir kildene rikere, med skattelister, skyld- og tiendeoppgaver, bøte-

lister, regnskaper og mye annet. Dette forhold gjør at det ikke er mulig i en oversikt over de enkelte gårders historie å gå lenger tilbake enn til ca. 15—1600.

En har funnet det av liten verdi, i en oppgave som denne, å gi en fullstendig og detaljert oversikt over eier- og brukerforhold opp gjennom tidene, idet en systematisk gjennomgåelse av disse kan finnes i kildematerialet. En liste her kunne ikke godt bli annen en ren avskrift. En ser det som denne oppgavens mål å samle og koordinere data fra forskjellige kilder, skriftlige og muntlige. En vil derfor bare trekke fram det av eier- og brukerlisten som kan tenkes å ha interesse utenfor en snever krets.

Det er naturlig i en slik oversikt å begynne med det eldste Losby, det som en gang ble utskilt av urgården Mork som Loptsbyr, og som senere ble forenet med delene av dette til det Losby bruk vi har i dag, slik at en tusenårig sirkel kunne slutes.

a) Losby

Losby var halvgård¹⁾ i 1577 og i gammelnorsk tid (tiden til 1350—1400), den må imidlertid ha ligget like under fullgårdsmålet.

Eierne i gammelnorsk tid er ukjente. En av de første eierne vi kjenner navnet på er Hans Haraldsen som drev gården selv, og som var den eneste, så vidt vi kan slå fast, selveierbonde i Lørenskog i begynnelsen av 1600-tallet. Han eide også en del av Vestmork. Snart gikk det imidlertid med Losby som med de andre gårdene i bygda, i 1647 ble en Christianiaborger, Tosten Arnesøn, ene-eier av Losby og Vestmork. Minne etter ham er bl. a. altertavla i Lørenskog kirke, der en kan lese: «Til Guds ære aff E:oc Welacht: Mand, Tosten Arnesøn Borg: i Christiania, oc hans kiære hustru Kirsten Hansdatt:er Dene Taffle til Lørenskou forærit med al sin behørig, ANNO 1647».

Etter Tosten Arnesøn hadde Losby og Vestmork alltid samme eiere, som alle var Chra.-borgere. Losbys moderne historie, med en voldsom oppsving av trelasthandelens betydning, begynte i 1744, da kjøpmann Peder Cudrio overtok gårdene for 1550 dlr. Etter ham kjøpte grosserer Andreas Lumholtz de to gårdene. Han fikk i 1812 leilendingskontrakt på Østmork og var således en forløper for samlingen i 1855, idet han da hadde en driftsenhet som svarte til mesteparten av det bruk en har i dag. Lumholtz'

¹⁾ Halvgård: Gård under fullgårdsmålet på 16 øyres bol, en inndeling av gårdene på grunnlag av skylden.

etterfølger, rittmester Jakob Meyer, solgte så gårdene i 1855 til «Det Låsbyiske Compani».

Alle disse eiere var borgere som ikke hadde tid eller interesse av å drive gårdsdriften selv. Parallelt med eierlisten løper derfor en brukerliste, eller to brukerlister, fordi Losby ble delt i Øvre og Nedre Losby ca. 1600.

Ingen av husene fra det gamle Losby står i dag, men en regner med at hovedbygningen sto der hvor den nye ligger nå.

b) Vestmork

Vestmork var fullgård allerede i gno. tid, den hadde trolig en skyld på ca. 20 øyresbol.

I likhet med Losby er eiere og brukere i gammelnorsk tid ukjente. Eiere siden ca. 1650 er de samme som på Vestmork, bortsett fra en kort periode fra 1717 til 1726.

Den kjente brukerrekken begynner med Bottolf i 1560 og avsluttes med den 8. i rekken, Hans Tostensen, som døde i 1839.

Husene og tunet til Vestmork er forsvunnet, men en vet hvor de lå, nemlig like vest for brukets store fjøs- og stallbygning.

c) Østmork

Gården var i gammelnorsk tid halvgård med en skyld på 14 $\frac{1}{3}$ øyresbol, men den ble i 1594 fullgård.

Ifølge Biskop Eysteins jordebok eide Krosskirken i Oslo hele gården som var gitt for sira Håkons sjel (en prest). Krosskirkegodset lå til sokneprestembedet i Oslo, og i den nyere tid fortsatte gården som Christiania sogneprests embedsgods helt til et stykke av skogen i 1848 og resten av gården i 1849 ble solgt til et trelastfirma i Fredrikstad. Dette solgte den videre til «Det Låsbyiske Compani» i 1855.

Brukerrekken er sammenhengende fra Ludvig (1601—1635) til den 11. i rekken, Hans Pedersen (1797—d. før 1849). En av brukerne, Villum Pedersen (1685—1743) er nevnt i tingbøkene fra 1706. Søndag etter Mikkelsmess det året var en del folk samlet på gården Skulerud. Da var Villum og Peder Larsen, bruker på Vestmork, «i hop og droges og skulle prøve styrke med hverandre, da slo Peder Villum overende det første kast, så kom de sammen igjen, da slo Villum den andre over ende —». Nå var gemyttene kommet i kok, og husmannen Erik Skjøtt og grenaderen Hans blandet seg opp i slagsmålet. Peder og Erik holdt Villum fast i håret, og Hans slo ham i ansiktet med knyttneven, så han

blødde i munnen. Beskrivelsen fortsetter i samme stil og viser med all ønskelig tydelighet et av de mange mørke trekkene brennevinet brakte med seg på 1700-tallet, og som Losbygårdene heller sikkert ikke fikk gå fri for.

Østmorks tun lå der hvor plassen Østmork nå ligger. Gården ble etter samlingen i 1855 redusert til husmannsplass under Losby.

d) Losby bruk

Christianiagrossererne Thomas Sewell, konsul Thomas Heftye og rittmester Thorvald Meyer, som fra 1855 eide hele bruket, dannet firmaet «Det Låsbyse Compani». De solgte i 1859 bruket til Jon Lockhart Morton for 220 000 spd., men han svindlet med obligasjonene og ble senere dømt for dokumentforfalskning og deportert til Australia. Gården kom nå igjen i Companiets eie helt til det i 1871 ble solgt til konsul Lorentz Jacob Meyer. Han eide Losby til sin død i 1888. Etter at hans enke også var død to år senere ble eiendommen overtatt av deres svigersønner, dr. Håkon Cæsar Boeck og kgl. fullmektig Kristoffer Jansen Nicolaysen. Nicolaysen solgte sin halvpart til svogeren i 1891. Dr. Boecks sønn, cand. jur. Lorentz Meyer Boeck, fikk skjøte på halve eiendommen etter farens død i 1897, og fra sin mor i 1901 på den andre halvdel. Etter godseier Boecks død i 1936 ble Losby i 22 år drevet av hans enke, fru Kathrine Boeck, til hun døde nyttårsaftnen 1958, 89½ år gammel. I dag eies godset av hennes arvinger, og den daglige drift forestås av skogsjef Nils Vøien.

Når hovedbygningen på Losby er reist vites ikke med sikkerhet, men en tar sannsynligvis ikke mye feil om en daterer den til 1850-årene. Den er siden påbygd flere ganger. Den ble vel bygd for å være et jaktutfluktsted for Christianiasosieteten, og mange berømte menn har besøkt den, blant annet var kong Haakon på jakt i Losbyskogen flere ganger på rad, siste gang i 1922.

Den store stall- og fjøsbygningen ble bygd i 1880-årene. Bygningen skogsjefen bor i er fra 1937.

H U S M A N N S P L A S S E N E

Også i Losbydalen, i likhet med Norge ellers, blomstret husmannsvesenet opp på 1700-tallet. Det kulminerte ca. 1850, i 1865 fantes det 135 husmannsfolk spredt rundt på de forskjellige plassene, som en nå skal ta for seg.

A) Plasser under Losby

a) Søndre Elvåga ved søndre Elvågavann

Denne plassen nevnes første gang 1701. Navnet Elvåga forsvant en tid etter år 1700, i stedet fikk plassen navnet Søndre Skytten etter en av husmennene som var skytter.

b) Saga (beliggenhet ikke nøyaktig kjent)

Plassen nevnes først i 1728, og var trolig bolig for sagmesteren på en av Losbysagene.

c) Tangen

Navnet oppsto 1737. I 1856 ble plassen delt i to, Søndre og Nordre Tangen. I dag bor det oppsittere på de to plassene.

d) Hagan (beliggenhet ikke kjent)

Plassen oppsto 1744. Den ble senere delt i to.

e) Sagbakken (beliggenhet ikke kjent)

Også denne plassen ble nevnt første gang 1744.

f) Hytteplassen (beliggenhet ikke kjent)

Plassen opptrer første gang 1744. Den ble nedlagt før 1900.

g) Sagstua (beliggenhet ikke nøyaktig kjent)

En hører først om denne plassen 1749. Den er sannsynligvis revet en gang i forrige århundre.

h) Djupdalen

Opptrer første gang i kildene i 1773. Den ble lagt ned før 1900, men det er i dag en skogskoje på grunnmurene.

i) Sagenga

Plassen er fra midten av 1800-årene. Den er muligens identisk med

b) Saga og/eller g) Sagstua. I dag bor det oppsittere på plassen.

j) Sandstykket

I likhet med foregående plass oppsto denne midt på 1800-tallet. Det er nå en firemannsbolig for arbeidere der.

k) Dagny

Også denne plassen ble til midt i forrige hundreår, men den ble nedlagt allerede før århundreskiftet.

l) Oppegården

Oppsto ca. 1850. Plassen har vært sjåfør- og gartnerbolig.

m) Verkstedgården

Plassen oppsto ca. 1850. Den heter nå Tomta, og består av 6 funksjonærboliger.

B) Plasser under Vestmork

a) *Nordre Elvåga* ved det nordligste Elvågavannet

Oppsto 1701. Navnet ble noe senere forandret til Nordre Skytten. Plassen ble nedlagt 1950 da Oslo Kommune eksproprieterte Elvåga med strandlinje.

b) *Bråtan*

Plassen er identisk med Mørkbråten og oppsto 1728. Den ble delt i to plasser 1910.

c) *Lia*

Ble først nevnt 1742. Kong Karl Johan ble påstått å være den egentlige far til en husmann Hans Gulbrandsen (1816—1888). Det er selvfølgelig vanskelig å uttale seg om påstanden har noe for seg. Det er imidlertid et faktum at husmannsdøtre i 1800-årene ble tilkalt for å «underholde» de høye gjester når svenskekongene og deres følge besøkte Losby.

d) *Kalager* (beliggenhet usikker, trolig ved Skolehuset)

Også denne plassen oppsto 1742. Den lå sannsynligvis der hvor jordstykket Kallåkeren nå er.

e) *Otterseter* (beliggenhet ikke kjent)

Plassen ble grunnlagt 1742; en vet ikke når den ble nedlagt.

f) *Engbråtan*

Grunnlagt ved midten av 1800-årene, men nedlagt før 1900.

g) *Grytehaugen*

Plassen oppsto midt i forrige hundreår som arbeiderbolig, og er det fremdeles.

C) Plasser under Østmork

a) *Steinsbråtan*

Plassen oppsto 1724. I dag er den oppsitterbolig.

b) *Sotu*

Denne plassen ble grunnlagt 1729, og er i dag oppsitterbolig.

c) *Finland*

Plassen ble først nevnt 1822, og også på den er det i dag oppsittere.

e) *Enga*

Oppsto 1832, og er høyst sannsynlig det samme som Møllereenga, der det bor oppsittere nå.

f) *Bakkerud*

Bakkerud ble til samme året som Enga, 1832. Det ble skilt ut som eget gårdsbruk like før 1950.

g) *Galterud*

Plassen oppsto 1846. Den kalles i dag Garterud, og er oppsitterbolig.

h) *Gjeiterud* (på Geiterudtangen)

Ble til samme året som Galterud, dvs. 1846. På forløperen til denne plassen levde i 1830-årene Losbyskogens sagnfigur. Det var en kvinne, Rønnaug Gjeiterud, som levde et langt liv helt alene i denne skogen. Hun ernærte seg av jakt og fiske, og det fortelles at hun skjøt den siste bjørnen i Losbyskogen i 1850-årene. Enda i 1830 kunne en høre ulvehyl over de vide skogstrekningene, og en har minner om ulven i stedsnavn som Gråbeinmåsan.

KILDEMATERIALE

Skriftlige:

Lørenskog, bondesamfunn og forstad av Olav Foss.

Lørenskog, gårdshistorien av Olav Foss.

«Losby», *St. Hallvard* 42. årg. av Christian Brinch.

«Losby», *St. Hallvard* 40. årg. av Christian Brinch.

Aschehoug konversasjonsleksikon.

Muntlige:

Skogsjef Nils Vøien, Losby Bruk.

Fotografi, tegning:

Widerøes Flyveselskap, avd. fotogrammetri.

Roar Arne Fjellheim.

Tre historier fortalt av Aksel Krogh

Ved JOHAN ØRJASÆTER

TRØLL

Bort i skaua her ligger Marikollen og Svinås. Der bodde det i eldgamle tider to trøll.

Dom likte itte at folk arbeidde ut over natta, og det ene trøllet var særskilt ærgj på en som hette Lars og aldri vart ferdig te å slutte å arbe' og legge seg om kvelda.

En kveld snakka det ene trøllet til det are:

— Hunger i hei!

— Hunger i hei, svara det. Å er det du vil?

— Je vil låne den store gryta di.

— Å ske du med den?

— Jeg vil koke 'n Lars Langerilår som kvelder sent både høst og vår!

— Kan je få skovene?

— Nei, før ske je' steike 'n på gloene.

Ja, dette var historia om Marikøll- og Svinåstrøllet.

KJØRKA PÅ EVENBY

Det er fortelt at det i gamle dager var kjørke på Evenby. En haug der kaller dom Kjørkehaugen og et sted heter det Kjørkebrønn. På Kjørkehauen lå det mange store steiner i gamle dager som ble kjørt og mura inn i låvebrua på Evenby.

Så blir det fortelt at den gamle kjørka på Evenby vart så røten og te nedfalls at dom måtte rive a ner, og dom høgde og kjørte mye tømmer fram på Kjørkehauen, og på den store tømmerlunnen sette dom et kørs for å holde vonde makter borte. Dagen etter skulle folket i Evenbykroken møte og ta til å bygge ny kjørke.

Men om natta hadde det vørti borte en hel del tømmer, og så rekte dom ferda bortover bygda, og det lå igjen en stakk her og en stakk der bortover mot nordenden tå Øgdern eller Heimnessjøen, og der fant dom kørset.

Så trudde dom at en Guds engel hadde gjort dette miraklet, og at det var Guds vilje at dom skulle bygge kjørka på Heimnes nordom Øgdern, og slik vart det.

TRE HISTORIER FORTALT AV AKSEL KROGH

Veien gikk om gårda i gamle dager, og i Engerjordet er det et sted som heter Presteleet, og det peker i retning mot Bergsjø og Evenby, så det kan tyde på at det er noe rektig i sagnet om at det var kjørke på Evenby før kjørka på Heimnes vart bygd.

HANSEN PÅ STEINARSBY OG KRÅKA

Far min, August Krogh, hadde ei halvsøster som var gift med Hansen på Steinarsby. Han var fattigforstander, og det kom ofte folk te'n som klaga seg og ville hå hjelp, og dom åpna gjenne samtala slik: Det er dårlig med meg nå, Hansen.

Hansen hadde fanga en kråkeunge som vart tam og lærte å snakke ett og anni som 'n hørte ofte.

Så var det en vår at kråka rømte te skøgs sammen med andre kråker og vart borte.

Samme våren var Hansen i skauen på faulejakt, men 'n fekk itt-no, og på himveien fekk 'n sjå ei kråke i en tretopp.

Når dom var i skauen på jakt og itte fekk noe, ville dom gjenne løse skøtt før dom gikk himatt, og det fekk Hansen løst tel au, og han skaut på kråka, og ho datt ner.

For å sikre seg at kråka var dau og itte låg der og pintes, så gikk Hansen bort te a, og der satt kråka skaskøten og vrenge i aua og såg trist og ferdig ut. Da Hansen kom bort te a, sa kråka: Det er dårlig med meg nå, Hansen!

Bygdetunet på Bråte

Av JOHAN ØRJASÆTER

Den valgte bygdetunsnemnda i S. Høland hadde allerede i juni 1952 konstituert seg med lærar Johan Olberg som formann, lærar Reidar Magnes som nestformann, kontorsjef Aksel Krogh som kasserer og Viggo Kristiansen og Steffen Østby som styremedlemmer.

Aug. Krogh.

Den viktigste oppgaven de hadde til å begynne med var å peke ut et godt sted til bygdetun, hvor de kunne få plassert Loftstua og de gjenstandene som fanejunker August Krogh hadde samlet og som arvingene hadde gitt til kommunen.

Fanejunker Kroghs navn er ikke bare knyttet til Loftstua og den samlinga han hadde oppbevart der, men han er også kjent som folkeminnesamler, sikkert den som har samlet mest av muntlig tradisjon på Romerike.

I det nynorske leksikonet, Norsk Allkunnebok står det følgende om ham:

«August Martin Larsen Krogh (1850—1944) norsk fanejunker og skogeigar, mest kjend som folkeminnesamler på Romerike, f. i S. Høland. Krogh var interessert i ættesoge og bygdesoge og skreiv ned mykje om korleis folk hadde levt, tenkt, trutt og bore seg åt. Manuskripta (oml. 40 handskrivne hefte) ligg i Norsk Folkeminnesamling, Univ.-bibl., Oslo og femner om ordtak, segner, folkemedisin, skikkar, truer o.a. Noko av dette materialet er prenta i Karolinska Förbundets Årsbok (1930) og Maal og Minne (1935) Kj. B.»

Førøvrig kan det henvises til en artikkel av Helge Refsum i Romerike Historielags Årbok II 1956, der det står en hel del om Krogh-slekta i S. Høland, bl. a.:

BYGDETUNET PÅ BRÅTE

Nils Skjæggenes

Etter at S. Høland kommune erhvervet eiendommen Bråte, ble Loftstua med ca. 6—700 museumsgjenstander flyttet dit i 1952.

Fhv. kontorsjef Aksel Krogh, sønn til fanejunker Krogh, forteller om Loftstua: Loftstua er fra Fallet i Dalsroa, N. Høland. Fallet var husmannsplass under Løken prestegard, og det sies at Loftstua skal være Hølands eldste beboelseshus. Far kjøpte den i 1930 og satte den opp på Krok, og der stod den til den kom til Bråte i 1952.

Loftstua har stue med peis av gråstein og en kove og et loft. Vindusrutene i dag har ikke fulgt med stua. De originale har antagelig vært av tørka svineblære, men noen av vindusrutene den har i dag er av de eldste som finnes her over bygdene og er svært gamle som en ser.

Far ville at Loftstua skulle bli i bygda, «og det je' har samla der,» sa han, «kan bli grunnlag til et bygdemuseum».

Stedet på Bråte ligger meget vakkert til, og det egner seg ypperlig for et bygdetun der. Det er ikke så langt fra Hemnes sentrum og ligger nær inntil Bråte skole og Bråtevangen. En må også nevne at landskapet her omkring er sterkt knyttet til den gamle kulturhistoria i bygda på mange måter: Sydøst for Bråte har vi bygdeborga som bygdefolket søkte til og forsvarte seg mot røverbander som søkte inn fra kysten og herjet.

Bakenfor bygdeborga ligger Vennemogardene med spor etter gamle gravhauger, og øst for bygdetunet, ca. 2—3 km i luftlinje, ligger Bergsjøgardene med to svære gravhauger som heter Kongens og Dronningens haug.

Mot vest, ca. 2 km borte, ligger Hemnes gamle kirkegard, hvor norske og svenske soldater ble begravet etter trefningene ved Østby, Enger og Lundsbrua i 1808. Der ligger også Eidsvollsmannen Chr. Christensen Kollerud begravet.

Og vel en god mil fra Bråte på grensen mot Rødenes ligger Basmo festning, godt kjent fra krigene med Sverige, og over alt her i trakta er det funnet ett og annet i jorda som forteller sin historie fra steinalder og jern-

alder og millomalder, og det er også mange sagn om forskjellige ting fra gamle dager her i strøket.

Låsen på Loftstua er fra Basmo festning. Det er en mindre utgave, men maken til låsa som er på Fredriksten festning i Halden.

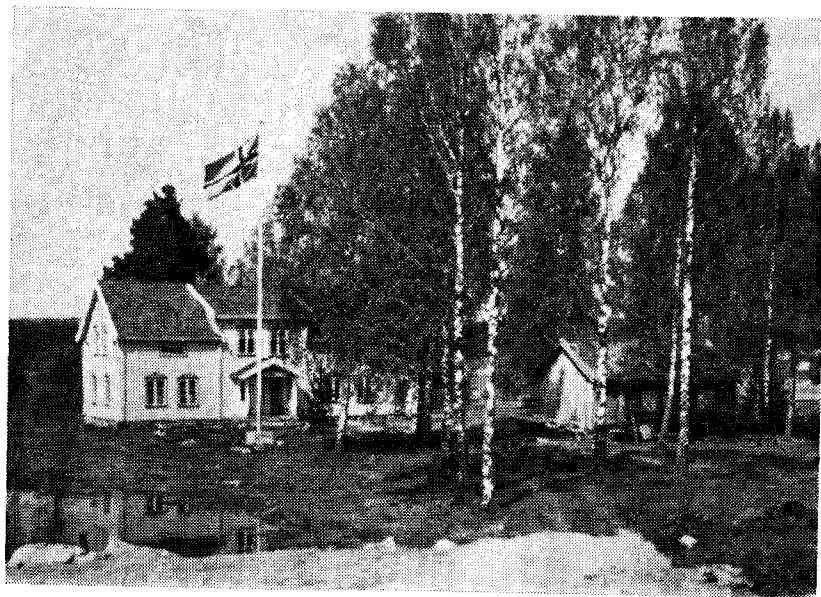
Inne i Loftstua er det ca. 600 nummererte gjenstander. Her er ting funnet i jorda. En armbrøstpil fra Daltorp lå omlag 1 m nede i leira. Her er økser, men og mere moderne våpen som rytterpistoler, sabler, bøsse med bajonett. Her står to lysestaker, gedigne av jern som de mener skriver seg fra før reformasjonen 1536. Et barbarisk apparat, en fotangel brukte de i gamle dager til fanger og sinnssyke.

Kirkene var på private hender i gamle dager, og kirke-eieren måtte også ordne med kragene til prestene. Her kan en se et redskap til å pipe preste-krager med.

En glohenter er en meget vakker og vel for-seg-gjort gjenstand av jern.

De hadde ikke fyrstikker i gamle dager, og når varmen sluknet var det et plunder, derfor lånte de varme av hverandre, så en høvelig glohenter var en nyttig ting.

Av kaffebrenner og kaffe-knusere og kaffekverner er det forskjellige modeller, mer eller mindre primitive, og så er det kaffekjeler.

Bygdetunet på Bråte. Til venstre Kinnestadbygningen.

Mangletre er det flere av og meget fine, og et av dem har årstallet 1706.

Av seletøy fra 1600-tallet er det flere utskjærte høvre og boktre som tar seg godt ut. «Men dette er ikke fra traktene her», sier Krogh og peker på et høvre. Aksel Krogh fant det på en skraphaug i Lyngdal i Vest-Agder og tok det med hit, for om noen år ville det vært ødelagt.

Her er ei fargepresse fra Gukild, den sydligste garden på vestsiden av Øgdern eller Hemnessjøen, der Reidar i Gautkilum bodde i 1325. Der på Gukild var det i gamle dager fargerier, og de knuste mineraler og annet fra naturen med fargestoff i til pulver i en morter og laget en fargemasse som de brukte på fargepressene når de farget lintøy. Her er også en duk av lin som var avlet beredd, vevd og farget på Gukild.

Her er også samlet alt av redskap for linberedning og rokker og sneller osv. Et redskap til å tvinne seg hestetømmer står også ute i koven. Et skrin har årstallet 1656, samme år som Setskog første kirke ble bygd på Bunes nordom Setten.

Et strykejern fra Store Østby har årstallet 1757. For å få det varmt ble det brukt bolt som ble oppvarmet og lagt inn i strykejernet, men et annet strykejern ble oppvarmet ved å fylle det med glør. Hva som er eldst av disse to strykejernsmodeller er ikke så godt å vite.

På veggen i koven henger også en skolp. Den er uten skaft. Med en slik redskap kan en lage seg renner av tre. I Nord-Gudbrandsdal, nærmere bestemt i Ottadalen, kalles ei slik øks med halvsirkelrund egg for ei tethle, og med den tethla laget de trør til å lede vann fra bekker og dammer inn på åker og eng.

I peisen i Loftstua er det skjerding (skore) til å henge gryter i når de koker mat i peisen. Ellers er det husholdningsredskaper og kjøkkenredskaper å se her. Det er ølkanner, neverbutter og kurver og mysubutter eller mysuspann. De brukte å bære sur mysu ut på jordene til arbeidsfolket i onnene.

Her er det også to potetkverner av tre som de malte kokte poteter med, og de er kommet fra fabrikkeier Ihle og har de to første nr. 1 og 2 i samlingen her i Loftstua. Her er også en vannkikkert.

På bygdetunet ble det også oppført ei husmannsstue fra Bråten under Kolberg. Den hadde ikke noe innbo, men de har fått forskjellige gjenstander som bord, stoler, senger, vogge, barneseng, skap og forskjellige andre ting, så det er blitt et tarvelig men koselig interiør der. Det fortelles at Johan Bråte på Bråte skyss-stasjon som var født i 1863 og døpt i gamle Hemnes kirke har ligget som barn i vogga. Her er også et klokkekjede som han har

Fru Ida Wethal.

eid. På veggen henger bilder og en leirtavle med grifler. Det lever fremdeles folk som husker disse tavlene ble brukt i skolen.

I Bråtåstua som de kaller husmanns-stua, var familien stor. De siste som bodde der hadde 18 barn, og foreldre og søsken opplevde å ha 11 begravelser der. Ei jente levde til hun var 7 år, og da faren skulle føre kista til grava, var det ikke hest å få leid, så han måtte dra kista på kjelke til Hemnes kirke.

En av den store søskenflokket har nysst gjestet bygdetunet og mintes dagene i husmanns-stua i glede og sorg.

Fra skap og skuffer kan en finne fram det ene etter det andre.

Her er kritt-piper, nålehus m.m. En kobberdåse med årstallet 1494 minner sterkt om den tiden da Knut Alvson hadde stor makt på Romerike og innstilte seg på å sprengje den dansk-norske unionen med hjelp fra Sverige.

Her er bibler, postiller, bøker, kort og brev og Johan Arndt: «Den sanne Kristendom» fra 15—1600-tallet. En dyrebare tysk krukke og et par eldgamle flasker, verdifulle antikviteter, to såkalte klunkeflasker som har et innsnitt på midten, så de klunker når en skjenker vin eller brennevin fra dem finnes også her. De er gamle og meget sjeldne.

På Setskog hadde Nils Skjæggenes samlet innbo og gardredskaper m.m. fra flere generasjoner på Mellomre Kinnestad, og han ønsket at gjenstandene måtte bli tatt vare på innen distriktet, og at hovedbygningen måtte bli flyttet. Nils Skjæggenes var født i 1867 og døde i 1957, vel 90 år gammel. Slekta har siddet på Kinnestad fra 1650-åra.

Hovedbygningen ble så flyttet til Bråte. Omkostningene utgjorde 63 000 kroner som ble dekket av kommunene. I Setskog herredstyre ble det ikke enighet om interkommunalt bygdetun. Det ble nedstemt. Setskogs andel er senere dekket av felleskommunen.

Da Kinnestadbygningen var ferdig oppsatt på Bråte ordnet fru Ida Wethal

møblene og tingene på plass sammen med kontorsjef Aksel Krogh m. fl. Fru Wethal har hatt en levende interesse for bygdetunet og har gjort et stort arbeid der. Hun har også praktisk innsikt i museumsarbeide, da hun har vært på Norsk Folkemuseum på Bygdøy i 10 somre.

Vi går inn i Kinnestadbygningen for å se på det som er samlet der. Vi går inn kjøkkengangen og stanser og ser på fiskegarna til Nils Skjæggenes.

På veggen henger en kjeks eller klepp som han brukte til stor og spreisk gjedde i Setten. Når han fikk kjekket i gjedda med den kjeksen, så var det ikke godt for den å rive seg løs.

Og når bonden på Kinnestad på den første blankisen om høsten ville besøke sine venner og slektninger på vestsiden av Setten, så brukte han en kjelke og en stakastav, en stav med jernpigg i på vel 1 m lengde, som de brukte å stake seg fram med etter en viss teknikk. En slik stakastav henger også på veggen. Men her i gangen er det mye rart å se av ting og redskaper. På en gard i gamle dager måtte en hjelpe seg sjøl i alt. En måtte kunne så, høste, treske, rense, tørke og male sitt eget korn og bake og brygge, og en måtte kunne skjære sine egne materialer på gardssaga og snekre og reparere både redskaper og hus, og de måtte også om det kneip kunne smi kroker og hemper og kvesse grev, hakker og hestesko og tynne økser og kvesse bor om bonden var noe til kar.

Utenom de vanlige husa, våningshus, uthusbygning og stabbur, var det på en større gard også tjone og sammen med grannene som regel også en bekkvern der de kunne male mjøl til husbehov — og så sag og smie.

Det er naturleg at det på en slik gard er mye redskaper og ting som i dag er gått av moten og som er blitt museums-gjenstander.

Å ta til å regne opp bare det som er samlet av gamle ting her i gangen til Kinnestadbygningen vil føre for vidt, men vekkebjella som bonden på Kinnestad installerte på rommet til tjenestegutten med ei snor tilbake til sitt eget rom og seng, bør en kanskje nevne. Nils Skjæggenes ville at en skulle legge seg tidlig og kare seg oppatt i otta — «morgenstund har gull i munn», brukte han å si. Og når Skjæggenes drog i snora så bjella inne på rommet tok til å klinge, så vaknet gutten og måtte gå i stallen og fore hestene.

Vi går inn i kjøkkenet. Det er blitt stort og romslig nå. I Nils Skjæggenes' tid var det delt så det ble et daglig-kammers mot vest, så kjøkkenet var mindre før.

På vestveggen henger lommeura til Nils og faren, Kasper Nilsen Skjæggenes. Her henger også stikkefjoler som han brukte i tømmerskogen. Her

henger lysesakser og bilder, karder og spinneredskaper og kjøkkenutstyr. Her er bord og benker, stoler og krakker m. m. Peisen eller grua er stor og romslig.

Det første du kanskje legger merke til inne i midtkammerset, er den drustelige og vakre Bogstad-klokka fra Aurskog. Ellers er det kister, skatoll og skap. På veggene er det bilder av familien til Nils Skjæggenes og frue og andre.

I storstua er det mange gamle, verdifulle gjenstander som har sitt årstall og sin historie. En vakker ølkanne av tre har årstallet 1737. Lars Jensen Pharo var sokneprest i Høland den tida. I hans prestedid kom forordninga om konfirmasjon og almueskolen i 1736 og 1739.

En kiste som står i storstua er fra 1749 og et skap fra 1776. Der er også et annet skap fra 1764 som heter Sølvskapet med et bord og en stol i samme stil. I det skapet ble det oppbevart sølvtøy.

På veggene er det bilder bl. a. av Eidsvollsbygningen og Eidsvollsmennene, et jaktbilde fra Setskog før århundreskiftet og Setskog første herredstyre, og bilde av Skjæggenes og frue m. fl. Her er bord og stoler og sofa, bøker, album og røkebord m.m.

Bygdetunet har også i det siste fått mange gaver.

Av Marius Salstrokken har det fått 37 gjenstander, til dels meget gamle og sjeldne ting.

Så har bygdetunet nå fått oppført ei tjone, en gave fra Hans og Anna Haugen, Dalsroa. En tømmerlåve har bygdetunet fått av A/S Stangeskovene. Den står på Naddumseter i N. Høland.

Det er også ting her som neppe noe annet bygdetun i landet har maken til. Blant annet er gamle Hemnes kirkes orgel plassert i stua i andre etasje i Kinnestadbygningen. Orgeleksperter påstår at det er det eneste i sitt slag i Norge.

Nederst i den idylliske hellinga mot nordvest fra tunet står tjona. Plassen er godt valgt, og det er koselig der.

Det er også på tale å få satt opp et stabbur og en uthusbygning på bygdetunet for plassering av gardsredskap. Det står ploger og harver ute, en treskemaskin eller risper, en ferdingslede og en slags doning til å frakte lokomobiler på. Det står også igjen to kanoner, haubitsere, som er gitt til Dingsrud fort i Aurskog. De skal flyttes med det første.

På loftet i Loftstua er det stablet sammen meget som skulle være bedre tilgjengelig for publikum, og i gangen til Bråtåstua er det også vel trangt om plassen. Der er kanonkuler fra krigen med svenskene, handkverner og

bekkekverner, bryggekarr og åk og harv og ard, kornskuffe eller roko av tre fra Kinnestad, som sikkert ville bli fordelt og ordnet mer oversiktlig om en fikk ferdig stabburet og uthusbygningen med redskapsrom.

I alt er det nå over 2000 nummererte gjenstander på bygdetunet, og gavene strømmer inn. Folk har vaknet og vil ta vare på det gamle mer enn før.

Mange verdifulle ting fra gamle dager er sikkert blitt ødelagt bortover i grendene gjennom tidene, men meget kan reddes for ettertiden ved å samle tingene på bygdetunet.

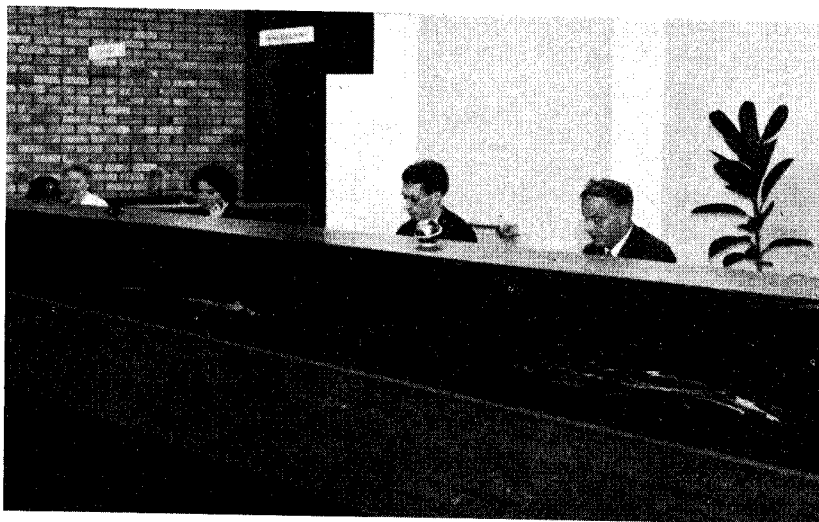
Nå står bygdetunet og minner oss om fedrenes liv og virke gjennom århundrer.

Vi som lever i distriktet i dag kan være glade og takknemlige for at bygdene tar vare på forfedrenes kulturminner i søkn og helg og kan vise til bygdetunet. Ikke minst skoleungdommen i Aurskog—Høland vil der finne noe for sine stiloppgaver og særøppgaver om den skal skildre den kulturhistoriske utviklinga i distriktet fram til våre dager.

Likeledes er det gledelig for folk som har sin slekt fra disse bygder og som kommer på besøk at de kan få et innblikk i fedrenes liv og virke ved å gå gjennom bygdetunet og se på det som er samlet der.

Og de som reiser som turister for å se seg om i landet, kan også på bygdetunet finne noe interessant fra disse kanter som er verd å se og glede seg over.

12. september 1964 ble så bygdetunet overlevert ved formannen i byggekomiteen, Kristian B. Bjerkenes, som nå er formann i styret for Bygdetunet.

Interiør fra bankens lokale, til høyre banksjef Rudolf Breck.

Bøker på Romerike

Siden årboken 1964 kom ut er det kommet flere nye skrifter her på Romerike som vi skal gi en kort omtale av.

SKEDSMO SPAREBANK

En rekke sparebanker på Romerike har alt rundet de 100 år. Den 7. oktober 1965 var Skedsmo Sparebank 100 år, og til 100-års jubileet ga banken ut et vakkert og innholdsrikt festskrift, skrevet av skedsmosokningen *Arne Borgen*. Boka er på 80 sider med en mengde bilder. Boka har i alt 12 interessante avsnitt som følger utviklingen gjennom disse 100 år.

Det var enkle kår både for banken og bygdefolket for 100 år siden, og bankens historie blir for en del bygdas historie.

Folketallet i Skedsmo hovedsogn var i 1865 2 993.

Etter lange forberedinger vedtok Skedsmo herredstyre i møte 23. april 1864 plan for banken, men først 7. oktober 1865 ble direksjonen valgt. Startkapitalen var litt under 230 spesiedaler, det vil si 920 kroner!

Den første styreformann var proprietær Hans Thoresen fra Asak og den første formann i forstanderskapet gårdbruker Ludvig Schjøren.

BØKER PÅ ROMERIKE

Sten gamle skole ble ofte benyttet til møtene. I 1930 bygde banken sin egen gård.

I 1964 var bankens innskuddskapital 5 656 954, utlån var 4 730 986 og overskuddet 19 494 kroner. Innskytternes antall var 1 652.

Banken har de siste 25 år delt ut 20 000 kroner til gode formål.

Arne Borgen fortjener ros for denne boka. Den er blitt et verdifullt supplement til belysning av den økonomiske utvikling gjennom 100 år.

DE ØVRIGE SKRIFTER ER:

1. *Olav Tvetter*: Barneminner fra Lillestrømkanten omkring 1900. I kommisjon hos Karl P. Thorstensen, Lillestrøm. 88 sider.
2. *Øyvind Ribsskog*: Kremmerer. Dagdriverliv på landevegen. Universitetsforlaget 1963. 124 sider.
3. *Øyvind Ribsskog*: Eventyrkongen og Romerike. Et tilskott til granskninga av P. Chr. Asbjørnsen og samtia hans. Universitetsforlaget 1966. 100 sider. Illustrert.
4. *Halvor Haavelsmo*: Asak folkeskole, Skedsmo 1865—1965. Utgitt av Skedsmo skolestyre. Nationaltrykkeriet. 61 sider med mange bilder.
5. Romerike Folkehøgskole 1958—1963. Utgitt av elevlaget og Romerike Folkehøgskole. Redaktør: *Erling Østerud*. 112 sider. Illustrert.
6. Fet kirkes 75-års jubileum 5. desember 1965. Redaktør: *Sokneprest K. Linder*. 12 sider.
7. Nes kirkeruiner Gamle Nes. Utarbeidet av *Sigrud og Håkon Christie*. Utgitt av Raumnens historielag med støtte av Nes kommune. Illustrert. 14 sider. Trykt i A.s Raumnens Aksidenstrykkeri, Arnes.
8. *Ulf Oppegaard*: Igna. 36 sider. Tegninger av forfatteren. (Boka handler om Holm Jølsens fyrstikkfabrikk, Børter Elektrisitetsverk og andre bedrifter i Ekebergdalen, Enebakk.)
9. *Olav Tvetter*: Hesteløkkas skole 100-års jubileum. 16 sider. (Boka er gitt ut av Rælingen kommune til den faste skoles 100-års jubileum. Nordby skole på Hesteløkkas ble oppført i 1866.)
10. Nes kvinneråd. Beretning til 50-års jubileet 1965. 8 sider.

A. D.

Spranget

Av JOHAN ØRJASÆTER

Spranget er funnet i egyptiske kongegraver fra ca. 2000 f. Kr. og kom til Europa i bronsealderen.

Sprangredskap ble funnet i Osebergskipet, og spranget ble spredd ut over hele Norden i tidlig middelalder, men over alt er det glemt, det er bare Norge som har bevart kunsten.

I 1965 har fru Ida Wethal hatt 4 elever på bygdetunet på Bråte som hun har undervist i sprang.

Hun forteller at hun i sin tid fikk stipendium for å ta opp arbeidet, så det ikke skulle dø bort også i Norge.

Hun demonstrerer sprang for publikum, men spesielt for skolebarna. De store pikene er meget interessert i å få vite alt om dette gamle håndarbeidet.

Det som lages under sprangarbeidet, som også kalles bregding, har fått navnet «de gamle, norske kniplinger», og en må til dette arbeidet ha en sprangramme eller bregderamme.

En stor fordel ved dette arbeidet er at en helt gratis får en bord nederst i rammen, samtidig som en bregder øverst i rammen.

Sjuk mor

Av ASBJØRN DØRUMSGARD

Klangen av di klare røst,
bån, nå kann je høre.
Varme ord ifrå ditt brøst
bruser i mitt øre.

Takk for det du kom her inn
i min stille kåvå.
Kyss mi tårevåte kinn,
bån, så får je såvå.

Rønnaug er nemnd i stykket om Losby Bruk. Asbjørn Dørumsgard har skrivi eit dikt om Rønnaug. Det står i diktsamlinga hans, «Østagleitt», som kom ut i 1932, og vi tek diktet her.

RØNNAUG I SKOGEN

Av ASBJØRN DØRUMSGARD

Ho sleng etter vegen, vil ha seg ein drøs
med alle ho møter, og unngut og tøs
dei lyer og skrattar og spør.
Ho spår dei i handa og segjer Guds fred.
Så går ho til stua i skogen eit sted
og stenger si morkne dør.

Ein klednad ho har av det raraste slag:
ei kufte med belte kring livet i dag,
i morgon ei trøye av ull.
Ein fargerik bunad som lyser og glør.
På hovudet har ho ein mannshatt med fjør,
på brjostet ei sølje lik gull.

I storskog ho reker for storfugl å sjå,
og tek ho til børsa, han liggja der må
med blod etter blyveg i brjost.
Ho legg seg i kleda til dagningen renn
og nører den nying som eldfager brenn
og livnar mot kalde og frost.

Det gret og det sjogar i nattbleike ro,
det flaksar ein fugl over myrsøkk og mo,
det susar frå storskog og lyng.
So stig det ein morgon med glim over kjenn.
Det lyser og logar, eit solhav som brenn,
og høgt under himmel det syng.

Romerike Historielag
i arbeid og fest
1963—1966

*Du Herre, som er sterk og stor,
du verge våre fedres jord!
Vær du vårt skjold i fred og strid,
i sorgens og i gledens tid.*

Etter Runeberg

Årsmøtet i Eidsvoll 1964

Årsmøtet 1964 ble holdt i Eidsvoll i juni og ble viet 150-års minnet for Grunnloven. Årbok 1964 — Romerikstun — var også viet Eidsvollsmennenes minne.

Årsmøtet holdtes søndag 14. juni og ble åpnet med gudstjeneste i Eidsvoll kirke ved res. kap. Åkeson. Lærer Otto Nordheim ga en orientering om den gamle kirke, og formannen i Romerike Historielag takket.

Etter gudstjenesten var det bekransning av Eidsvollsmannen Nicolai Wergelands grav ved skolebestyrer Kr. Vikne og av Eidsvollsmannen Haslums grav ved lærer Otto Nordheim.

Så gikk turen til Eidsvollsbygningen. Her ble Henrik Wergelands monument bekranset ved lektor Eirik Sundli.

Dagens festtale ble holdt ved Carsten Ankers monument av rektor Erling Østerud, og Asbjørn Dørumsgard bekranset monumentet.

Deretter var det omvisning og orientering i Eidsvollsbygningen ved konservator Carl B. Gunnarsson.

Årsmøtet med etterfølgende middag ble holdt på festivitetslokalet Breidablikk ved kirken. Det møtte over 100, derav 30 utsendinger fra laga.

Hilsningstaler ble holdt av formannen i Rimerike Historielag og av formannen i Eidsvoll Museumslag, bonde Jens Røkholt, av Eidsvolls ordfører Øivin Dokken og av formannen i Romerike Ættehistorielag, lærer Olav Tvester.

Disse var valgt av lokallaga:

Enebakk: B. A. Butenschøn og Jens Jensen.

Nittedal: Per Johnsen og Hans Gunleiksrud.

Fet: Einar Faller og Johan Solberg.

Rælingen: Elsa Svendsen og Ener Sørli.

Ullensaker: Erling Østerud, Bjarne Bøhn, Jon Lund, Gustav Reierstad og Arthur Lodding.

Raumes: Aasmund Nygård, fru Nygård, Johan Holter, Magnus Røed og Aslaug Schøyen Røed.

Lørenskog: Steffan Gjervad og Bjarne Tellmann.

Skedsmo: Fru Werhaug og Kr. Hauglid.

Eidsvoll: Jens Røkholt, Otto Nordheim, Eirik Sundli, Øivind Askheim og Alf Sætre.

Dessuten styrets medlemmer, Asbjørn Dørumsgard, Magnus Røed og Kr. Vikne.

Årsmelding og regnskap, budsjett og arbeidsprogram ble vedtatt.

Til æresmedlemmer utnevntes Jens Røkholt, Eidsvoll, M. T. Kvaal, Fet, Halvor Haavelmo, Skedsmo og Magnus Brøsholen, Lørenskog.

Styret ble gjenvalgt: Asbjørn Dørumsgard, formann. Magnus Røed, nestformann og Kr. Vikne, kasserer. Til 2. nestformann ble valgt lærer Bjarne Tellmann og til varakasserer Øivind Askheim. Varamenn forøvrig M. T. Kvaal og Johan Ørjasæter. Revisorer Sverre Kverner og K. Streiff Hilton.

Nestformannen, Magnus Røed, takket formannen for hans arbeide i året.

Under middagen ble diplomer delt ut til æresmedlemmene. På deres vegne takket M. T. Kvaal og Jens Røkholt. Over 100 personer deltok i middagen.

Eidsvolls ordfører ble overrakt blomster av formannen, og ordføreren takket for maten. — Etter middagen var det omvisning på Eidsvoll Bygdetun ved formannen, Jens Røkholt.

Årsmøtet fortsatte på Breidablikk med kaffe og hjemmebakte kaker, medbragt av Museumslagets damer, sang av Magnus Røed akk. av Aslaug Schøyen Røed, historier av Olav Tveter og Asbjørn Dørumsgard og opplesning av Otto Monsen. — Møtet ble avsluttet av formannen, og Fedrelandssalmen sunget. — Været var strålende og årsmøtet går inn i historien som et av de mest vellykkede.

Årsmelding 1963

Styret har i året holdt 3 møter og behandlet 25 saker. Dessuten er holdt årsmøte. Om årsmøtet vises til særskilt referat i årbok 1964. Høstmøtet ble sløyfet. I året har formannen mottatt 100 og sendt 195 brev.

Styret har bestått av: Asbjørn Dørumsgard, formann, Magnus Røed, nestformann og Kr. Vikne, kasserer.

Av de saker som styret har behandlet kan nevnes:

1. Raumes, Nittedal og Fet historielag har i året feiret 10-års jubileum. Styret var representert og overrakte en gave.
2. Styret har etter anmodning av Oslo og Omlands friluftsråd foretatt befarings av seterhusa på Kringlervangen i Nannestad og anbefalt at seteranlegget blir fredet.

3. Styret har vært hjelpelig med å rekonstruere Skedsmo historielag, som nå er i virksomhet igjen.
4. Arbeidet med årbok V ble avsluttet i 1963, men på grunn av vansker med trykkingen har den ikke kunnet sendes ut før i 1964.
5. Styret sendte telegram til H. M. Kongen på 60-års dagen og mottok takketelegram tilbake.
6. Styret har rådd til at Jens Røkholt, Eidsvoll, blir æresmedlem i Romerike Historielag for sitt virke i Eidsvoll Museumslag og Eidsvoll bygdetun.
7. Styret har satt bort trykkingen av årbok V til Norheims trykkeri for kr. 5 590,—.
8. Formannen har på anmodning ledet høytideligheten ved avdukingen av bautaen over den svenske dikter Carl Jonas Love Almqvist i Skillingfors søndag 18. august 1963. Herom vises til særskilt referat i årbok 1964.
9. Styret har flere saker til observasjon, bl. a. gjenoppbyggingen av Raknehaugen, Olavsbautaen i Skedsmo og opprettelsen av Fylkeskonservatorstilling.
10. Styret har vært representert ved 50-års jubileet til Romerikslaget i Oslo og overrakt blomster ved nestformannen, Magnus Røed.
11. Av fylket er som vanlig mottatt et bidrag på kr. 1 000,—. Disse kommuner har gitt bidrag: Skedsmo kr. 500,— (årsmøtet), Nes kr. 200,—, Sørumsund kr. 200,—, Nannestad kr. 100,—, Rælingen kr. 100,—, Aurskog kr. 50,—, N. Høland kr. 50,— og Lørenskog kr. 50,—. Lillestrøm Sparebank og Skedsmo Sparebank hver kr. 100,—. Samlede bidrag kr. 2 450,—.

Medlemstallet er omkring 500 litt høyere enn forrige år. Lagets økonomi er styrket også dette år. Den kontante formue utgjorde ved utgangen av 1963 kr. 10 269,93 mot for 1962 kr. 8 649,98, en økning på kr. 1 619,95.

Styret takker Akershus Fylke, Romerikskommunene, bankene og andre bidragsytere for økonomisk støtte.

Styret takker lokallagene og andre forbindelser for samarbeidet og ønsker fortsatt framgang i arbeidet.

Styret

Sammendraget av regnskapet for 1963

Inntekter:

I bank og kasse pr. 1/1 1963	kr.	8 649,98
Medlemskontingent	»	494,00
Kommunale bidrag	»	1 400,00
Fylkesbidrag	»	1 000,00
Bankbidrag	»	100,00
Annonser til årbok V	»	50,00
Salg av årbøker og festskrift	»	29,00
Inntekt på årsmøtet	»	560,00
Renter av bankinnskott	»	198,99
Andre inntekter	»	2,50
		<hr/>
		Kr. 12 484,47

Utgifter:

Reiseutgifter	kr.	252,00
Porto- og telefonutgifter	»	308,25
Stensilering	»	224,75
Annonser	»	72,00
Gaver og blomster	»	173,00
Kontingent — «Heimen» 1963 og 1964	»	30,00
Utgifter på årsmøtet	»	1 146,04
Andre utgifter	»	8,50
		<hr/>
		Kr. 2 214,54

Saldo (kr. 12 484,47 ÷ 2 214,54) kr. 10 269,93

STATUS PR. 1/1 1964

I bank og kasse	kr.	10 269,93
Hertil kommer verdien av:		
Restbeholdning av årbøker og festskrift	»	2 000,00
Biblioteket	»	500,00
Bilder	»	250,00
		<hr/>
		Formue kr. 13 019,93

Heimtun, Kløfta, 1. februar 1964.

Kr. Vikne (s.)
kasserer

Regnskapet revidert og funnet i orden.

Sverre Kværner (s.)
revisor

K. Streiff Hilton (s.)
revisor

STYRETS FORSLAG TIL ARBEIDSPROGRAM FOR 1964

1. Styret arbeider videre med de saker som er nevnt i årsmeldingen.
2. Det har ellers et våkent øye med alt so mkan gavne det historiske arbeidet på Romerike.
3. Styret søker samarbeid med de frilynte ungdomslag og bygdeungdomslaga i arbeidet for å bevare romeriksmålet i daglig tale.
4. Styret følger nøye med i bygdebokarbeidet, den antikvariske registrering og i arbeidet for fredning av fortidsminner og undersøkelse av gravhauger.
5. Styret søker kontakt med lokallaga for å påskynde arbeidet med inn-samling av folkeminne av ymse slag.

STYRETS FORSLAG TIL BUDSJETT FOR 1964

Inntekter:

Medlemskontingent	kr.	600,00
Kommunale bidrag	»	1 500,00
Fylkesbidrag	»	1 000,00
Bankbidrag	»	400,00
Bidrag fra enkeltpersoner og bedrifter	»	1 200,00
Annonser i årbok 1964	»	2 000,00
Salg av årbok 1964	»	1 000,00
Salg av eldre årbøker	»	120,00
Inntekt av festarrangementer (årsmøtet)	»	850,00
Renter av bankinnskott	»	200,00
Andre inntekter	»	100,00
		<hr/>
	Kr.	8 970,00

Utgifter:

Utgifter ved årsmøtet	kr.	200,00
Annonser og stensilering	»	300,00
Gaver og blomster	»	100,00
Reiseutgifter	»	300,00
Porto og telefon	»	300,00
Kontingent til «Heimen»	»	30,00
Utgift av festarrangementer (årsmøtet)	»	1 600,00
Trykking av årbok 1964	»	5 590,00
Klisjeer til årbok 1964	»	500,00
Andre utgifter	»	50,00
		<hr/>
	Kr.	8 970,00

Høstmøtet i Fet 1964

Møtet ble holdt i Fet herredshus Alle Helgens dag, søndag 1. november, og formannen minnet under dyp stillhet de som var gått bort.

Deretter hilste han møtet velkommen, og så fulgte hilsningstaler av Fet historielags formann, kaptein Einar Faller, og av Fets ordfører, Helge Bakke.

Dr. philos. Rolf Fladby kåserte så interessant og livlig om «Fra otta til kveldsmål. Litt om livet på Romerike i gamle dager.» Kåseriet ble holdt på Romeriksmål.

Formannen ønsket dr. Fladby til lykke med doktorgraden som han nylig har tatt.

Aslaug Schøyen Røed spilte flere norske og finske komposisjoner.

Så viste lærer Olav Tvetter filmen «Fra slåttelivet på øyene i gamle dager», opptatt av Norsk Film A/S etter initiativ av Rælingen kommune. Før framvisningen fortalte Tvetter interessante trekk fra slåttelivet.

Skolestyrer Kr. Vikne minnet om at det 1. november er 100 år siden den første folkehøyskolen i Norge ble åpnet på Sagatun.

Det var videre taler av kaptein Faller om hvordan folk fra andre landsdeler ser på Romerike og av advokat Trygve Laake, som også takket for maten.

Det ble servert kaffe og smørbrød og hjemmebakte kaker, og Fet historielags damer foresto serveringen.

Møtet ble avsluttet med Fedrelandssalmen.

Årsmøtet i Lørenskog 1965

Romerike Historielag holdt sitt årsmøte i Lørenskog søndag 13. juni og som vanlig i strålende sommervær.

Årsmøtet ble åpnet med gudstjeneste i Lørenskog gamle, ærverdige kirke, reist i det 12. århundre. Sogneprest Flatøe forrettet og hilste den fullsatte kirke velkommen.

Sangeren Magnus Røed, akk. av sin frue Aslaug Schøyen Røed, sang fulltonende og vakkert «Lovsang» av Beethoven og religiøs folketone, arrangert av Arild Sandvold: «Sjung Amen».

Etter gudstjenesten orienterte lærer Steffan Gjørvad om kirken, og lagets formann, forfatteren Asbjørn Dørumsgard, la ned blomster med

Publikum og folkedansere følger dansen.

nasjonalbånd ved bautaen til lærer Olav Rognstad som falt i krigen i 1940.

Under ledelse av Steffan Gjørvad besøker deretter deltagerne Olavskilden på Hammer gård. Han skildrer på en interessant måte brønnens og bygdas historie.

I middagen på Fjellhamar skole deltok 100 personer, som ble ønsket velkommen til bords av formannen. Dr. philos. Lars Reinton takket for maten.

Etter middagen tok årsmøtet til med hilsningsstaler av lagets formann og av Steffan Gjørvad som hilste fra Lørenskog Historielag og Lørenskog kommune. Formannen i Landslaget for Bygde- og Byhistorie, dr. Reinton, hilste fra Landslaget og ga Romerike Historielag og dets ledelse sin uforsvarede ros for dyktig arbeid. Skolestyrer Ola Hegerberg leste sin vakre «Sang til Lørenskog».

Formannen holdt så en anerkjennende minnetale over redaksjonssekretær Bjørn Halland og takket ham for det arbeidet han gjennom sin avis gjorde for å ta vare på de historiske minner i distriktet.

Det møtte 27 valgte utsendinger fra 9 lokallag. I alt møtte over 100 av lokallagenes medlemmer.

Både årsmelding og regnskap viser at 1964 har vært et godt år i lagets 45-årige historie. Forøvrig ble program og budsjett for 1965 også vedtatt.

Som æresmedlemmer ble innvotert skolestyrer Hans Gunleiksrud, Nitte-

dal, lærer Otto Nordheim, Eidsvoll, lærer Johan Ørjasæter, Setskog og rektor Erling Østerud, Jessheim. Den siste takket på vegne av de fire.

Styret ble gjenvalgt under sterkt bifall og består av forfatteren Asbjørn Dørumsgard, Rælingen, formann, bonde Magnus Røed, Nes, nestformann og skolestyrer Kr. Vikne, Ullensaker, kasserer.

Skolestyrer Kr. Vikne minnet i en kort tale lagets 45-års jubileum og lagets formenn, biskop Eivind Berggrav, lagdommer Helge Refsum, kontorsjef Olaf Børke, lektor E. B. Skjelmerud, lensmann Øyvin Ribsskog, skolestyrer Hans Gunleiksrud, lektor Thor Hexeberg og den nåværende formann.

Nestformannen, Magnus Røed, takket formannen for dyktig og interessert arbeid i året, en takk formannen adresserte tilbake til nestformannen og kassereren.

Skogsjef Nils Vøien ga en interessant orientering om Losbygodset og de slekter som skapte det. Med sine aner fra sen vikingetid og sine 40 000 mål skog i Lørenskog og Rælingen og sine 1100 mål innmark er det en av Romerikes største og eldste eiendommer.

Lørenskog historielags damer serverte et bugnende kaffebord med hjemmebakte kaker, og kaptein M. T. Kvaal sang kaffens pris.

Sokneprest Flatø takket laget for vakt om bygdenes historie.

Ute på tunet fikk en så vakker folkedans av 50 dansere fra de fleste bygdelag i landet under ledelse av herr Einemo. De høstet sterkt bifall.

Formannen avsluttet så møtet med takk til alle, og Fedrelandssalmen ble sunget.

Til slutt var det utferd til Losby i strålende vær, et fredfullt og yndig sted langt fra verdens travelhet.

Årsmelding 1964

Styret har i 1964 holdt 2 møter og behandlet 22 saker. Hertil kommer årsmøtet i Eidsvoll og høstmøtet i Fet. Det er som vanlig i året mottatt og sendt flere hundre skriv.

Styret har bestått av Asbjørn Dørumsgard, formann, Magnus Røed, nestformann og Kr. Vikne, kasserer.

Av saker som styret har behandlet kan nevnes:

1. Vedtak og program for årsmøtet i Eidsvoll 1964 til minne om Grunnlovens 150-års jubileum.

2. Forslag til arbeidsprogram og budsjett for 1964.
3. Forslag til utnevning av 3 nye æresmedlemmer.
4. Gave til Fet historielags 10-års jubileum.
5. Formidlet 500 særtrykk til Nordre Høland av Bjørn Hallands artikkel om Eidsvollsmannen Christian Christensen Kollerud i årbok 1964.
6. Oppnevnt Asbjørn Dørumsgard og Kr. Vikne som utsendinger til årsmøtet i Landslaget for Bygde- og Byhistorie i Kristiansand 1964.
7. Vedtak om at årsmøtet 1965 skal holdes i Lørenskog.
8. Årbok V, Romerikstun, kom ut i 1964. Vedtak i styret om å gi ut ny årbok i 1966.
9. Vedtak om å lage glassbilder fra 40-års jubileet i Fet, avdukning av Heyerdahl-monumentet og Eidsvollstevnet.
10. Søknad til Akershus fylke om opprettelse av fylkeskonservatorstilling i Akershus.
11. Søknad til Akershus fylke om forhøyelse av fylkets bidrag til Romerike Historielag. (Bidraget ble forhøyet til 2 000 kroner fra 1965.)
12. Gjenoppbygningen av Raknehaugen er påbegynt, og styret følger saken med oppmerksomhet, likedan vern om Olavsbautaen i Skedsmo.
13. Bytteforbindelse av publikasjoner er inngått mellom vårt lag og Austagder Arkiv, Arendal, og Rogaland historie- og ættesogelag, Stavanger.
14. Av fylket er for 1964 mottatt et bidrag på kr. 1 000,—. Disse kommuner har gitt bidrag: Eidsvoll kr. 1 000,— (årsmøtet), Nes 200,—, Sørum 200,—, Nannestad 100,—, Ullensaker 100,—, Nittedal 100,—, Fet 100,—, Rælingen 100,—, Aurskog 50,—, N. Høland 50,—. Disse banker har gitt bidrag: Lillestrøm Sparebank 100,—, Fet og Rælingen Sparebank 100,—, Skedsmo Sparebank 50,—. Tilsammen kr. 3 250,—.

Den kontante formue utgjorde for 1963 kr. 10 269,93 og for 1964 kr. 8 501,08, en nedgang på kr. 1 768,85. Dette skyldes at trykking av årbok 1964 er betalt.

Styret takker Akershus fylke, Romerikskommunene, bankene og andre bidragsytere for økonomisk støtte.

Styret takker lokallagene og andre forbindelser for samarbeidet og ønsker fortsatt framgang i arbeidet.

Vi retter også en takk til Eidsvoll Museumslag og Fet historielag for verdifull bistand ved årsmøtet og høstmøtet i 1964.

Styret

Sammendrag av regnskap for 1964

Inntekter:

I bank og kasse pr. 1/1 1964	kr. 10 269,63
Fylkesbidrag	» 1 000,00
Kommunale bidrag	» 1 000,00
Bankbidrag	» 250,00
Medlemskontingent	» 202,00
Annonser	» 2 630,00
Salg av årbøker og særtrykk	» 1 214,15
Inntekter på årsmøtet og høstmøtet	» 2 994,90
Renter av bankinnskott	» 206,34
	Kr. 19 767,02

Utgifter:

Trykking av årbok V	kr. 6 622,12
Stensilering av program og rundskriv	» 272,90
Papir, porto, telefon	» 528,30
Reiseutgifter bl. a. til landsmøtet	» 542,10
Gaver og blomster	» 256,45
Tidsskrifter	» 35,00
Utgifter på årsmøtet og høstmøtet	» 2 808,87
Andre utgifter	» 200,20
	Kr. 11 265,94

Saldo (kr. 19 767,02 ÷ kr. 11 265,94) kr. 8 501,08

ÅRBOK FOR ROMERIKE HISTORIELAG VI

STATUS PR. 1/1 1965

I bank og kasse	kr. 8 501,08
Hertil kommer verdien av:	
Restbeholdning av årbøker	» 2 000,00
Biblioteket	» 500,00
Bilder	» 250,00
	<hr/>
Formue	kr. 11 251,08

Heimtun, Kløfta, 1. februar 1965.

Kr. Vikne (s.)
kasserer

Regnskapet revidert og funnet i orden.

Sverre Kværner (s.)
revisor

K. Streiff Hilton (s.)
kasserer

STYRETS FORSLAG TIL ARBEIDSPROGRAM FOR 1965

1. Styret arbeider videre med de saker som er nevnt i årsmeldingen.
2. Det har ellers et våkent øye med alt som kan gavne det historiske arbeidet på Romerike.
3. Styret søker samarbeid med de frilynte ungdomslag og bygdeungdomslaga i arbeidet for å bevare romeriksmålet i daglig tale.
4. Styret følger nøye med i bygdebokarbeidet, den antikvariske registrering og i arbeidet for fredning av fortidsminner og undersøkelse av gravhauger.
5. Styret søker kontakt med lokallaga for å påskynde arbeidet med inn-samling av folkeminne av ymse slag.

ROMERIKE HISTORIELAG

STYRETS FORSLAG TIL BUDSJETT FOR 1965

<i>Inntekter:</i>	
Medlemskontingent	kr. 400,00
Kommunale bidrag	» 1 000,00
Fylkesbidrag	» 2 000,00
Bankbidrag	» 300,00
Bidrag fra enkeltpersoner og bedrifter	» 500,00
Salg av årbok 1964	» 100,00
Salg av eldre årbøker	» 100,00
Inntekt av festarr. (årsmøtet og høstmøtet)	» 1 500,00
Renter av bankinnskott	» 200,00
	<hr/>
	Kr. 6 100,00

Utgifter:

Utgifter ved årsmøtet	kr. 500,00
Annonser og stensilering	» 300,00
Gaver og blomster	» 150,00
Reiseutgifter	» 200,00
Papir, porto og telefon	» 500,00
Kontingent til «Heimen»	» 30,00
Utgift av festarr. (årsmøtet og høstmøtet)	» 1 500,00
Andre utgifter	» 200,00
	<hr/>
	Kr. 3 380,00

Overskudd » 2 720,00

Kr. 6 100,00

Høstmøtet i Gjerdrum 1965

«På alle stier var det folk,» ja slik står det i Snorre. Og det kan en si om høstmøtet i Gjerdrum også. Det var reknet med 70—80. Det kom omkring 200. Men hus ble det til alle i de rummelige og koselige stuen på Fjeldstad gård. Ved lån av stoler i nabolaget fikk også alle sitte.

Det var rimelig at så mange ville se den gården som eventyrkongen P. Chr. Asbjørnsen var huslærer på i 1836 — for 130 år siden.

Været var strålende, enda det var 7. november. Den strenge vinteren var ikke kommet enda.

Ettersom en kom til gården, ble en hilst velkommen av eierne, Harald Frantzen og frue, og av Gjerdrum historielag ved formannen, Sigurd Bjørnsen i spissen.

Møtet ble åpnet av formannen i Romerike Historielag, Asbjørn Dørumsgard, som hilste alle velkommen.

Så var det hilsningstaler av formannen i Gjerdrum historielag, Sigrid Bjørnsen, og av bygdens ordfører, Alf Dale, som fortalte at bygdeboka for Gjerdrum skal bli på tre bind. To bind er ferdig, og det tredje er under arbeide. Hittil har kommunen bevilget 134 000 kroner til arbeidet. Ordføreren sluttet sin tale med å overrekke en pengegave til Romerike Historielag.

Som vanlig ble Vinjes sang «At far min kunde gjera . . .» sunget unisont.

Gjerdrumsokningen, dr. philos. Rolf Fladby, kåserte så om Asbjørnsens tid i Gjerdrum og ellers på Romerike, en overmåte interessant og fengslende skildring som ble hilst med sterkt bifall av den store forsamling.

Sangeren Magnus Røed, akkompagnert av Aslaug Schøyen Røed, ga så en konsertavdeling, der en bl. a. fikk høre «Havet» av Chr. Sinding og «De hundrede violiner» av Ivar Alnæs.

Så kom en av kveldens mange store opplevelser, sokneprest Thormod Rostads kåseri om «Kulturtradisjoner som kilde til inspirasjon», glimrende fremført og etterfulgt av langvarig bifall fra den feststemte forsamling.

Idet forsamlingen reiste seg talte så skolestyrer Kr. Vikne, etterfulgt av et minutts stillhet om Allehelgenssøndag og de som er gått bort, og sokneprest Martin Hegdal holdt andakt.

Så fikk en et kort men muntert innslag i programmet med historier fra Romerike, fortalt av Arthur Lodding, Olav Tveter og Asbjørn Dørumsgard.

Av det øvrige program kan nevnes pianomusikk av Aslaug Schøyen Røed og opplesning av Torbjørg Krogstad, Asbjørnsens «En aftenstund i et

proprietærkjøkken» som knytter seg til Fjeldstad gård, som ligger der bevart som et historisk minne slik den var i Asbjørnsens tid. Asbjørn Dørumsgard leste egne dikt.

Gjerdrum historielag forestod bevertningen med smørbrød og hjemmebakte kaker, og det var mesterlig gjort at alle fikk nok, så stort som fremmøtet ble.

I programmet inngikk også utlodning av bøker som i et stort antall var skjenket av Dreyers forlag ved direktør Butenschøn, som også var tilstede. Dette innbragte et større beløp i Romerike Historielags kasse.

Formannen avsluttet møtet med en takk, først og fremst til herr Frantzen og frue, som ble overrakt blomster, og ellers til alle medvirkende og til de frammøtte. Til slutt ble så Fedrelandssalmen sunget.

Fra styrebordet under årsmøtet.

Årsmøtet i Ullensaker 1966

Årsmøtet holdtes søndag 5. juni.

Som vanlig ble det åpnet med gudstjeneste, denne gang i Hovin kirke, der bygdens nye sokneprest, Thormod Rostad, forrettet. Han ble samtidig innsatt som sokneprest i Hovin menighet. Sokneprestens preken var både

vekkende og givende, og han talte også vakkert om fedrene og det historiske arbeide.

Res. kap. Andreas Gjerdi hadde først ønsket stevnedeltakerne velkommen.

Under gudstjenesten var det sang av Magnus Røed med orgelledsaking av Aslaug Schøyen Røed.

Etter gudstjenesten ga skolestyrer Kr. Vikne en interessant orientering om Hovin kirke og Raknehaugen.

Formannen i Romerike Historielag, Asbjørn Dørumsgard, rettet en takk til sokneprest Rostad og skolestyrer Vikne.

Kirken var fullsatt, og etter at gudstjenesten var slutt, samlet de fram-møtte seg om Mor Korens gravsted ute på kirkegården, der skolestyrer Vikne talte og la ned blomster fra Romerike Historielag.

Så bega deltakerne i årsmøtet seg til Raknehaugen. Her ga formannen i nemnda for gjenoppbyggingen av Raknehaugen, bonde Hans Holm, en interessant orientering om det arbeide som er gjort og skal fullføres. Formannen takket.

Selve årsmøtet ble så satt på Romerike Folkehøgskole.

Formannen hilste velkommen og sa bl. a. at mye ennå er ugjort på det historiske område på Romerike. Han håpet at yngre krefter ville komme til og at fylket snart ville gjøre alvor av å tilsette fylkeskonservator, til å ta seg av arbeidet.

Så var det hilsningsstaler av skolens rektor, Erling Østerud, av formannen i Ullensaker historielag, Arthur Lodding, av formannen i Landslaget for Bygde- og Byhistorie, statsstipendiat dr. philos. Lars Reinton og av ordføreren i Ullensaker, fylkesordfører Thor Gystad, som håpet at en fylkeskonservatorstilling ville bli opprettet og at Raknehaugen etter hvert ville bli satt i full stand.

Det ble så sunget «At far min kunde gjera . . .»

Årsmelding og regnskap ble enstemmig vedtatt.

I forbindelse med årsmeldinga ba Jens Røkholt styret om å forsøke å motvirke at antikviteter blir solgt fra bygdene.

Hans Holm ba styret medvirke til at f. eks. en artikkel i «Viking» om Raknehaugen av Universitetets oldsakssamling kan bli å få kjøpt i særtrykk.

Arthur Lodding pekte på at familien Ullersmo i Ullensaker er imot at det nye landsfengsel på Kløfta har tatt navnet Ullersmo Landsfengsel. Han spurte om navnet er fastsatt og om styret i tilfelle kan gjøre noe for å få det forandret.

Rolf Fladby spurte om styret kan gjøre noe for at de gamle setervangene kan bli bevart.

Formannen svarte at han hadde notert seg alle disse spørsmål og at styret skulle ta dem opp til drøfting.

Budsjett og arbeidsprogram for 1966 ble enstemmig vedtatt.

Etter forslag av styret ble lærer Olav Tvetter utnevnt til æresmedlem.

Foruten styret møtte 25 utsendinger fra 10 av lokallaga, dessuten 100 av lokallagsmedlemmene. I middagen deltok 125 personer.

Styret hadde foreslått Erling Østerud som formann, Einar Faller, Fet, som nestformann og Øivind Askheim, Eidsvoll, som kasserer, med Steffan Gjørvad, Lørenskog, og Kr. Hauglid som varamenn.

Erling Østerud ba om et års utsettelse og foreslo hele styret gjenvalgt.

Styret gikk med på dette og valgt ble: Asbjørn Dørumsgard, formann, Magnus Røed, nestformann og Kr. Vikne, kasserer. Varamenn: M. T. Kvaal og Johan Ørjasæter. Revisorer: Sverre Kværner og K. Streiff Hilton.

Ved avslutningen av årsmøtet rettet nestformannen, Magnus Røed, en takk til formannen for vel utført arbeide, en takk som formannen adresserte tilbake til sine kolleger i styret.

Til slutt ble «Millom bakkar og berg . . .» sunget.

Under middagen overrakte formannen blomster til ordfører Thor Gystad, bonde Hans Holm, fru Karin Børke og rektor Erling Østerud med takk fra Romerike Historielag. Hver deltaker fikk Romerike Folkehøgskoles siste årbok. Vikne takket for gaven.

Etter middagen var det underholdningsprogram med vakker pianomusikk av Margit Fossum og Margaret Skinningrud. Asbjørn Dørumsgard leste egne dikt, og res. kap. Andreas Gjerdi talte.

Årsmøtet ble avsluttet med kaffe i den koselige peisestua. Her var det opplesning og visesang av Reidar Skagestad, og Agnes Skikkelstad leste et rim om gamle dager.

Et telegram ble sendt professor Andreas Holmsen som var 60 år den dagen.

Formannen sluttet møtet med takk til alle, og Fedrelandssalmen ble sunget.

Årsmelding 1965

Styret har i 1965 holdt 2 møter og behandlet 19 saker. Hertil kommer årsmøtet i Lørenskog og høstmøtet i Gjerdrum. Det er som vanlig i året mottatt og sendt flere hundre skriv.

Styret har bestått av Asbjørn Dørumsgard, formann, Magnus Røed, nestformann og Kr. Vikne, kasserer.

Av saker som styret har behandlet kan nevnes:

1. Vedtak om og program for årsmøtet i Lørenskog og høstmøtet i Gjerdrum 1965.
2. Forslag til arbeidsprogram og budsjett for 1965.
3. Vedtak om at årsmøtet 1966 skal holdes i Ullensaker.
4. Vedtak om å gi ut ny årbok i 1966.
5. Forslag til utnevning av 1 nytt æresmedlem.
6. Gjenoppbygginga av Raknehaugen fortsetter, og styret følger saken med oppmerksomhet, likedan i saken om Olavsbautaen i Skedsmo.
7. Styret har drøftet spørsmålet om reising av en bauta over Ingvar Bøhn, som opprettet den første folkehøgskole på Romerike.
8. Styret har drøftet spørsmålet om flytting av lagets arkiv.
9. Styret har gjort vedtak om å bytte årbøker med Norsk Skogbruksmuseum.
10. Styret har bedt Norsk folkeminnelag å gi ut en folkeminnesamling fra Romerike.
11. Formannen har i skriv til Enebakk kommune bedt herredstyret gjøre om sitt vedtak om å bygge herredshus nær kirken. Vedtaket er omgjort.
12. Formannen har på vegne av Romerike Historielag støttet forslaget om Aurskog-Høland som navn på den nye storkommunen.
13. Styret har drøftet spørsmålet om et fellesmøte eller felleskurs med Østfold Historielag.
14. Ny søknad om bidrag til utgiving av årbøker er sendt Statens Kulturfond.
15. Av Akershus fylke er for 1965 mottatt et bidrag på kr. 2 000,—. Disse kommuner har gitt bidrag: Lørenskog kr. 550,— (herav kr. 500,— til årsmøtet), Enebakk kr. 300,—, Nes kr. 200,—, Sørumsdal kr. 200,—, Nannestad kr. 100,—, Ullensaker kr. 100,—, Fet kr. 100,—, Rælingen kr. 100,—, Aurskog kr. 100,—, Gjerdrum kr. 100,—. Disse banker har gitt bidrag: Lillestrøm Sparebank kr. 100,—,

Høland Sparebank kr. 100,—, Nittedal Sparebank kr. 50,—. Private bidragsytere kr. 325,—. Samlede bidrag kr. 4 525,—.

Den kontante formue utgjorde for 1964 kr. 8 501,08 og for 1965 kr. 12 020,65, en oppgang på kr. 3 519,57.

Styret takker Akershus fylke, Romerikskommunene, bankene og andre bidragsytere for økonomisk støtte.

Styret takker lokallaga og andre forbindelser for samarbeidet, og ønsker fortsatt framgang i arbeidet.

Vi retter også en takk til Lørenskog Historielag og Gjerdrum Historielag for verdifull bistand ved årsmøtet og høstmøtet 1965. *Styret*

Sammendrag av regnskap for 1965

Inntekter:

I bank og kasse pr. 1/1 1965	kr.	8 501,08
Fylkesbidrag	»	2 000,00
Kommunale bidrag	»	1 850,00
Bidrag fra enkeltpersoner	»	325,00
Bankbidrag	»	350,00
Medlemskontingent	»	148,00
Salg av årbøker	»	141,00
Inntekt på årsmøtet og høstmøtet	»	1 554,26
Renter av bankinnskott	»	213,93
Andre inntekter	»	25,70

Kr. 15 108,97

Utgifter:

Papir, porto, telefon	kr.	640,30
Stensilering av program og rundskriv	»	330,15
Reiseutgifter	»	32,00
Blomster	»	46,00
Tidsskrifter	»	65,00
Utgifter på årsmøtet og høstmøtet	»	1 946,02
Andre utgifter	»	28,85

Kr. 3 088,32

Saldo (kr. 15 108,97 ÷ kr. 3 088,32) kr. 12 020,65

ARBOOK FOR ROMERIKE HISTORIELAG VI

STATUS PR. 1/1 1966

I bank og kasse	kr. 12 020,65
Hertil kommer verdien av:	
Restbeholdning av årbøker	» 2 000,00
Biblioteket	» 500,00
Bilder	» 250,00
	<hr/>
Formue	kr. 14 770,65
	<hr/>

Heimtun, Kløfta, 15. februar 1966.

Kr. Vikne (s.)
kasserer

Regnskapet er revidert og funnet i orden.

K. Streiff Hilton (s.)
revisor

Sverre Kværner (s.)
revisor

STYRETS FORSLAG TIL ARBEIDSPROGRAM FOR 1966

1. Styret arbeider videre med de saker som er nevnt i årsmeldinga.
2. Det har ellers et våkent øye med alt som kan gagne det historiske arbeidet på Romerike.
3. Styret fortsetter det samarbeid som er inngått med Romerike Ungdomsforbund og Akershus Bygdeungdomslag i arbeidet for å bevare romeriksmålet i daglig tale.
4. Styret følger nøye med i bygdebokarbeidet, den antikvariske registrering, oppretting av bygdetun, undersøking av gravhauger og fredning av fortidsminner.
5. Styret søker kontakt med lokallaga for å påskynde arbeidet med inn-samling av folkeminne av ymse slag.

ROMERIKE HISTORIELAG

STYRETS FORSLAG TIL BUDSJETT FOR 1966

<i>Inntekter:</i>	
Medlemskontingent	kr. 400,00
Kommunale bidrag	» 2 200,00
Fylkesbidrag	» 2 000,00
Bankbidrag	» 400,00
Bidrag fra enkeltpersoner og bedrifter	» 400,00
Salg av årbøker, ny og eldre	» 1 500,00
Annonser i årboka 1966	» 2 500,00
Inntekt av festarr. (årsmøtet og høstmøtet)	» 1 500,00
Inntekt av bankinnskott	» 265,00
	<hr/>
	Kr. 11 165,00
	<hr/>

<i>Utgifter:</i>	
Trykning av årbok 1966	kr. 7 500,00
Papir, porto, telefon	» 700,00
Stensilering av program og rundskriv m. m.	» 400,00
Gaver og blomster	» 300,00
Reiseutgifter	» 100,00
Kontingent for tidsskrifter	» 65,00
Utgift av festarr. (årsmøtet og høstmøtet)	» 2 000,00
Andre utgifter	» 100,00
	<hr/>
	Kr. 11 165,00
	<hr/>

Livsvarige medlemmer

1. Dr. ing. Alf Bjercke, Oslo.
2. Departementsråd Kristian Bloch, Oslo.
3. Frøken Aslaug Børke, Oslo.
4. Hovedbokholder Sig. Dæhli, Strandlykja.
5. Instituttjef Rolf Fladby, Haslum.
6. Professor Andreas Holmsen, Oslo.

7. Bonde A. Braaten-Hunstad, Årnes.
8. Trelasthandler K. Kværner, Kløfta.
9. Fru R. Kværner, Kløfta.
10. Cand. phil. Sverre Kværner, Kløfta.
11. Bonde John Moseby, Løken i Høland.
12. Dr. med. Erling Refsum, Oslo.
13. Lagdommer Helge Refsum, Bergen.
14. Professor dr. med. Sigvald Refsum, Oslo.
15. Oberst Sverre Refsum, Oslo.
16. Lensmann Øyvin Ribsskog, Aurskog.
17. Forretningsmann Hans Chr. Tangen, Kløfta.
18. Rektor Erling Østerud, Vormsund.
19. Fru Astrid Aamodt, Årnes.

Livsvarige medlemmer betaler 50 kroner en gang for alle. Tegning kan skje til styrets medlemmer. Støtt laget økonomisk ved å bli livsvarig medlem!

Æresmedlemmer

Romerike Historielag har på sine årsmøter utnevnt disse til æresmedlemmer:

1963

1. Godseier, forstkandidat Ragnar Hanneborg, Aurskog.
2. Lagdommer Helge Refsum, Bergen.
3. Bonde Jens Røkholt, Eidsvoll.

1964

Magnus Brøsholen for hans virke som formann i Lørenskog historielag og for hans vern om bygdas gamle kulturminner.

M. T. Kvaal for hans virke som formann i Fet historielag og for hans vern om gammel tradisjon.

Halvor Haavelmo for hans store bygdehistoriske verk om Skedsmo og for hans bok «Fra bondegårder til by Vannasag—Storindustri».

1965

Hans Gunleiksrud for hans arbeid som formann i Nittedal historielag og Romerike Historielag.

Otto Nordheim for arbeid i Eidsvoll Museums lag og for flere samlinger folkeminne i bokform fra Eidsvoll.

Johan Ørjasæter, Setskog, for gransking av bygdesoge og tradisjon i dei østre Romeriksbygder.

Erling Østerud for virke i Romerike Historielag og for samlinga av Romerikslitteratur på Romerike Folkehøgskole.

1966

Olav Tvetter for mangeårig virke som historiégransker og ættegransker på Romerike.

Bidragstere til årboken

Hans Brataas,

arbeider, født 28. mai 1855 i Sørum. Bosatt i Lørenskog fra 1907. Stifter av Bygdemuseet, medstifter av Historielaget og medlem av bygdeboknemnda i Lørenskog. Medlem av herredstyret i 3 perioder og av forliksrådet i 12 år, og flere hverv. Medarbeider i årboka. Hedret med Lørenskogmedaljen 1961 for sin kulturelle innsats.

Asbjørn Dørumsgard,

forfatter, født 28. februar 1887 i Rælingen. Teknisk skole 1905. Redaktør av «Akershus Sosial-Demokrat» fra 1913—1916 og redaktør og utgiver av «Lillestrømsposten» fra 1921—1931. Bonde fra 1915—1920. Redaktør av Rælingen bygdebok. Medlem av herredstyret i 50 år, derav 30 år i formannskapet og ordfører i 18 år. Medlem av skolestyret i 20 år, derav 16 år som formann. Lagrettemann i 20 år. Nestformann i Akershus fylkesting. Utgitt 15 diktsamlinger. Medlem av Den norske forfatterforening, Norsk Bokmannslag, Kunstnerforeningen, Den norske P. E. N.-klubb, Norges Bonde lag og Norges Idrettsforbund. Redaktør av en rekke festskrifter. Forfatterstipendiat i Sverige og Danmark. Statens forfatterstipendier og stipendier av Schäffers legat og Kunstnerforeningen. Formann i en rekke lag i sin hjembygd og i Romerike Historielag fra 1959. Stifter av Rælingen helselag i 1913, nå æresmedlem. Tildelt Nasjonalforeningens hedersmerke med diplom. Æresmedlem av Akershus Bibliotekforening.

Einar Faller,

født 16. november 1889. 2. Brigades underoffisersskole 1911. Fakultativt kursur Vinterlandbruksskolen. Artium 1914. Krigsskolen 1916, premierløytnant samme år og kaptein ved Troms Regiment 1929. Forpakter av skrivergården i Ibestad 1934—46. Topografiske arbeider ved Norges geografiske oppmåling i en årrekke og p.t. kartredaktør samme sted. I festningsartilleriet under 1. verdenskrig og sjef for 1. feltkompani I R 16 i Nord-Norge under 2. verdenskrig. I tysk krigsfangenskap 1943—45. Vært med og stiftet Romerikslaget i Oslo 1911 og lagets andre formann. Noen år sekretær i Romerike Ungdomsforbund og formann i Fet Ungdomslag, p.t. formann i Fet historielag.

Roar Arne Fjellheim,

født 25. mai 1946 i Lørenskog, artium 1965, student ved Norges Tekniske Høyskole, Elektroteknisk avdeling, fra 1966.

Rolf Fladby,

instituttstjef, dr. philos. født i Gjerdrum 1. juli 1918, embetseksamen 1943 med historie som hovedfag. Først lektor noen år, deretter arkivar i Statsarkivet i Oslo 1952—56. Leder av Norsk lokalhistorisk institutt fra 1956. Utgitt: Eidsvoll bygds historie bd. 1—2. Liers historie bd. 1—2 og første del av bd. 5 og «Fra lensmannstjener til Kongelig Majestets Foged» 1963. Forelesninger ved universitetet i Oslo og gjesteforelesninger ved Norges Lærerhøgskole. Redaktør for Norske kongebrev og leder for arbeidet med Historisk Leksikon. Benyttet foredragsholder. I 1964 tok han doktorgraden på avhandlingen «Fra lensmannstjener til Kongelig Majestets Foged».

Hans Gunleiksrud,

skolestyrer, født 19. juni 1896 i Tinn, tok lærerprøven 1917 ved Holmestrand lærerskole, gikk Askov 1918—19. Han har vært lærer i Skjåk og i Stokke og kom i 1926 til Rotnes skole i Nittedal, gikk av med pensjon 1965. Gunleiksrud har vært medlem av Nittedal herredstyre og medlem av skolestyret. Han har vært formann i bygdeboknemnda fra 1950, formann i den antikvariske nemnda fra 1953 til 1957, da dens oppgaver mentes å kunne bli ivaretatt av Nittedal historielag, som Gunleiksrud var medstifter av (1952). Han var formann i laget fra 1953 til 1963 og formann i Romerike Historielag 1955—57. Kongens fortjenstmedalje.

Per Hvamstad,

født i Tingelstad 25. juni 1944, artium 1964, grunnfageeksamen i folkevitenenskap 1966. Medarbeider i årbøker, medutgiver av «Gamalt frå Hadeland» og «Hadeland i Amerika». Lokalhistorie og emigrasjonshistorie.

Birger Kirkeby,

cand. mag., født 2. mars 1923 i Oslo, vokst opp i Nittedal. Cand mag. 1951. Fra 1952 har han vært redaktør av bygdebøkene for Nittedal, Eidsvoll, Gjerdrum, Nannestad, Nes og Enebakk.

Eigil Prydz,

født i Lårdal 1887 og tok eksamen ved den tekniske skole i Oslo 1908 og eksamen ved Krigsskolen året etter. Inntil 1917 var han ansatt ved NSBs anleggsvirksomhet. Fra 1917 til 1951 var han driftsbestyrer ved Aurskog—Hølandsbanen, senere ble han beordret til tjeneste for særoppdrag i Oslo distrikt av NSB. Fra 1946 var Prydz også disponert for reisetrafikken gjennom Haldenvassdraget og dampskibet «Turisten». I en årrekke bodde han på Bjørkelangen. Han var bl. a. medlem av N. Høland herredstyre og stifter av Bjørkelangen Vel. Han ivret for å få Aurskog—Hølandsbanen ombygd til bredt spor og videreføring fra Hjellebøl til Mysen. Prydz var meget interessert i lokalhistorien. Han var alltid ivrig og opptatt. Han døde i februar 1966 og fikk dessverre ikke den glede å se sin artikkel om «Grønlandsprester på Romerike» på prent.

Helge Refsum,

lagdommer, født 15. februar 1897 i Farsund. Student 1915. Premierløytnant 1919, cand. jur. 1921, sekretær i Sosialdepartementet 1921—1926, politifullmektig i Sarpsborg 1926—1928, politiadjutant ved Statens politiskole 1928—1939, statsadvokat i Nordland 1939, statsadvokat i Møre og Romsdal, Sogn og Fjordane 1945—1949 og lagdommer i Gulating Lagmannsrett fra 1950. Har hatt en rekke tillitshverv, hvorav nevnes: Formann i Romerike Historielag 1930—1939, styremedlem i Molde folkebibliotek, styremedlem i Molde kunstforening, medlem av skigranskingsnevnden siden 1935, varamann til Stortingets Nobelkomité fra 1953 og sensor ved Sjøkrigsskolen i folkerett og sjørett og rettslære siden 1960. Skrevet atskillig

ARBOK FOR ROMERIKE HISTORIELAG VI

i dags -og fagpressen og i lokalpressen på Romerike. Utgitt bok om Refsumslekten og om klededrakten på Romerike og medarbeider i Sørumsdal og Rælingen bygdebøker. Han er tildelt den svenske Skiforenings gullmedalje og er æresmedlem av The Ski Club of Great Britain.

Olav Tveter,

lærer, født i Rælingen 1895. Først lærer og klokker i Hurdal i en menneskealder, den siste tid lærer i Rælingen. Formann i Romerike ættehistorielag, skrevet Hurdal bygdebok og andre ting. Kjent som kåsør med emner fra den gamle tid.

Kr. Vikne,

skolestyrer og klokker, født 3. mai 1896 i Haus. Foreldrene var fra Brekke i Sogn, der han vokste opp. Sogndals folkehøgskole. Stord lærerskole. Norges lærerhøgskole, middelskole, kurser. Lærer i Brekke 1917—1919, på Voss 1919—1923 og i Ullensaker fra 1923. Han tok avskjed i 1963. Formann i Ullensaker historielag fra 1955 til 1963. Styremedlem og kasserer i Romerike Historielag fra 1955. Medlem av herredstyret, helserådet, menighetsrådet og forstanderskapet i Ullensaker sparebank i flere år. Har skrevet «Ullinshof skole gjennom 50 år» og «Ullensaker. Bygdebok for barn» og andre ting.

Johan Ørjasæter,

lærer og klokkar, født 15. mars 1902 i Skjåk. Framhaldsskule, ungdomsskule. Stord lærarskule. Lærer ved Bjørknes skule og klokkar ved Setskog kyrkje frå 1926. Formann i Setskog ungdomslag. Representant for lærerne i Setskog skulestyre, fleire år og formann i skulestyret. Dessutan mange andre tillitsyrke og kurs. Han skriver dikt, noveller og forteljingar i ymse blad og kulturhistoriske artikler i «Årbok for Dølaringen» og lokalpressa. Har samla folkeminne frå Skjåk og Setskog, bibliotekar i Setskog Folkeboksamling. Frå 1956 formann i Setskog historielag. Har samla historisk tilfang til «Etnografisk Gransking», Oslo.

Anne-Berit Østereng,

født 1941 i Vestby, eksamen i etnologi, folkevitenenskap og gælisk med irsk som spesialt ved Universitetet i Oslo. Ansatt som vitenskapelig assistent ved Institutt for Folkelivsgransking 1965. Arbeider med en magistergrad i etnologi.

ROMERIKE HISTORIELAG

Arvid Østby,

museumsbestyrer, Jernbanemuseet, Hamar, født 1897, sønn av stasjonsmester Thorvald Andreas Østby og Ellen Berntsdatter, født Løken. Har skrevet meget om lokalhistoriske spørsmål, særlig i Hamar-avisene. Har gitt ut bl. a. Løken i Fet, gårds- og slektshistorie, Hamar Borgerbok, Litteraturen om Hamar, Litteraturen om Hedmarksbygdene og mange historiske beretninger om jernbane-institusjoner. Sekretær i Hedmark Slektshistorielag og i Hedmark Historielag.

Erling Østerud,

Vormsund, folkehøgskolelærer 1922—36, rektor 1936—66, bonde Henu i Nes fra 1922, født på Henu 11. mars 1899, Norges Landbrukshøgskole, Noregs Lærarhøgskule, universitetsstudier i realfag, norsk og historie, formann i Raumnes & Arnes Idrettslag, formann i Romerike Skikrets, medlem av Samordningsnemnda for skoleverket, formann i Statens Ungdomsråd, formann i Forsvarets Sivilopplæringsråd, nestformann i Romerike Historielag, nestformann i Nes skolestyre, medlem av Norsk Språknemnd, nestformann i Foreningen Norden, rådsmedlem i FN-Sambandet, rådsmedlem i Human-etisk Forbund.

Rettinger i årbok 1964

I stykket om Heiern av Johan Ørjasæter skal det stå:

1. Under første bilde s. 82: Gropa.
2. Under annet bilde s. 83: Godseier Stang og Heiern på elgjakt.
3. Under tredje bilde s. 84: I senga på Heia.
4. Under fjerde bilde s. 85: I trappa på Heia.

I bidragsytere til årboka:

Magnus Røed,

født i Kråkstad 7. august 1902. Akershus Landbruksskole på Hvam. Også utdannet som sanger. Bonde på gården Store Heberg i Nes. Medlem av Nes bygdeboknemnd. Formann i Raumnes historielag fra 1953 og nestformann i Romerike Historielag fra 1959. Nedlagt et betydelig arbeide for bygdens kulturverdier, særlig gjennom sitt arbeide for å bevare og gjenreise Nes kirkeruiner og den gamle kirke, og et grunnleggende arbeide med antikvarisk registrering i Nes. Heberg gård vitner om samme interesse. Sammen med sin hustru, Aslaug Schøyen Røed, har han på en pietetsfull måte tatt vare på arven fra fedrene.